

Ο μεσαιωνικός πύργος
στο Γυμνό της Εύβοιας

Ο μεσαιωνικός πύργος στο Γυμνό Ευβοίας

Αντώνιος Λαγός

επιβλέπων καθηγητής
Κλήμης Ασλανίδης

Περιοχόμενα

α .	Εισαγωγή Μέθοδος	9
	Το αντικείμενο της έρευνας	17
	Αναφορές στην επιστημονική βιβλιογραφία	21
β .	Οι Πύργοι της Εύβοιας	27
	Περιγηγτές	28
	Χρονολογική Επισκόπηση	30
	Οι Πύργοι της Μεσαιωνικής Εύβοιας	32
γ .	Ο Μεσαιωνικός Πύργος στο Γυμνό	53
	Τυπολογική και Μορφολογική Ανάλυση	54
	Τυπολογικά Χαρακτηριστικά	54
	Ιστορικές Φάσεις και περιγραφή χώρων	62
	Μορφολογικά Χαρακτηριστικά	72
	Κασκευαστική Ανάλυση	82
	Φέρουσα Τοιχοποιία	82
	Ικρίώματα	85
	Ξυλοδεσιές	86
	Παθολογία	87
δ .	Πρόταση Αποκατάστασης	97
ε .	Βιβλιογραφία	109
ζ .	Παράρτημα Σχεδίων	119

Πρόλογος

Το νησί της Εύβοιας, σε όλες τις ιστορικές φάσεις του παρελθόντος, ήταν στρατηγικό σημείο και “διακαής πόθος” αρκετών κατακτητών, καθώς αποτελεί δίοδο για την ηπειρωτική Ελλάδα μέσω του στενού του Ευρίπου και σημείο ελέγχου των υδάτων από την ανατολή προς την δύση.
“Έχω Εύβοια, έχω Ελλάδα” υποστηρίζεται ότι έλεγε ο Φίλιππος ο Μακεδόνας. Η ανάγκη για προστασία αποτυπώνεται χωρικά σε ολόκληρη την έκταση του νησιού. Στο νησί απαντούν οχυρώσεις, κάστρα και φρούρια σχεδόν σε κάθε φυσικό λιμένα της ανατολικής όχθης, συστηματικές οχυρώσεις εν σειρά γύρω από την Χαλκίδα και μεμονωμένοι πύργοι σε πεδιάδες και λόφους για έλεγχο υδάτων, καλλιεργείων και δρόμων. Έχουμε, λοιπόν, κατασκευές οχυρώσεων και μεμονωμένων οχυρωματικών κτηρίων, διαχρονικά. Κατασκευές είτε από την αρχή, είτε σε δεύτερη και τρίτη χρήση πολλές φορές. Ο πύργος στο Γυμνό, αποτελεί ένα από τα πολλά παραδείγματα των κτισμάτων που τοποθετούνται χρονολογικά στον Μεσαίωνα (Υστεροβυζαντινή περίοδος και Ενετοκρατία). Η μελέτη του δημιουργεί την προσδοκία να δημιουργηθεί μία σαφώς καλύτερη εικόνα της δομής των κατασκευών αυτών και της χρήσης τους. Σε τελικό στάδιο, να προταθούν οι βέλτιστες λύσεις προστασίας από την περαιτέρω φθορά και ανάδειξής του και να αναπτυχθούν οι πρακτικές εκείνες που ενδεχομένως να συνεισφέρουν σε μια πιο συντονισμένη προσπάθεια γενικής προστασίας των μνημείων αυτών στον Ευβοϊκό χώρο.

Συντελεστές - Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία δε θα μπορούσε να είχε ολοκληρωθεί χωρίς την ιδιαίτερη συμβολή προσώπων και φορέων.

Οφείλονται καταρχάς πολλές ευχαριστίες στην ενορία της κοινότητας Γυμνού, και ειδικότερα στον πατέρα Ρωμανό για την πρόσβαση στον πύργο και τον ναό, καθώς και την χορήγηση αρχαιακού υλικού που αφορά και τα δύο κτίσματα.

Ευχαριστώ θερμά τον Ηρακλή Κοκκάλα για την παραχώρηση του drone του για την αποτύπωση του πύργου και τον Γουλιέλμο Ορεστίδη για την παραχώρηση γεωδαιτικού σταθμού, εργαλεία δίχως τα οποία η γεωμετρική τεκμηρίωση του μνημείου θα ήταν κατα πολύ φτωχότερη.

Ευχαριστώ από την καρδιά μου όλους τους δικούς μου ανθρώπους για την συνεχή ψυχολογική στήριξη τα τελευταία αυτά χρόνια.

Τέλος, εκφράζω την βαθιά ευγνωμοσύνη μου στον κ. Κλήμη Ασλανίδη, που από την θέση του επιβλέποντα καθηγητή, με καθοδήγησε και έδειξε υπέρμετρη υπομονή στην καθυστερημένη παράδοση της εργασίας αυτής.

Στην (προ)γιαγιά Λευκάδα.

α. Εισαγωγή

Ένα δομικό σύστημα που βρίσκεται σε λειτουργία κάποιο χρονικό διάστημα, (που πολύ συχνά καλύπτει πολλές δεκαετίες αλλά και αιώνες) ασφαλώς δεν παραμένει χωρίς αλλαγές στη δομή του, τις ικανότητες για παραλαβή φορτίων και τη λειτουργία του. Η ίδια η χρήση, η γήρανση, οι τυχόν μετατροπές από τους χρήστες, η έλλειψη συντήρησης και οι διάφορες σημαντικές καταπονήσεις, όπως ένας σεισμός ή μια πυρκαγιά, επιφέρουν σημαντικές αλλαγές με σίγουρο αποτέλεσμα τη σταδιακή φθορά και εξασθένησή του.¹

Ο πύργος που μελετάται σε αυτή την εργασία αποτελεί ένα τέτοιο δομικό σύστημα, το οποίο φέρει πολλαπλές βλάβες και φθορές. Κατοπονήσεις πολλών δεκάδων χρόνων, που έχουν ως αποτέλεσμα την συνεχή αλλοίωση της αρχικής του μορφής.

Υπό αυτό το πρίσμα, γίνεται μία προσπάθεια να μελετηθεί η δομή του συγκεκριμένου μνημείου και παράλληλα το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, θα αναπτυχθούν οι πρακτικές εκείνες που απαιτούνται για να προστατευτεί το κτίσμα από τις περαιτέρω βλάβες και φθορές και να παράλληλα να αναδειχθεί και να αποδοθεί στο κοινό. Πρακτικές ικανές να εφαρμοστούν και στα υπόλοιπα μνημεία της Εύβοιας που τοποθετούνται χρονολογικά στην ίδια ιστορική περίοδο, παρουσιάζουν ίδια τυπολογία και παρόμοια δομή.

α1_Σκοπός της εργασίας και αντικείμενο της έρευνας

Η παρούσα εργασία έχει ως **σκοπό** αφενός την αναλυτική διερεύνηση ενός μεμονωμένου μνημείου, που εκφράζει ένα ευρύτερο σύνολο μνημείων μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, και αφετέρου την μελέτη προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης αυτού. Μελετώνται το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται το εν λόγω μνημείο, η τυπολογία των αντίστοιχων κτισμάτων, η δομή αυτών, καθώς και η χωρική ενότητα στην οποία ανήκουν. Αποτέλεσμα αυτής της διερεύνησης σε όλα τα επίπεδα, αποτελεί η αξιολόγηση του υπό μελέτη κτιρίου με τελικό στόχο την μελέτη προστασίας αυτού. **Αντικείμενο** της εργασίας αποτελεί ο Μεσαιωνικός Πύργος στο χωριό Γυμνό, του Δήμου Ερέτριας στην κεντρικής Εύβοια.

α2_Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Ανατρέχοντας στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, διαπιστώνουμε ότι ο πύργος στο Γυμνό αναφέρεται σε ελάχιστα δημοσιεύματα. Παρότι ο πύργος και η τοποθεσία του, συναρτήσει αρκετών αρχαιολογικών ευρημάτων που βρέθηκαν εκεί, εμφανίζει ενδιαφέρον, δεν έχει ερευνηθεί εκτενώς και σε βάθος. Ο ερευνητής Θεόδωρος Σκούρας έχει κάνει αρκετές αναφορές και το φωτογραφικό του υλικό αποτέλεσε αρχείο αναφοράς για την εργασία. Αντιθέτως, το δημοσιευμένο υλικό που αφορά γενικότερα τους μεσαιωνικούς πύργους στο νησί της Εύβοιας, είναι αρκετά μεγάλο. Σημαντικότερες, λοιπόν, πηγές δημοσιευμένων στοιχείων στάθηκαν τα εξής:

1.Λοϊζου Χ.,«The medieval towers of Euboea: Their dimension as domestic and landscape phenomena», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου “An island between two worlds. The Archaeology of Euboea from Prehistoric to Byzantine Times”, επιμ. Tankosic Zarko, Mavridis Fanis, Kosma Maria, Norwegian Institute of Athens, 2017

2. Koder,Johanes, *Negroponte, Verlang Der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften*, Wien, 1973

3. Lock Peter, “*The Frankish Towers of Greece*”, *The Annual of The British School at Athens* 81, σελ. 101 - 123, Athens, 1986

4. Σκούρας Θ., «*Ακροπόλεις, κάστρα, πύργοι της Εύβοιας*», Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Εύβοιας, Χαλκίδα, 2003

5. Βασιλάτος Νίκος, «*Κάστρα και πύργοι της Εύβοιας*», εκδ. Μπάλντερ Αθήνα, 1992

6. Lock,Peter, Sanders, G.D.R, «*The archaeology of Medieval Greece*», Oxbow Monograph 59, Oxfrord, 1996

α3_Μέθοδος

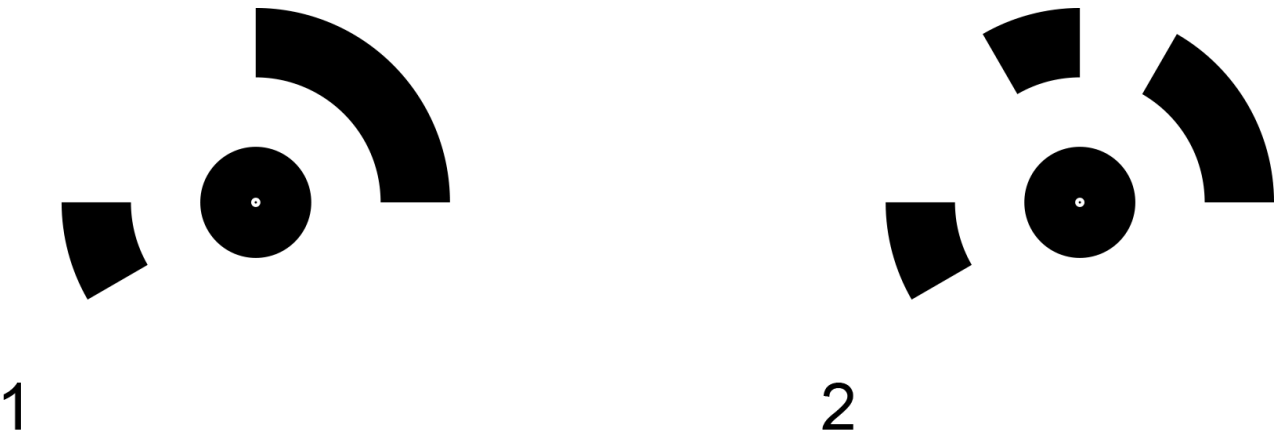
α3.1_Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Το υλικό της εργασίας που αφορά αποκλειστικά τον πύργο προκύπτει κατά κύριο λόγο από έρευνα πεδίου με φωτογραμμετρική αποτύπωση και αρχειακή έρευνα (αρχείο Θ. Σκούρα). Όσον αφορά το σύνολο των πύργων που ανήκουν στην αντίστοιχη ιστορική περίοδο, το υλικό πηγάζει από βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνα ,καθώς και σε μικρότερο βαθμό από έρευνα πεδίου.

1 Π. Τουλιάτος, 8

α3.1.1_Έρευνα Πεδίου

Η επιτόπια έρευνα στην θέση που βρίσκεται ο πύργος συνέβαλε τα μέγιστα στην διερεύνηση της δομής του. Η βιβλιογραφία για το συγκεκριμένο θέμα ήταν περιορισμένη. Αφορούσε κυρίως φωτογραφίες και αναφορές ως προς την ύπαρξη αυτού, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει διαθέσιμο υλικό αποτυπώσεων¹. Βάσει των παραπάνω δεδομένων, η επιτόπια αυτοψία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση της δομής του πύργου και συλλογή σχεδίων και σειράς φωτογραφιών μέσω αποτύπωσης. Η μέθοδος που εφαρμόστηκε ήταν τοπογραφική και φωτογραμμετρική αποτύπωση με μη επανδρωμένο πτητικό μέσο (UAV - drone) και επίγεια φωτογράφιση. Αφού καθαρίστηκε το εσωτερικό του πύργου από ανεπιθύμητη και επιβλαβή βλάστηση (δέντρο συκιάς, της οποίας οι ρίζες ξεκινούσαν από τα προϊόντα κατάρρευσης του κτηρίου), τοποθετήθηκαν στις τοιχοποιίες και στο έδαφος τεχνητά φωτοσταθερά σημεία (coded targets), διατεταγμένα με τρόπο τέτοιο ώστε να δημιουργούν τριγωνισμούς, απαραίτητους για την πραγματοποίηση υπολογισμών σε μετέπειτα στάδιο.

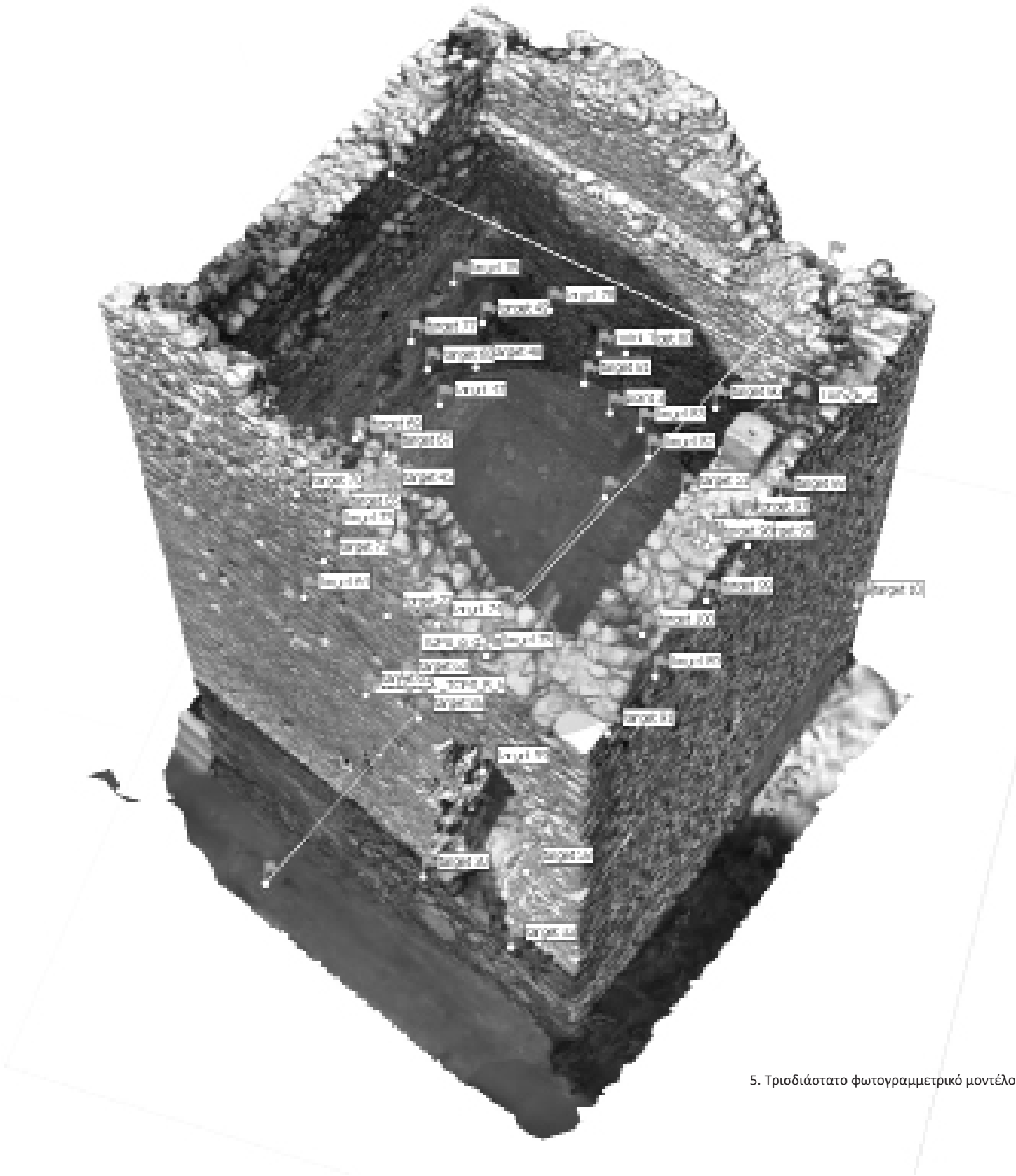

3. Αριθμημένοι φωτοσταθερά (coded targets)

4. Τοποθέτηση αριθμημένων στόχων στην κατάλληλη διάταξη

¹ Σημειώνεται εδώ ότι μου παραχωρήθηκαν κάποια πρόχειρα σκαριφήματα αποτύπωσης του Μαμαλούκου Σταύρου, συνοδευόμενα από σημειώσεις και βασικές μετρήσεις, τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω (ημερομηνία σκαριφημάτων 23-05-1998)

5. Τρισδιάστατο φωτογραμμετρικό μοντέλο

Στην συνέχεια, για την αποτύπωση χρησιμοποιήθηκαν μέθοδοι κλασσικής τοπογραφίας σε συνδυασμό με τις νέες σύγχρονες μεθόδους, οι οποίες αφορούν στην παραγωγή ψηφιακών τρισδιάστατων αναπαραστάσεων (τρειςδιάστατα φωτορεαλιστικά μοντέλα) του πύργου.

Χρήση μη επανδρωμένου πτητικού μέσου

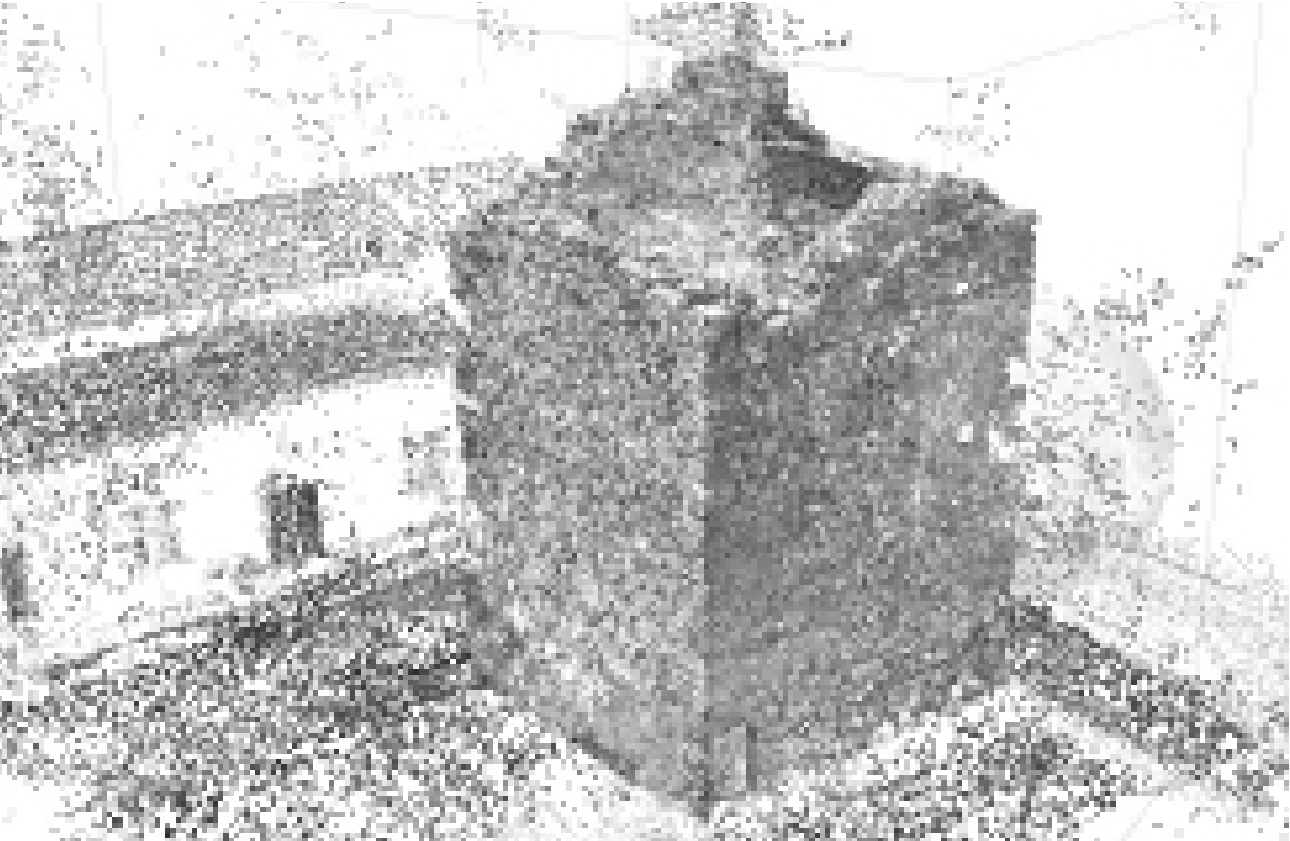
Για τη σύνταξη των σχεδίων χρησιμοποιήθηκε μη επανδρωμένο πτητικό μέσο (UAV), το οποίο πραγματοποίησε κατάλληλες λήψεις που επιλύθηκαν στο λογισμικό Agisoft Metashape με βάση την φωτογραμμετρική μέθοδο, ώστε να προκύψει το τρισδιάστατο ψηφιακό μοντέλο, από το οποίο δημιουργήθηκαν οι ορθοφωτογραφίες.

Για τις ανάγκες της επιλυσης των εικόνων του UAV, τοποθετήθηκαν στο έδαφος και στις κάθετες τοιχοποιίες του πύργου, τεχνητά φωτοσταθερά σημεία (coded targets, εικ.3), τα οποία μετρήθηκαν με γεωδαιτικό σταθμό υψηλής ακρίβειας (Topcon GTS 212) σε τοπικό σύστημα συντεταγμένων.

Χρήση επίγειων φωτογραφικών λήψεων

Για την λεπτομερέστερη τρισδιάστατη απόδοση και αναπαραγωγή της υφής και της παθολογίας του πύργου, καθώς και των λίγων επιμέρους μορφολογικών στοιχείων του, πραγματοποιήθηκαν επίγειες λήψεις - τρισδιάστατη σάρωση - με ψηφιακή φωτογραφική μηχανή. Για την βέλτιστη βαθμονόμηση και οριζοντίωση του τρισδιάστατου μοντέλου, τοποθετήθηκαν σε ευδιάκριτα σημεία του πύργου, στόχοι, οποίοι αποτυπώθηκαν με την αντίστοιχη μεθοδολογία.

Τα τελικά προϊόντα που παρήχθησαν σε ψηφιακή μορφή είναι τα παρακάτω:
-3D νέφος σημείων, 3D μοντέλο υψηλής ανάλυσης, φωτογραμμετρικά σχέδια κατόψεων, όψεων, τομών.

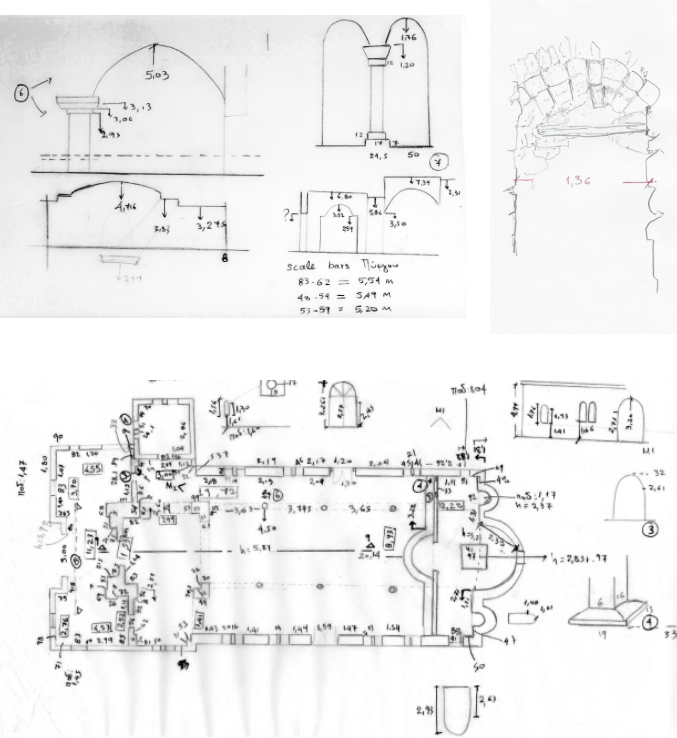

6. 3D Dense Cloud Πύργου

Οι ορθοφωτογραφίες εισήχθησαν στην σωστή κλίμακα σε σχεδιαστικό πρόγραμμα (CAD), όπου πραγματοποιήθηκε διανυσματική σχεδίαση και επεξεργασία.

Για την αποτύπωση του γειτνιάζοντος ναού, χρησιμοποιήθηκε υπάρχον τοπογραφικό διάγραμμα², το οποίο λειτούργησε ως βάση για το περίγραμμα του κτηρίου, και παράλληλα πραγματοποιήθηκε συμβατική μέθοδος αποτύπωσης με την βοήθεια ψηφιακού αποστασιόμετρου (laser). Υπό περιπτώσεις, έλαβαν χώρα κάποιες φωτογραμμετρικές αποτυπώσεις για επιμέρους τμήματα του ναού (μορφολογικά στοιχεία, θύρες, κίονες κλπ.) Συμβατική μέθοδος αποτύπωσης, ακολουθήθηκε και σε κάποιους από τους πύργους της ευρύτερης περιοχής, κυρίως όσον αφορά γενικές διαστάσεις.

Τέλος, έγιναν φωτογραφικές λήψεις για την τεκμηρίωση των υπόλοιπων απαραίτητων στοιχείων.

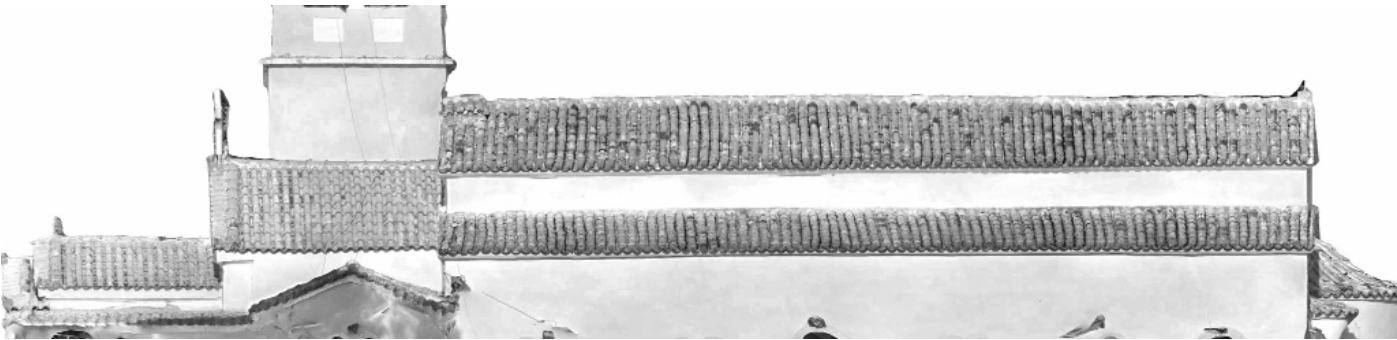
7. Δείγμα σκαριφημάτων

8. Ορθοφωτογραφία τμήματος της βόρειας όψης

9. Ορθοφωτογραφία από το εσωτερικό του ναού

10. Ορθοφωτογραφία τμήματος της στέγης του ναού - νότια όψη

2 Τουλούμης Ευάγγελος - Τοπογραφικός Μηχανικός

α3.1.1.2_Αρχειακή Έρευνα

Υλικό το οποίο αφορούσε τους μεσαιωνικούς πύργους της Εύβοιας (αλλά και της Βοιωτίας) συλλέχθηκε από διάφορες πηγές, με κυριότερη την βιβλιογραφία του Peter Lock³. Ωστόσο, ιδιαίτερα σημαντικό αποδείχθηκε το μεγάλο αρχείο (κατά κύριο λόγο σε επίπεδο φωτογραφιών ,αλλά και μικρών δημοσιεύσεων) που συλλέχθηκε τις τελευταίες πέντε δεκαετίες από τον ερασιτέχνη ερευνητή Θεόδωρο Σκούρα, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στην Εύβοια την δεκαετία του 1970 και κατόρθωσε να καταγράψει, να φωτογραφίσει και να περιγράψει την θέση μιας εξαιρετικά μεγάλης σειράς μνημείων από διάφορες ιστορικές περιόδους.

α3.1.1.3_Διαδικτυακή Έρευνα

Οι πηγές του διαδικτύου συνεισέφεραν εξίσου στη διεξαγωγή της έρευνας στο επίπεδο μελέτης των αντίστοιχων παραδειγμάτων των πύργων, κυρίως με φωτογραφικό υλικό και απεικονίσεις του παρελθόντος.

Δομή Εργασίας

Βάσει των παραπάνω, λοιπόν, η εργασία χωρίζεται σε τρεις ενότητες.

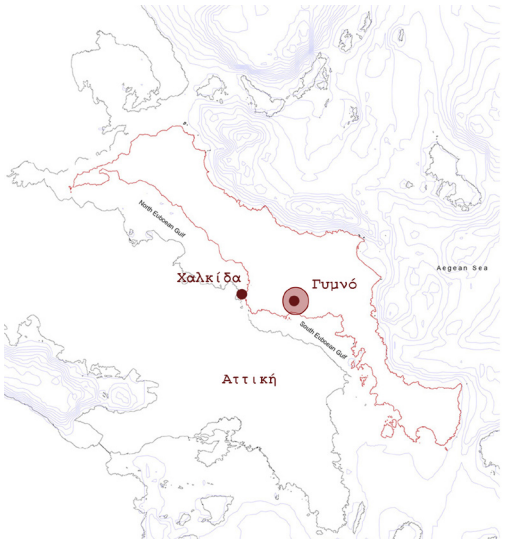
Αρχικά παρουσιάζεται εν συντομία το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται ο υπό μελέτη πύργος, το γεωγραφικό πλαίσιο σε άμεσο παραλληλισμό και με τους υπόλοιπους πύργους της εποχής που ανήκει, καθώς και η γενική τυπολογία αυτών.

Σε δεύτερο στάδιο η μελέτη εστιάζει στον Πύργο στο χωριό Γυμνό της Εύβοιας, όπου εξετάζονται τα σχέδια της γεωμετρικής και αρχιτεκτονικής αποτύπωσής του, παρατίθεται το χρονικό των μεγάλων φάσεων του Πύργου και παρουσιάζεται η φωτογραφική και φωτογραμμετρική τεκμηρίωση αυτού. Πραγματοποιείται μορφολογική και κατασκευαστική ανάλυση για να τεθούν οι βάσεις για το τελευταίο στάδιο.

Στο τρίτο και τελευταίο σκέλος της εργασίας, πραγματοποιείται η αποτίμηση των δομικών βλαβών και των φθορών και μελετώνται τα πιθανά αίτια αυτών. Παράλληλα μελετάται ο περιβάλλοντας χώρος του Πύργου, στον οποίο περιλαμβάνεται ο ενοριακός ναός. Την ανάλυση των παραπάνω, ακολουθεί η αναγνώριση των αξιών που φέρει ο Πυργος, αλλά και ο ευρύτερος τόπος ο οποίος τον πλαισιώνει. Τέλος, παρουσιάζεται η μελέτη προστασίας, αποκατάστασης και ανάδειξης του Πύργου.

Αντικείμενο της Έρευνας

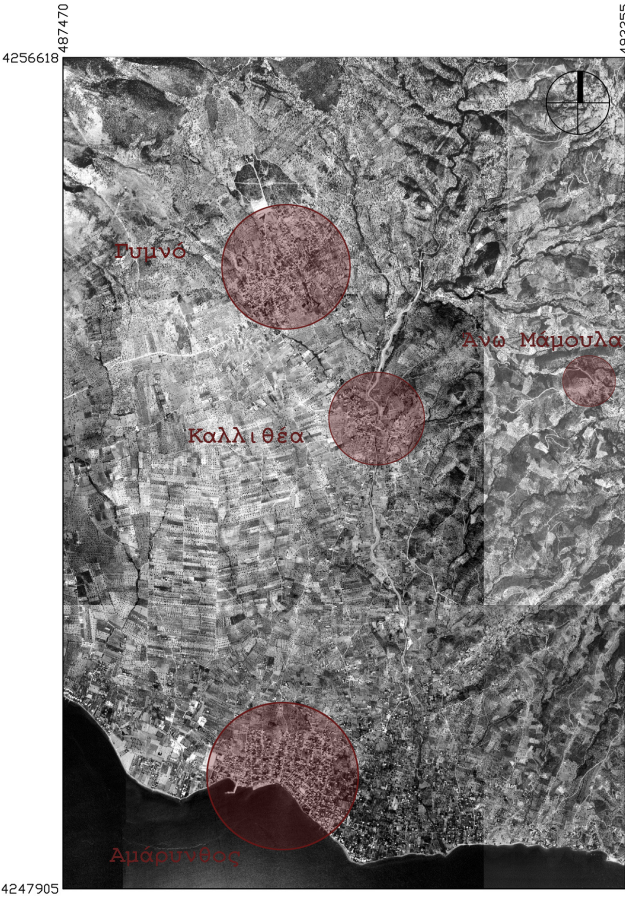
Το χωριό Γυμνό (Γυμνού)⁴ βρίσκεται στο κεντρικό τμήμα της Εύβοιας ,στην δυτική πλευρά αυτής, εντάσσεται στον Δήμο Ερέτριας και απέχει από την πόλη της Χαλκίδας 31 χιλιόμετρα. Ο οικισμός αναπτύσσεται σε πεδιάδα , κοντά στους πρόποδες του βουνού “Όλυμπος” έχοντας απόσταση από την θάλασσα 6 περίπου χιλιόμετρα. Πρόκειται για οικισμό, του οποίου ο σημερινός πυρήνας δημιουργήθηκε περίπου στις αρχές του 19ου αιώνα⁵. Σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα της 1-10-1835 (Β.Δ. 17/1835), φαίνεται ότι ο οικισμός υπαγόταν στον Δήμο Χαλκιδέων, ενώ ένα χρόνο αργότερα με το Β.Δ. 80/1836 το χωριό υπάγεται στον νεοσύστατο Δήμο Αμαρυνθίων. Το Γυμνό γίνεται αυτόνομη κοινότητα (ΦΕΚ 221/1929) στην οποία περιλαμβάνεται και ο οικισμός Άνω Μάμουλα. Κατά την απογραφή πληθυσμού του 1879, είχε 104 κατοίκους, του 1889 101 κατοίκους, το 1896 162 και το 1907 195 με την τελευταία απογραφή του 2021 να φτάνει τους 1753 κατοίκους.

11. Θέση του χωριού στο κεντρικό τμήμα της Εύβοιας

Α/Α	Όνομασία του δήμου	Λογία τα απαριθμούντα των δήμων	Έδρα του δήμου	Όνομασία του προσώπου των δήμων	Δημοτικά θέσεις
11	ΕΡΕΤΡΙΝΕΙΣ	Αυτός δήμος και Θωολός μενής τρια • Έφοντα καμάρια			
12	ΑΜΑΡΙΝΘΕΙΣ	3 Ερέτρια Άνω Μάμουλα Καπρόνη Μαλακάντα Μαλακασσάρι	Βάθια	Α. Μπαρτζάνης Κ. Ν. Σωτηρόπουλος	Δήμαρχος Εισπράκτης

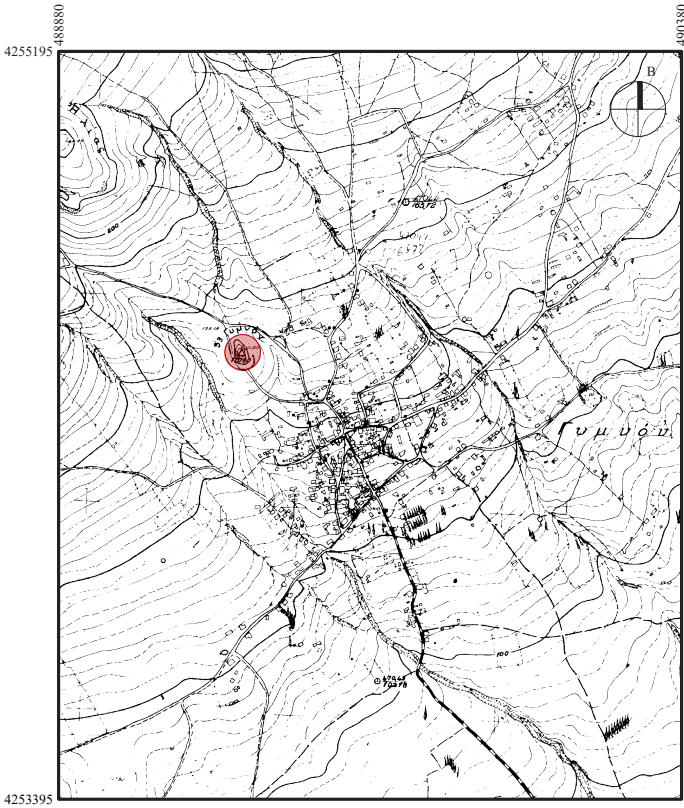
12. Π.Δ. 80/1836

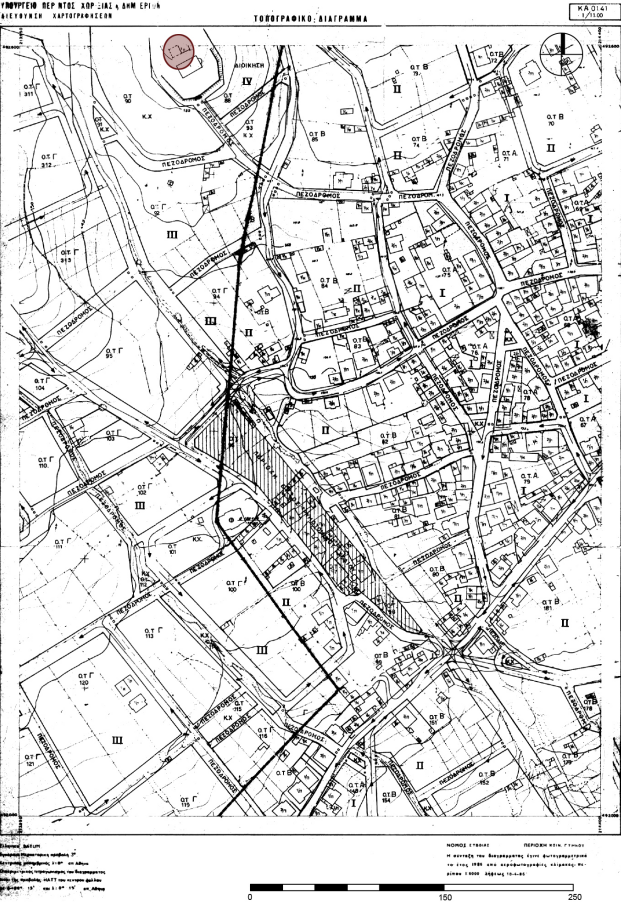
13. Θέση του χωριού σε σχέση με τα γειτονιάζοντα χωριά και την θάλασσα (σε σύστημα ΕΓΣΑ '87)

4 “Έτσι άκουσα να το λένε Γυμνό, Γυμνού σαν αρσενικού (στου Γυμνού) και σαν θηλυκό (στη Γυμνού), καθώς και Γυμνούς. Λέγονταν φρ’σεις, όπως έχω πάει στους Γυμνούς, ή του Γυμνού έχει γίνει τώρα μεγάλο χωριό.”. Σκούρας, Θεόδωρος, “Γυμνό, ένα αρχαίο τοπωνύμιο στην Εύβοια, Ανάπτυπο από τον ΚΣΤ’/1984-85 Τόμο του «Αρχείου Ευβοϊκών Σπουδών», εκδ. Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Χαλκίδα, 1984
5 σελ. 145, ό.π.

3 Lock,Peter, «The Frankish towers of central Greece», Athens, 1986

14. Θέση του πύργου σε σχέση με τον πυρήνα του χωριού (ΕΓΣΑ '87)

15. Θέση του πύργου στο ρυμοτομικό σχέδιο του 1997

Ο υπό εξέταση πύργος βρίσκεται σε μεγαλύτερο υψόμετρο από τον πυρήνα του οικισμού, σε λόφο που έχει άμεση οπτική επαφή με τις γύρω γεωργικές εκτάσεις της πεδιάδας, αλλά και τον Ευβοϊκό Κόλπο που χωρίζει την Εύβοια με την Αττική. Έχοντας ως φυσικά όρια την θάλασσα στον νότο και τον ορεινό όγκο του Ευβοϊκού Ολύμπου στον βορρά και έναν μικρότερο ορεινό όγκο στα ανατολικά -το Σερβούνι-, βρίσκεται σε υψόμετρο 160 μέτρα από το επίπεδο της θάλασσας. Πρόκειται για μνημείο υπό καθεστώς προστασίας, που βρίσκεται υπό την εποπτεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ευβοίας και εντάσσεται στην Υστεροβυζαντινή Περίοδο / Λατινοκρατία. Αποτελείται από φέρουσες τοιχοποιίες λιθοδομών. Σώζεται σε μέτρια προς κακή κατάσταση δομικά. Κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, έχουν πραγματοποιηθεί διάφορες προσθήκες μικρών κτισμάτων στις τοιχοποιίες του.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Πλησίον του πύργου, σε απόσταση μόλις 6,50 μέτρων, βρίσκεται η ενοριακή εκκλησία του χωριού, ο Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου, βασιλική η οποία χτίστηκε το έτος 1954. Όπως ο πύργος, έτσι και η εκκλησία έχει υποστεί διάφορες προσθήκες και μεταβολές ανά τα χρόνια. Όλες οι αλλαγές, και στα δύο κτίσματα, θα παρουσιαστούν σε επόμενο κεφάλαιο.

16. Ο υπό μελέτη πύργος

17. Η θέση του πύργου σε σχέση με την πεδιάδα και την θάλασσα στον νότο

18. Ο πύργος με την βασιλική. Βορειοδυτική άποψη από drone

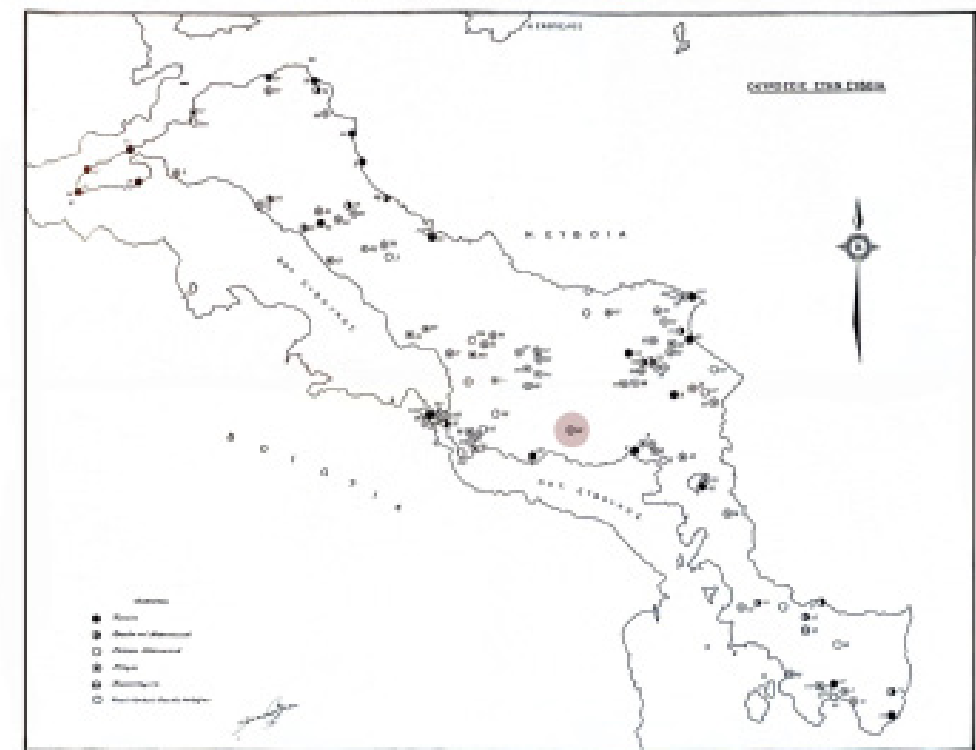

19. Ο πύργος με την βασιλική. Νοτιοανατολική άποψη από drone

Αναφορές στην επιστημονική βιβλιογραφία

Πρώτη αναφορά σε επιστημονικό έργο για τον πύργο του Γυμνού γίνεται από τον ιστορικό - βυζαντινολόγο Johannes Koder το 1973. Στο σύγγραμμά του *“Negroponte”*, στο οποίο λαμβάνει χώρα μία εκτενής αναφορά για τα μνημεία της ενετοκρατούμενης Εύβοιας. Η σύντομη αναφορά πραγματοποιείται σε υποκεφάλαιο που αναφέρεται σε κάστρο που βρίσκεται στην θέση Παλαιόχωρα, στο διπλανό χωριό Αμάρυνθος (ή αλλιώς Κάτω - Βάθεια, όπως είναι μία από τις παλιές ονομασίες του τοπωνυμίου). Αναφερόμενος, λοιπόν, στο προαναφερθέν κάστρο, σημειώνει ότι βορειότερα, στην ενδοχώρα, υφίσταται πύργος με πλευρά 7,50 μέτρων και με ενσωματωμένα σπόλια (σπόνδυλοι κιόνων) στην εξωτερική πλευρά της νότια τοιχοποιίας⁶.

Επόμενος μελετητής που αναφέρει τον πύργο στο Γυμνό, υπήρξε ο ερασιτέχνης ερευνητής (γιατρός στο επάγγελμα) Θεόδωρος Σκούρας, οποίος με τις καταγραφές και το μεγάλο φωτογραφικό του αρχείο, άφησε μία σημαντική παρακαταθήκη όσον αφορά τα μνημεία της Εύβοιας γενικότερα. Στο βιβλίο του “Οχυρώσεις στην Εύβοια” του 1975, κατορθώνει να οργανώσει έναν πολύ αξιόλογο κατάλογο για το σύνολο των κάστρων και πύργων του νησιού. Σε αυτό, λοιπόν, αναφέρει *“Το χωριό Γυμνόν είναι λίγο πάνω από την Αμάρυνθο. Στην άκρη του χωριού δίπλα στην εκκλησία βρίσκεται ο πύργος που σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση. Έχουν κτίσει κολλητά του μια αποθήκη που θα πρέπει η Αρχαιολογική Υπηρεσία να φροντίσει για την απομάκρυνσή της”*⁷.

20. Χάρτης του Σκούρα. Θ. με τις οχυρωματικές κατασκευές που κατέγραψε και φωτογράφησε.
Με το νούμερο 31 σημειώνεται ο υπο μελέτη πύργος.

6 "Ausser der **Burg** von la Vathia ist im Hinterland, oberhalb des Dorfes **Gymnon** ein quadratischer Wachttrium (Seitenlänge **7,50 m**; in der Südostmauer **Spolien**, darunter eine Saulentrommel verbaut) erhalten, der die Passstrasse über das Sterna - Gebirge nach Episkope (mit der Burg Cuppa) und weiter nach Kyme deckte. "

Koder, Johannes, *Negroponte*, Verlag Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1973, σελ. 103

7 Σκούρας Ι. Θεόδωρος, «Οχυρώσεις στην Ευθόδα. Μερικές λύσεις στα τοπογραφικά τους προβλήματα.», Ανάτυπο από τον Κ'/1975 Τόμο του «Αρχείου Ευβοϊκών Σπουδών», εκδ. Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Χαλκίδα, 1975 (στο εξής Σκούρας, σελ.).

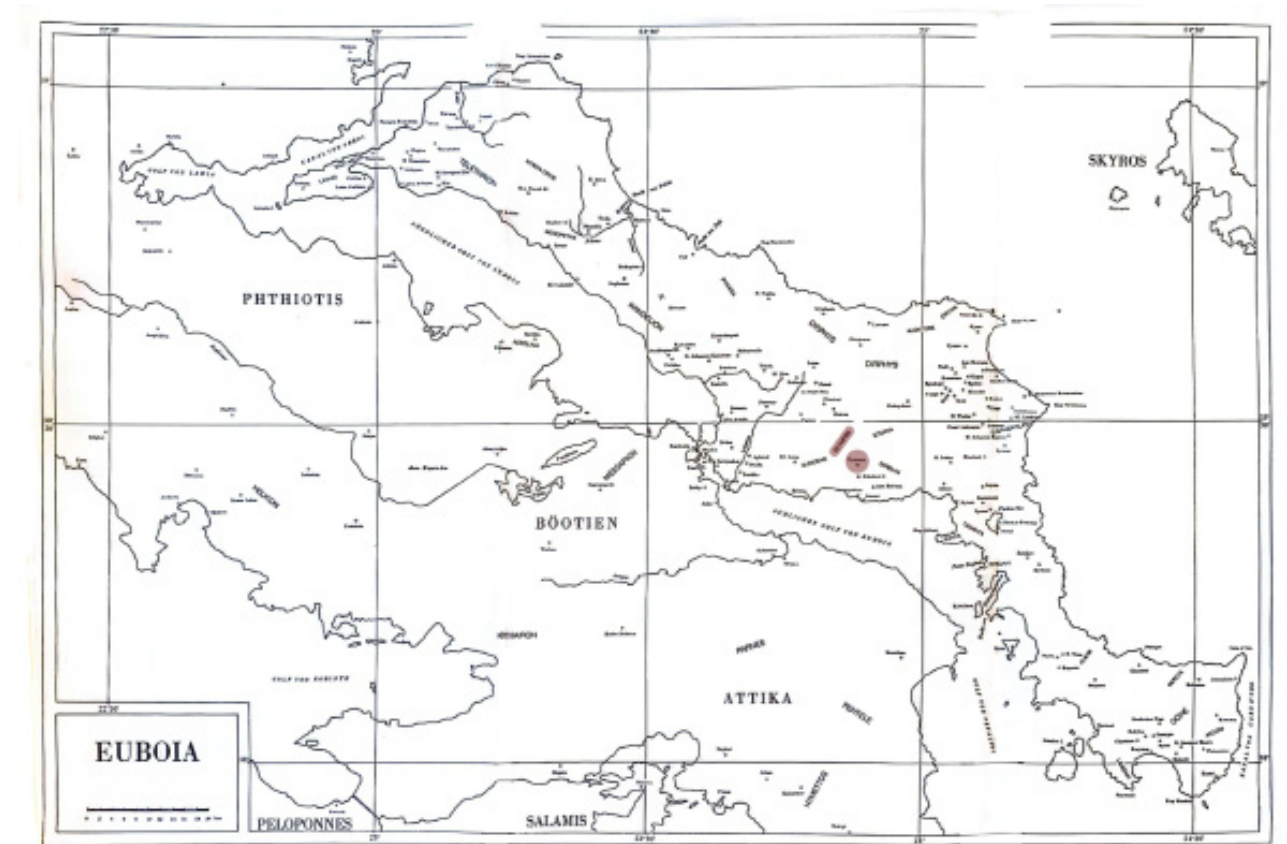

21. Οι πρώτες διαθέσιμες λήψεις του πύργου , από τον Σκούρα. Λήψη 04/09/1966. Νοτιοανατολική γωνία του πύργου

22. Οι πρώτες διαθέσιμες λήψεις του πύργου , από τον Σκούρα. Λήψη 04/09/1966. Νοτιοδυτική γωνία του πύργου

Μία από τις πιο πολύτιμες πηγές (καθώς αποτελεί την μία από τις πιο πλήρεις μελέτες που αφορά του πύργους της Εύβοιας και της Βοιωτίας που τοποθετούνται στην περίοδο της Λατινοκρατίας), είναι ένα εκ των συγγραμμάτων του ιστορικού Peter Lock. Στο βιβλίο “The archaeology of Medieval Greece”, εμπλουτίζεται ο κατάλογος του Σκούρα και παρουσιάζεται μία πιο λεπτομερής περιγραφή των επιμέρους κτισμάτων. Όπως αναφέρει, στα όρια του χωριού, βόρεια του ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου, εντοπίζεται ο μερικώς κατεστραμένος πύργος, ο οποίος στέκεται σε ύψος 14 μέτρων και έχει ίχνη από τα τέσσερα επίπεδα χρήσης του. Μας ενημερώνει ότι το κατώτατο επίπεδο χρήσης είναι γεμάτο με υλικό από πεσμένη τοιχοποιία, κάτι το οποίο ίσως υποδηλώνει θόλο. Επισημαίνει την ύπαρξη της εφαιπόμενης αποθήκης στην ανατολική όψη (φαίνεται και στην φωτογραφία του Σκούρα, εικ. 20) και τα ίχνη από τα ερείπια οστεοφυλακίου⁸. Επιπλέον, κάνει λόγο για ύπαρξη λίθινων φουρουσιών στο ισόγειο, κάτι το οποίο ίσως να επιβεβαιωθεί με κάποια μελλοντική ανασκαφή και απομάκρυνση του πεσμένου υλικού από τις τοιχοποιίες. Όπως και ο Koder, αναφέρει τα εντοιχισμένα srolia και αναρρωτιέται για την προέλευσή τους. Τέλος, υπογραμμίζει τις γενικές του διαστάσεις, καθώς και το πάχος της τοιχοποιίας⁹.

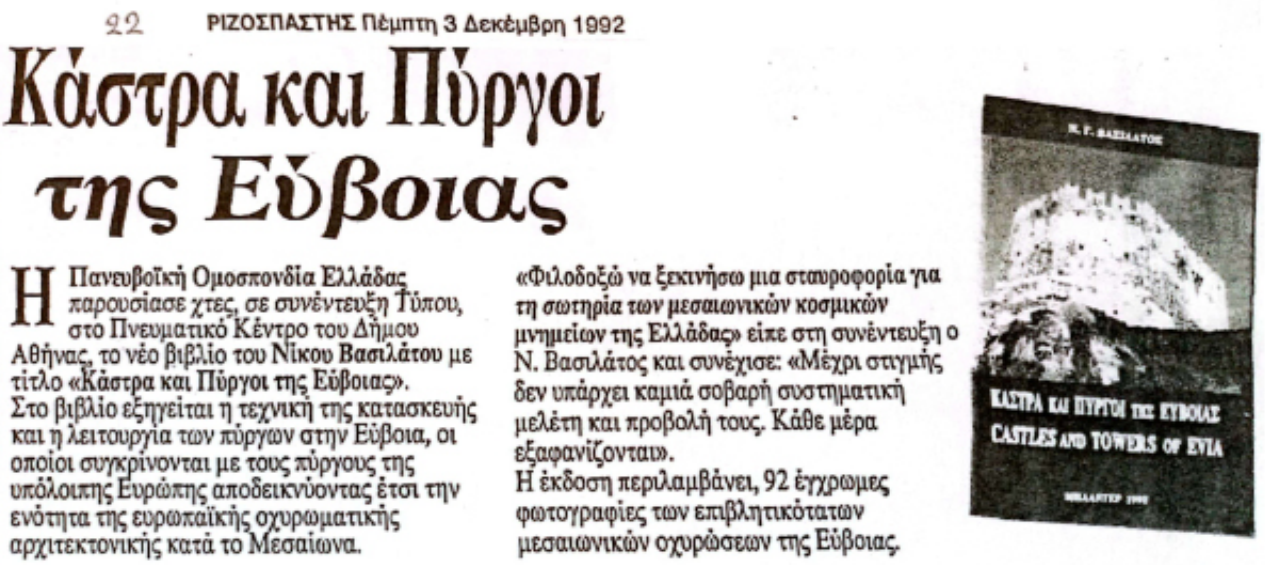

23. Χάρτης του Lock με τις οχυρωματικές κατασκευές που κατέγραψε και φωτογράφησε. Σημειώνεται ο υπο μελέτη πύργος.

⁸ Η πληροφορία αυτή, ταυτίζεται και με μαρτυρίες ηλικιωμένων κατοίκων του χωριού, που αναφέρουν ότι ο χώρος υπήρξε το νεκροταφείο του οικισμού μέχρι τις αρχές του 1940, καθώς και ότι στην θέση της βασιλικής προϋπήρχε μικρότερος ναός, ενδεχομένως κοιμητηριακός.

⁹ Lock, Peter, Sanders, G.D.R., «The archaeology of Medieval Greece», Oxbow Monograph 59, Oxford, 1996, σελ. 115-116

Ακόμα μία πηγή αποτελεί το σύγγραμμα “Κάστρα και πύργοι της Εύβοιας”¹⁰, στο οποίο ο Βασιλάτος δημιουργεί έναν επικαιροποιημένο συγκεντρωτικό κατάλογο του συνόλου των οχυρωματικών κατασκευών διάφορων ιστορικών περιόδων στην Εύβοια, στον οποίο αναφέρεται και ο πύργος στο Γυμνό.

Τέλος, σε πρόσφατη δημοσίευση , σε άρθρο που περιλαμβάνεται σε Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου¹¹, η Λοΐζου Χρυστάλλα¹², αναφέροντας τις δύο κατηγορίες πύργων σύμφωνα με τον Lock¹³, γράφει “According to Peter Lock, the towers of central Greece, Attica and Euboea fall into two categories: (1) ‘Type A’ towers..’Type B’ towers..”¹⁴. Συνεχίζει, επισημαίνοντας ότι οι πύργοι σε Φύλλα, **Γυμνό** και Τρίαδα, ανήκουν στον Τύπο Α.

Συμπερασματικά, πέρα από τα δημοσιεύματα που αφορούν το σύνολο των πύργων της Λατινοκρατίας, εντοπίζονται δημοσιεύματα στα οποία επισημαίνεται ο υπό μελέτη πύργος. Ωστόσο, εκτός από κάποιες γενικές περιγραφές, δεν υφίστανται αναλυτικές λεπτομέρειες.

10 Βασιλάτος, Νίκος, “Κάστρα και Πύργοι της Εύβοιας”, εκδ. Μπάλντερ, Αθήνα, 1992

11 Tankosic Zarko, Μαυρίδης Φάνης, Κοσμά Μαρία, “Ένα νησί μεταξύ δύο κόσμων. Αρχαιολογική Έρευνα στην Εύβοια, Προϊστορικοί έως και Βυζαντινοί Χρόνοι”, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Ερέτρια, 12-14 Ιουλίου 2013, Norwegian Institute at Athens, Athens, 2017

12 Loizou Chrystalla, “ The medieval towers of Euboea: Theis dimension as domestic and landscape phenomena”, σελ.625-638, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, “Ένα νησί μεταξύ δύο κόσμων. Αρχαιολογική Έρευνα στην Εύβοια, Προϊστορικοί έως και Βυζαντινοί Χρόνοι”, επιμ. Tankosic Zarko, Μαυρίδης Φάνης, Κοσμά Μαρία, Norwegian Institute at Athens, Athens, 2017

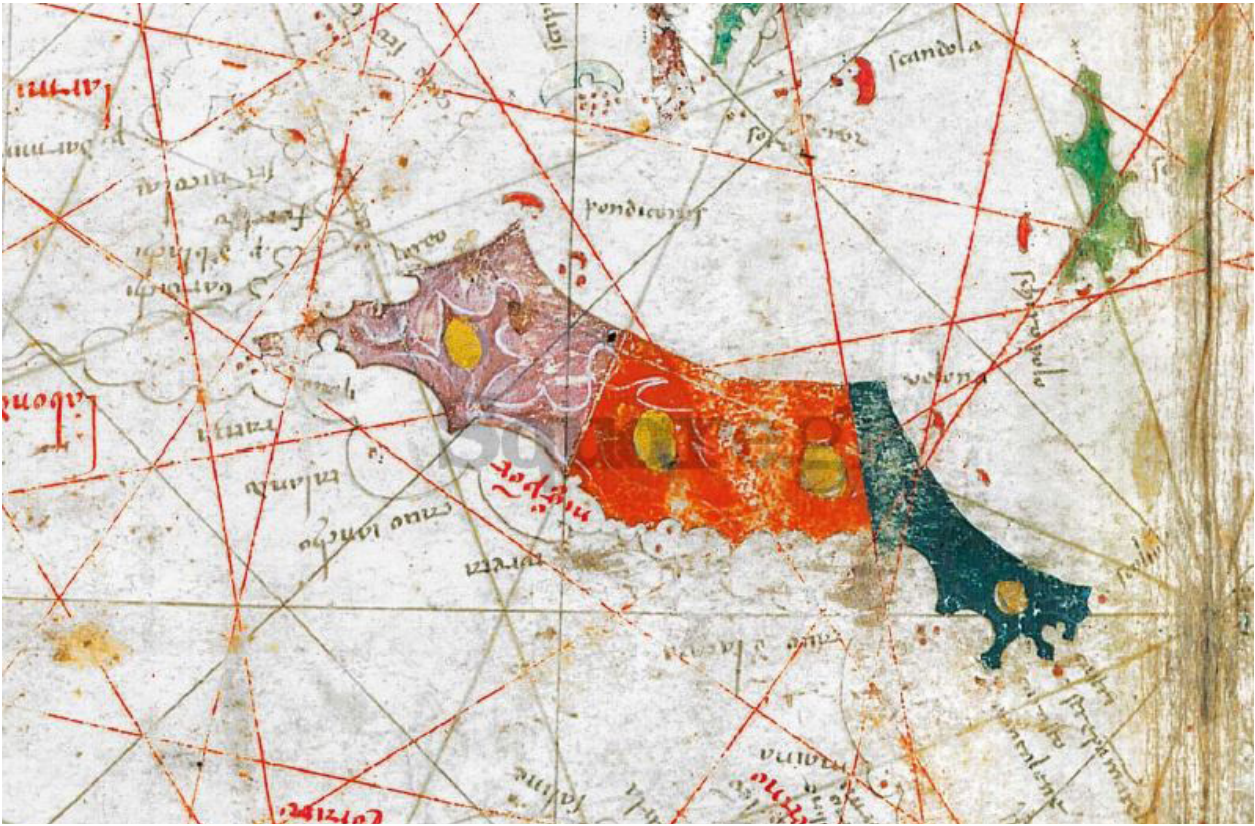
13 Lock Peter, “The Frankish Towers of Greece”, *The Annual of The British School at Athens* 81, σελ. 101 - 123, Athens, 1986

14 ό.π., σελ. 105

β.1. Περιηγητές

Η χρονολόγηση των περισσότερων οχυρώσεων και πύργων της Εύβοιας, γίνεται γνωστή μέσω της χρονολόγησης των ναυτικών χαρτών, νησολόγιων, αλλά και εκδόσεων ταξιδιωτικής λογοτεχνίας των περιηγητών της εποχής.

Ένας από τους χάρτες που περιλαμβάνουν ολοκληρωμένα την Εύβοια, είναι του Pietro Vesconte¹⁵. Ιταλός χαρτογράφος, γεννημένος στην Γένοβα. Αναφέρεται, καθώς υπήρξε ο πρώτος που υπέγραφε και χρονολογούσε τους χάρτες του¹⁶. Εργάστηκε για την Βενετία την περίοδο 1311-1327, δηλαδή κατά την περίοδο της μεγαλύτερης ακμής της Βενετίας¹⁷.

25. Τμήμα του χάρτη του Vesconte που φυλάσσεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Διακρίνονται χρωματισμένες η Εύβοια και η Σκύρος

“Ένας ακόμη χάρτης της εποχής (1367), των Ενετών χαρτογράφων Domenico και Francesco Pizziganoαυτήν τη φορά, παρουσιάζει την Εύβοια με αντίστοιχο τρόπο, αλλά με μια μικρή διαφορά: Οι Ωρεοί έχουν αναβαθμιστεί και αναγράφονται με κόκκινο χρώμα, δηλαδή θεωρούνται ως μια βασική πόλη της περιοχής, αντίστοιχα του Νεγροπόντε (Χαλκίδα)”¹⁸

26. Η σελίδα του νησολογίου του Buondelmonti που περιλαμβάνει την Εύβοια και την Ανατολική Στερεά. Το βιβλίο δεν είναι εργαλείο ναυσιπλοΐας αλλά ταξιδιωτική λογοτεχνία με εικόνες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απεικόνιση του κάστρου στον πορθμό του Ευρίπου, πρώτη φορά σε χάρτη.

Ο Φλωρεντίνος ευγενής Cristoforo Buondelmonti, άφησε την Φλωρεντία το 1414 για να ταξιδέψει στο Λεβάντε. Ταξίδεψε στο Αιγαίο και έφτασε μέχρι την Κωνσταντινούπολη. “Το 1420 ολοκλήρωσε την συγγραφή ενός βιβλίου που περιείχε τους χάρτες 79 νησιών του Αιγαίου”¹⁹. Το βιβλίο ονομάζεται Liber insularum Archipelagi ή πιο σύντομα Isolario(Νησολόγιο). “Σημειώνεται ότι την εποχή του Buondelmonti δεν υπήρχε ακόμη η τυπογραφία. Το έργο του διαδόθηκε με αλληπάλληλες αντιγραφές, το ίδιο και οι χάρτες που το συνοδεύουν. Κυκλοφορούν λοιπόν, πολλές παραλλαγές, καθεμία από τις οποίες διαφέρει λίγο στην αποτύπωση της ακτογραμμής, στα σχήματα των κάστρων, στα χρώματα του χάρτη ακόμη και στις λεζάντες που περιλαμβάνονται στο χάρτη.”²⁰

15 Κουρνήτης Στάθης, “Η Εύβοια μέσα από την χαρτογραφία”, Περιοδικό Square, Χαλκίδα, 2022, σελ. 6

16 ό.π., σελ. 6

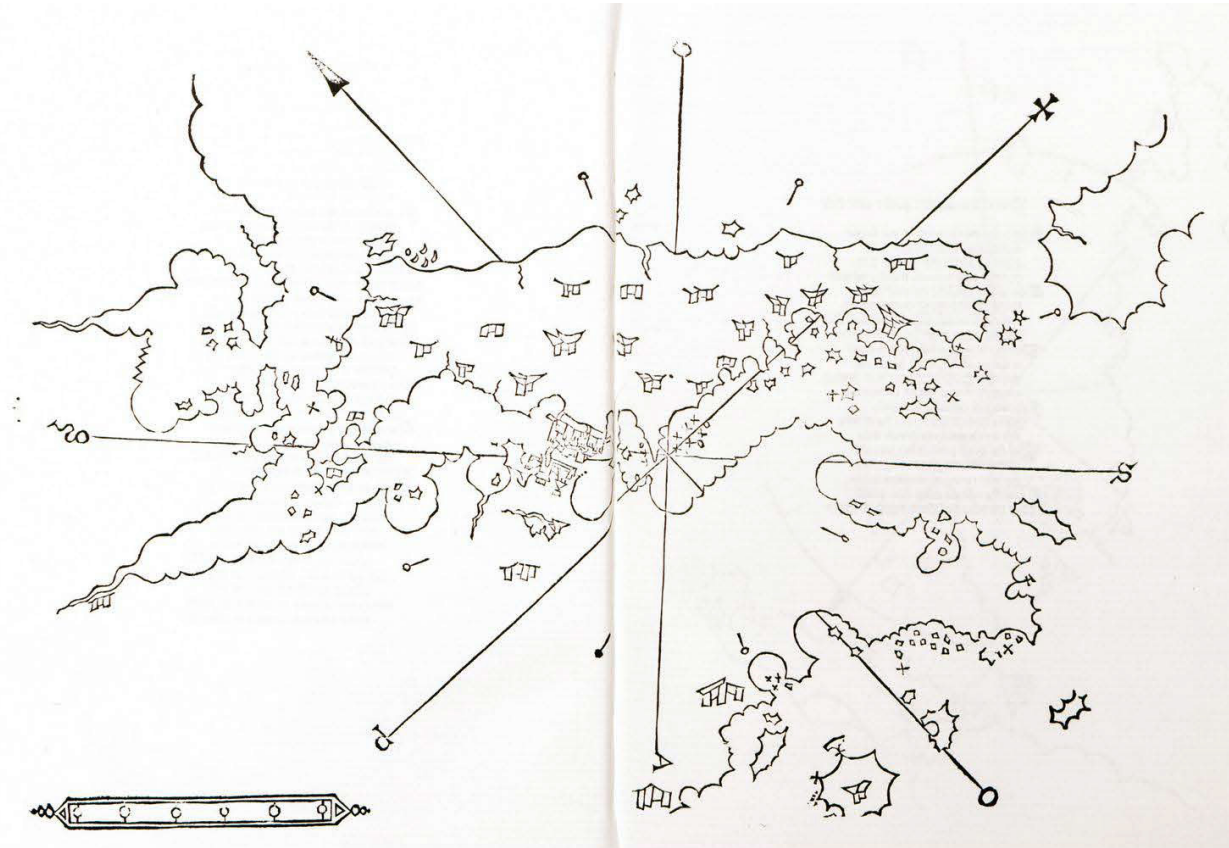
17 ό.π., σελ. 6

18 ό.π., σελ. 7

19 Κουρνήτης Στάθης, “Η Εύβοια μέσα από την χαρτογραφία”, Περιοδικό Square, Χαλκίδα, 2022, σελ. 8

20 ό.π., σελ. 8

Λίγες δεκαετίες μετά την άλωση του Νεγροπόντε, το 1485, εκδίδεται το εξαιρετικά σημαντικό νησολόγιο (isolario) του Bartolommeo dalli Sonetti, στο οποίο αναφέρονται για πρώτη φορά αρκετά τοπωνύμια, οχυροί οικισμοί και κάστρα. Από εκεί έπειτα, για τα επόμενα 200 χρόνια και μετά την ενσωμάτωση της Εύβοιας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η χαρτογραφία αρχίζει να φθίνει. Κατά βάση, οι νέες προσπάθειες στηρίζονται στην δουλειά του Sonetti και όποια “νέα” πληροφορία προστίθεται μεταγενέστερα, προέρχεται από αρχαιοελληνικές πηγές²¹.

27. Η Εύβοια, όπως εμφανίζεται στο νησολόγιο του Bartolommeo dalli Sonetti

Ακολούθησαν αρκετές ακόμα εκδόσεις χαρακτηριστικών, γκραβούρων και νησολογίων ανά τα χρόνια. Όλες αυτές, αναφέρουν τοπωνύμια τα οποία ταυτίζονται με σημερινές τοποθεσίες. Μία εξ αυτών είναι η δουλειά του Benedetto Bordone, του 1547. Αποτελεί έναν χάρτη με αρκετά τοπωνύμια και πολλές οχυρωματικές κατασκευές της εποχής εκείνης. Επιλέχθηκε ο συγκεκριμένος, καθώς αναφέρεται το τοπωνύμιο Vathia. Πρόκειται για τον σημερινό παραθαλάσσιο οικισμό της Αμαρύνθου (ή αλλιώς Βάθεια). Ωστόσο, αποτυπώνεται (έστω και στο επίπεδο που παρουσιάζεται) στην ενδοχώρα της Εύβοιας κι όχι στην ακτογραμμή (όπως για παράδειγμα την πόλη του Negroponte), πράγμα που σημαίνει ότι ενδεχομένως να αναφέρεται στην Άνω Βάθεια. Οικισμός, ο οποίος τοποθετείται πιο βόρεια, σε κοντινή απόσταση από την Αμάρυνθο και παράλληλα σε μεγάλη εγγύτητα με τον οικισμό του Γυμνού, που μελετάται στην συγκεκριμένη εργασία. Στην απεικόνιση, λοιπόν, προβάλλονται δύο κατασκευές. Ένα οχυρωματικό σύμπλεγμα στα νότια (αριστερά στον χάρτη) και ένας μονολιθικός πύργος στα βόρεια (δεξιά στον χάρτη).

Ενδεχομένως, λοιπόν, το μεν σύμπλεγμα να αναφέρεται σε οχυρωματική κατασκευή στην θέση Λιμπουνάρι στην Άνω Βάθεια, την οποία εντοπίζει ο Σκούρας²². Ο ίδιος εντοπίζει θεμέλια ενός πύργου, με διαστάσεις αρκετά μεγαλύτερες από τους υπόλοιπους της Εύβοιας (20 μέτρα), και πλησίον του μία δεξαμενή. Παράλληλα, σημειώνει ότι έχει άμεση οπτική επαφή με τον υπό μελέτη πύργο στο Γυμνό, κάτι το οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει στην υπόθεση ότι ο πύργος (δεξιά του συμπλέγματος) αναφέρεται σε αυτόν.

28. Φωτογραφία του Σκούρα με τα θεμέλια (ερείπια) του πύργου στην θέση Λιμπουνάρι

29. Η Εύβοια, όπως εμφανίζεται στο νησολόγιο του Bartolommeo dalli Sonetti, με την απεικόνιση στην περιοχή της Άνω Βάθειας.

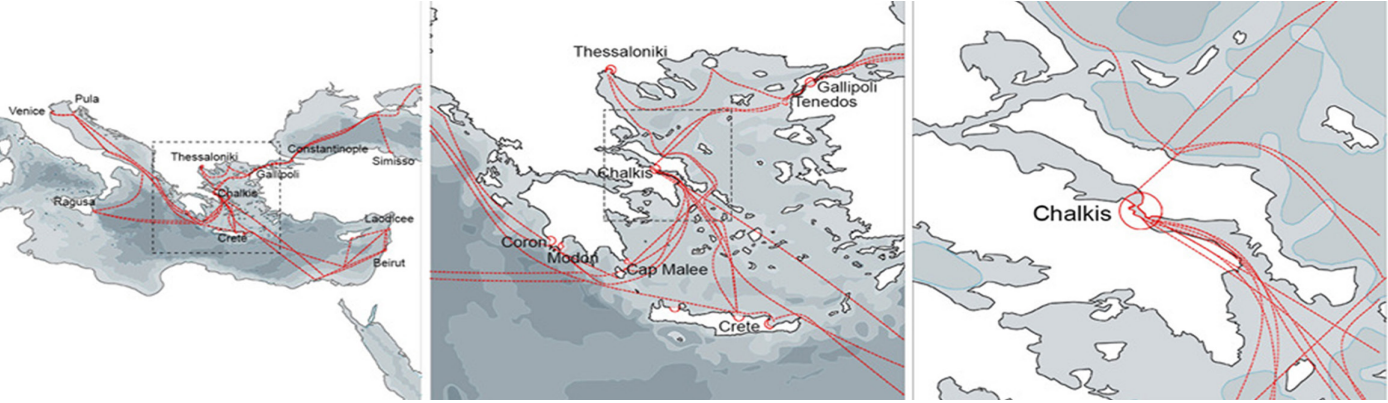
β.2_Χρονολογική Επισκόπηση

Η γενικότερη ατμόσφαιρα πολιτικής και αμυντικής αστάθειας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στον Ελλαδικό χώρο, κατά τις αρχές του 12ου αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα οι κάτοικοι να στραφούν σε ισχυρούς γαιοκτήμονες και αξιωματούχους. Παράλληλα, οι Σταυροφορίες δημιούργησαν ένα μεγάλο κύμα μετακίνησης Δυτικών, *Φράγκων*²³, προς πολλές περιοχές της Ελλάδας, όπως και στα νησιά του Αιγαίου. Τα φράγκικα κράτη στο Αιγαίο δημιουργήθηκαν μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από Γάλλους και Βενετούς σταυροφόρους.²⁴

Ο ερχομός των Φράγκων στο 1204 σηματοδότησε την αρχή μιας ακμάζουσας περιόδου για το νησί της Εύβοιας, αλλά και κυρίως για την πόλη της Χαλκίδας, υπό την ονομασία Negroponte²⁵, η οποία αποτελεί μία από τις πρωτεύουσες των τριών τριτημορίων στα οποία χωρίζεται η Εύβοια και παραχωρείται σε Λομβαρδούς αριστοκράτες, υποτελείς στο Πριγκιπάτο της Αχαΐας²⁶. Η Εύβοια, όντας ένα νησί με αυτονόητη την σημαντικότητα της γεωγραφικής και στρατηγικής θέσης που κατέχει στο Αγαίο, καθώς συνδέει την Βενετία, την Κρήτη και την νότια Ελλάδα με την Μαύρη Θάλασσα και την Κωνσταντινούπολη, συνιστά ένα σπουδαίο εμπορικό σταυροδρόμι.

Ο Lock αναφέρει ότι οι Βενετοί ασχολήθηκαν κατά βάση με την ενίσχυση και οχύρωση των λιμανιών, από τα οποία μπορούσαν να προστατεύουν τους θαλάσσιους δρόμους που ήταν απαραίτητοι για το εμπόριο τους με την Κωνσταντινούπολη και τον Εύξεινο Πόντο²⁷.

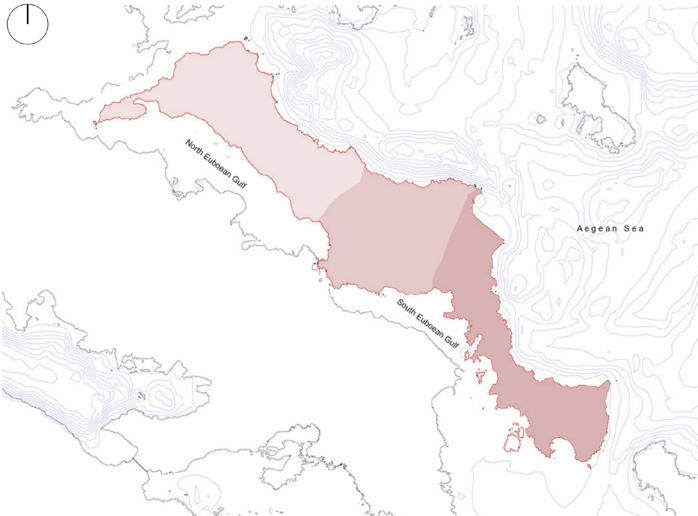
Η κατάκτηση των νησιών αφέθηκε στην δικαιοδοσία των διαδόχων των ευγενών βενετικών οικογενειών, ενώ παράλληλα μόνο η Κρήτη αποτέλεσε σημαντικό αποικιακό κέντρο εν ονόματι της κυβέρνησής τους.

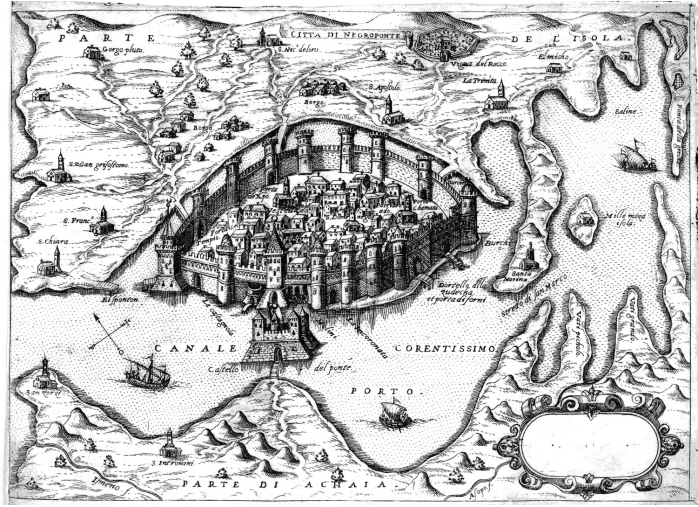
30. Η στρατηγική θέση της Χαλκίδας και κατ'επέκταση της Εύβοιας και σημασία της στα εμπορικά θαλάσσια μονοπάτια

Ακόμη, ο ίδιος, ξεχωρίζει έξι περιοχές οι οποίες εμφάνιζαν ένα είδος σταθερής πολιτικής οργάνωσης την περίοδο εκείνη. Αυτές ήταν η *Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης*, το *Βασίλειο της Θεσσαλονίκης*, η *Ηγεμονία (αργότερα Δουκάτο) των Αθηνών και Θηβών*, το *Δουκάτο του Αιγαίου*, η *Τριαρχία της Εύβοιας (Νεγκροπόντε)* και το *Πριγκιπάτο της Αχαΐας*.

Στην Εύβοια, λοιπόν, επικρατεί ένα ιδιότυπο καθεστώς κατά την περίοδο εκείνη. Κατακτάται σε πρώτη φάση από τους Φράγκους (1205 με επικυρίαρχο των Βονιφάτιο Μομφερατικό)²⁸ και στη συνέχεια διαιρείται σε **τρία** τμήματα (φέουδα), τα οποία παραχωρούνται σε Λομβαρδούς άρχοντες, τους Τριτημόριους (1209). **Το βόρειο τμήμα είχε πρωτεύουσά του τους Ωρεούς, το κεντρικό την Χαλκίδα και το νότιο την Κάρυστο.**²⁹ Πρωτεύουσα όλης της Εύβοιας αποτελεί η Χαλκίδα. Ο θάνατος του Βονιφάτιου δημιουργεί φαινομενικά μεγαλύτερη ανεξαρτησία των Λομβαρδών, με παράλληλη αμυντική ανασφάλεια, γεγονός που τους οδηγεί να ζητήσουν την επικυριαρχία του δόγη³⁰. Η συμφωνία που προκύπτει με τους Βενετούς, περιλαμβάνει την παραχώρηση του εμπορικού λιμανιού της Χαλκίδας, τελωνειακές διευκολύνσεις κ.α.. Η προσδευτικά αυξανόμενη βενετική επιρροή υπονόμωσε και εκτόπισε σταδιακά την εξουσία των Λομβαρδών, καθιστώντας ουσιαστικά το νησί κτήση της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας.³¹ Είναι σημαντικό να τονιστεί, ότι παρά τα αυξημένα προνόμια των Βενετών στο νησί, σε άρθρο της συμφωνίας, περιλαμβάνονται προνόμια και διαβεβαιώσεις που προστάτευαν τα συμφέροντα των Ελλήνων γαιοκτημόνων. Το 1216 η βενετική κοινότητα του νησιού αποκτά Βάιλο, ο οποίος εγγυάται την διανομή της κτηματικής περιουσίας μεταξύ έξι Λομβαρδών αρχόντων. Παρατηρείται συγκροτημένη πολιτική διάρθρωση από πλευράς Βενετίας, με την Χαλκίδα να γίνεται ισχυρό εμπορικό κέντρο, με την επαρχία να έχει παραχωρηθεί ως επί των πλείστον σε Έλληνες γαιοκτήμονες και Λομβαρδούς άρχοντες, με την Εύβοια να μην καθίσταται ουσιαστικά ποτέ βενετική αποικία όπως η Κρήτη, η Μεθώνη και η Κορώνη³².

31. Ο διαχωρισμός του νησιού της Εύβοιας σε τρία τριτημόρια.

32. Città de Negroponte, Giovanni Camocio, 1574

28 σελ.253, Lock Peter, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο, 1204-1500*, μτφρ. Κουτσουνέλος Γιώργος, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 1998

29 Lock, Peter, *The medieval towers of Greece: A problem in chronology and function*, 1989

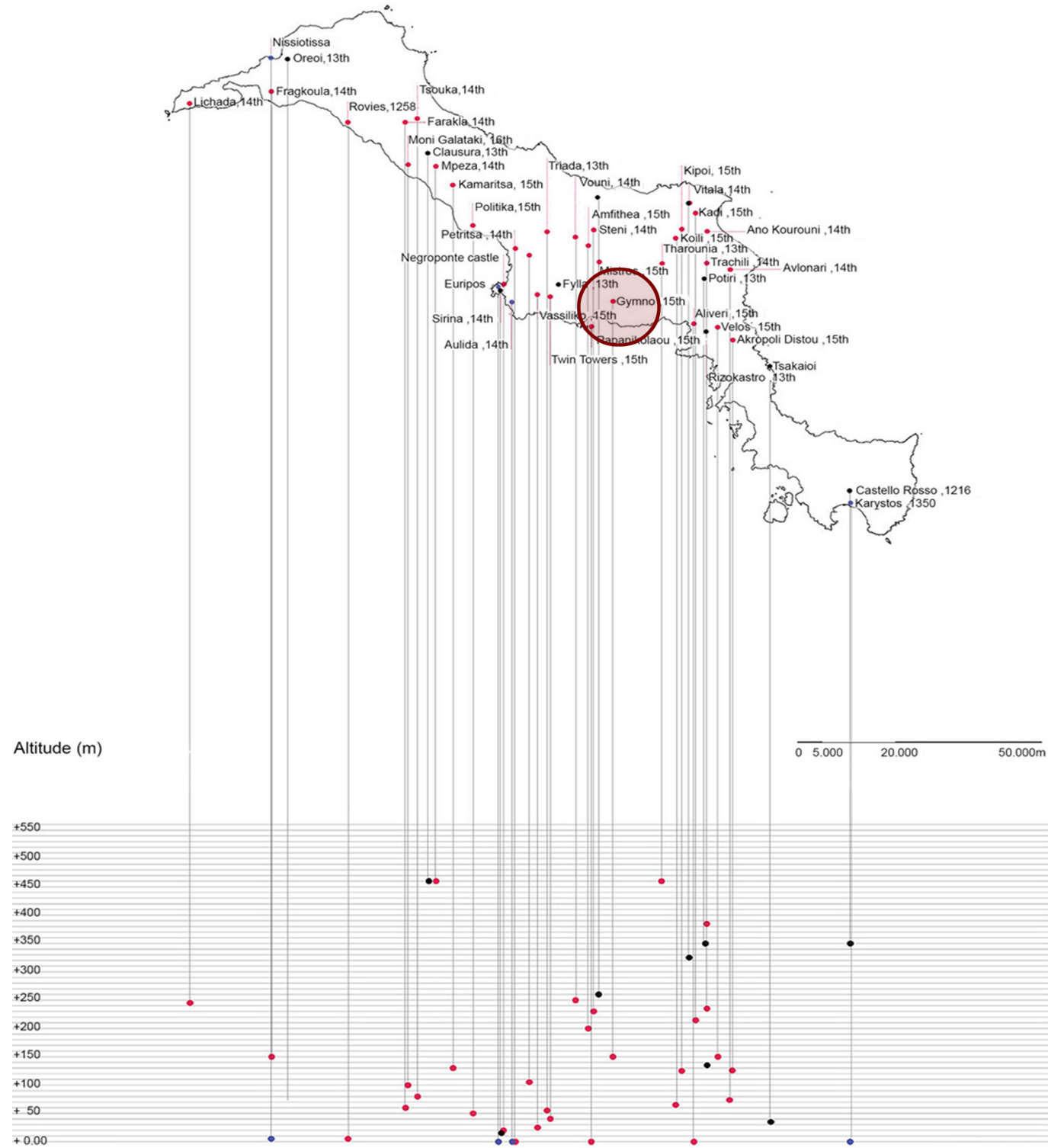
30 σελ.254, Lock Peter, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο, 1204-1500*, μτφρ. Κουτσουνέλος Γιώργος, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 1998

31 σελ. 259, Κωτσάκης, Αθανάσιος, Σπηλιοπούλου, Ιωάννα, *Οι πύργοι και οι οχυρωμένες κατοικίες των νησιών του Αιγαίου και της Πελοποννήσου*, περιοδικό Εώα και Εσπέρια. EKT Journals, 2013

32 σελ.255, Lock Peter, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο, 1204-1500*, μτφρ. Κουτσουνέλος Γιώργος, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα, 1998

Οι Πύργοι της Μεσαιωνικής Εύβοιας

Η πολιτική πραγματικότητα της ιστορικής αυτής περιόδου, αποτυπώνεται σε μεγάλο βαθμό στα υλικά κατάλοιπα της εποχής, αφού παρατηρείται συνύπαρξη δύο τύπων πύργων, που εντοπίζονται στην Μεσαιωνική Εύβοια: **α.** στους καθαρά αμυντικούς πύργους, κατασκευασμένους από το βενετικό κράτος, κάποιοι από τους οποίους λειτουργούσαν ως ναυτικά παρατηρητήρια και φρουκτωρίες και **β.** στις πυργοειδείς κατοικίες των Δυτικών φεουδαρχών, κάποιες από τις οποίες τοποθετούνται σε λόφους, δίπλα σε ποτάμια και καλλιεργήσιμες εκτάσεις, προκειμένου να επιτυγχάνεται η πλήρης εποπτεία της περιοχής.

33. Οι θέσεις των Πύργων και τα εκάστοτε υψόμετά τους (Σημειώνονται και οι αιώνες κατασκευής, χωρίς ωστόσο να ανταποκρίνονται με σιγουριά στην πραγματική κατάσταση)

Το **1974** ο ιστορικός Johanes Koder, εντοπίζει **23** πύργους στο νησί της Εύβοιας (στην κεντρική περιοχή του νησιού κατά κύριο λόγο), το **1975** ο Θεόδωρος Σκούρας καταγράφει 55 από αυτούς και αποτυπώνει την θέση τους, το **1996** ο Peter Lock βασίζεται στην υφιστάμενη λίστα του Σκούρα προσθέτοντας νέα ιστορικά στοιχεία, το **2003** ο Σκούρας εμπλουτίζει την βάση δεδομένων του αυξάνοντας κατά 77 τους πύργους και το **2020** ο Andrew Blackler³³ θέτει υπό συζήτηση την ύπαρξη 142 θέσεων πύργων και κάστρων

Από τους καταγεγραμμένους πύργους της Μεσαιωνικής Εύβοιας, ελάχιστοι ανήκαν στον τύπο των φρουκτωριών. Οι περισσότεροι από αυτούς ,δεν ήταν κατασκευασμένοι από το βενετικό κράτος, αλλά από Δυτικούς φεουδάρχες και αξιωματούχους, κάτι το οποίο προκύπτει μεν από τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία (που αναφέρθηκαν και παραπάνω - έλλειψη κεντρικής εξουσίας, ιδιότυπο πολιτικό καθεστώς), αλλά και από την ανομοιογένεια και ποικιλομορφία που εμφανίζουν στην τυπολογία και τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά.

Αναφορικά με τον τύπο των πύργων που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη, πρόκειται για κτίσματα αμυντικογενούς χαρακτήρα. Ο Lock εικάζει ότι οι κατασκευές αυτές, είναι κάτι ανάμεσα σε πύργους (towers) και σε αγροτικές οικίες με αυλή και προκτίσματα εντός αγροκτημάτων (tofts)³⁴ τα οποία έχουν κατά κανόνα τετραγωνική κάτοψη, με διαστάσεις πλευράς μεταξύ 7,50 μ. και 9,50 μ. Το πάχος των τοίχων ποικίλλει από 1,40 μ. έως 2,00 μ. και διαφοροποιείται ανάλογα με το ύψος του πύργου (10 -17 μ.).

33 Blackler, Andrew, Kostarelli, Alexandra, *The medieval towers of Euboea. New data, perspectives and the work of the Ephorate of Antiquities of Euboea*, Διαδικτυακό Διεθνές Συνέδριο "On Byzantine, Western and Post- Byzantine Towers (10th-16th centuries)", 2022
34 σελ. 109, Lock, Peter, Towers of Euboea

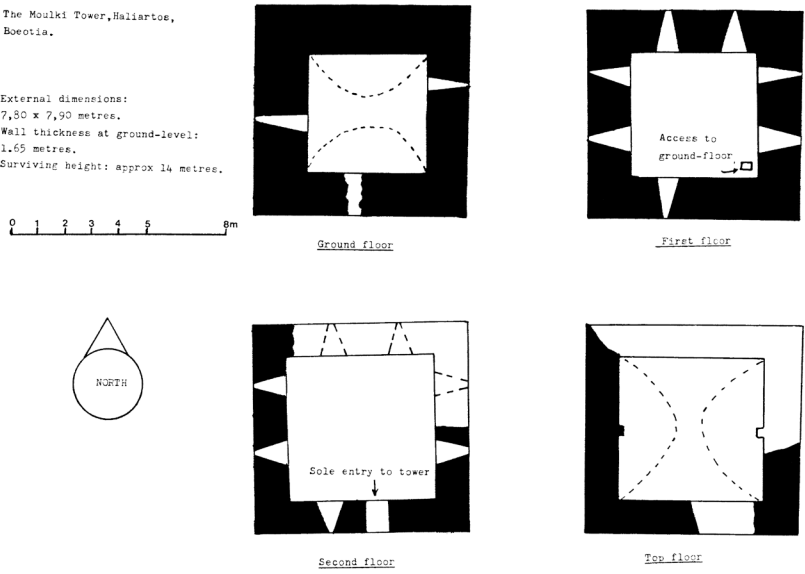

Fig. 3. Plan of the Haliartos (Moulki) tower
34. Κατόψεις ορόφων του πύργου στον Αλιάρτο, Βοιωτία κατά τον Lock. Ρ.

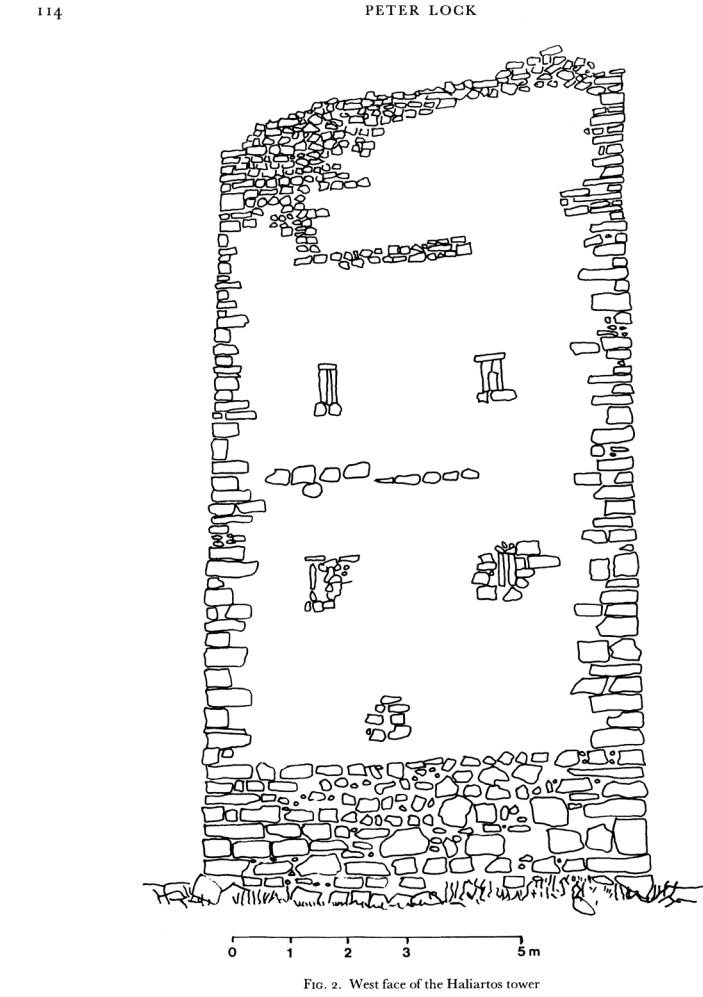

Fig. 2. West face of the Haliartos tower

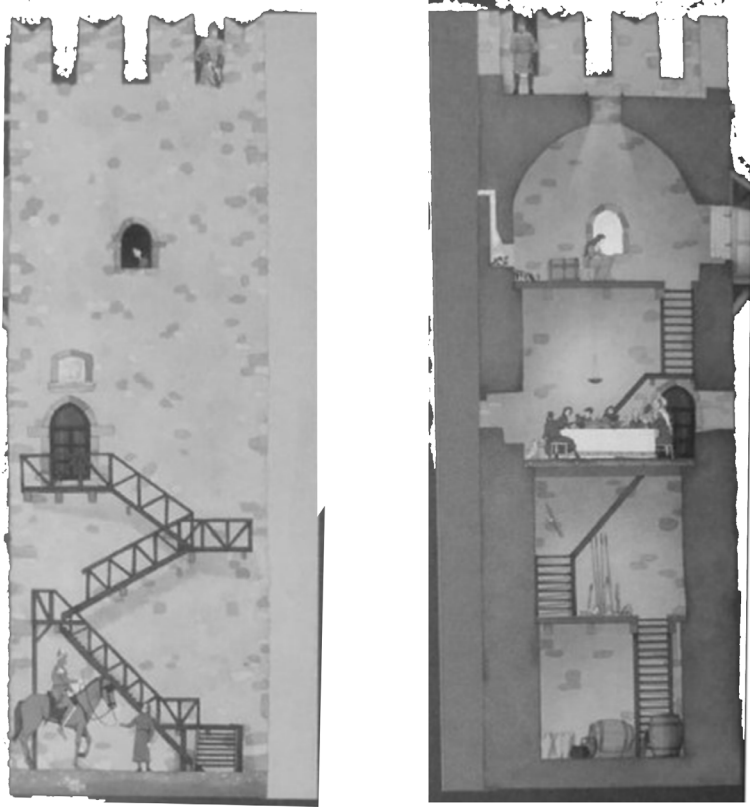
35. Δυτική όψη του πύργου στον Αλιάρτο, Βοιωτία κατά τον Lock. Ρ.

Σύμφωνα με τον Lock, οι πύργοι της κεντρικής Ελλάδας, Αττικής και Εύβοιας, ανάλογα με το μέγεθός τους (το ύψος), μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες:

Στον τύπο (Α) ανήκουν οι πύργοι που έφεραν ύψος 15-17μ., είχαν ισόγειο και τρεις ορόφους επάνω από το ισόγειο με είσοδο στο δεύτερο όροφο. **Στον τύπο (Β)** ανήκουν οι πύργοι με μικρότερο ύψος, οι οποίοι και αποτελούν το μεγαλύτερο πλήθος της ηπειρωτικής χώρας. Είχαν ισόγειο, πρώτο, δεύτερο όροφο και είσοδο πάντα στο επίπεδο του πρώτου ορόφου. Στον τύπο (Α) ανήκουν πύργοι όπως αυτοί στα Φύλλα, την Τρίαδα, αλλά και το **Γυμνό** που μελετάται στην προκειμένη περίπτωση. Σπάνια το ύψος των πύργων της δεύτερης κατηγορίας ξεπερνούσε τα 10μ. Η πρόσβαση στους πύργους και των δυο κατηγοριών γινόταν πάντα από τον πρώτο ή το δεύτερο όροφο, δηλαδή περίπου 4-8 μέτρα πάνω από το έδαφος, με τη χρήση ενός σταθερού ή φορητού ξύλινου κλιμακαστασίου και σπανιότερα από φορητή ανεμόσκαλα. Ο λόγος ήταν καθαρά αμυντικός, ωστόσο όχι πρακτικός για τον ανεφοδιασμό της οικίας. Ο χώρος του ισογείου, καθώς και τελευταίος όροφος είχαν συνήθως θολωτές οροφές και οι ενδιάμενοι όροφοι διαμορφώνονταν με ξύλινα πατώματα. Στην απόληξη αυτών, παρουσιάζονται ως επί το πλείστον επάλξεις μορφής χελιδονοουράς.³⁵

Οι τοιχοποιίες τους αποτελούνται από ακανόνιστους τοπικούς λίθους, ασβεστοκονιάματα ως συνδετικό υλικό και ενδιάμεσα τοποθετούνται γεμίσματα αργολιθοδομής και κεραμικά θραύσματα. Σε αρκετές περιπτώσεις δε, παρατηρούνται ενσωματωμένα λίθινα και μαρμάρινα μέλη από κτήρια προγενέστερων εποχών (σπόλια). Στην πλειονότητα των λιθοδομών, εντοπίζονται καλολαξευμένοι λίθοι μόνο στους γωνιόλιθους και στα πλαίσια των ανοιγμάτων.

Ο φωτισμός και αερισμός στα επιμέρους δωμάτια, παρέχόταν από μικρά ανοίγματα στους τοίχους (τοξοθυρίδες στα χαμηλά επίπεδα για αμυντικούς λόγους αλλά και ιδιωτικότητα, μεγαλύτερα ορθογωνικά ανοίγματα πιο ψηλά). Παράλληλα, παρατηρούνται αρκετές οπές (κατά βάση 10X10 εκ.), οι οποίες προέκυψαν κατά την κατασκευή μετά την αφαίρεση των ικριωμάτων. Δεν πληρώθηκαν από κάποιο υλικό ή κονίαμα, με αποτέλεσμα να προσφέρουν περαιτέρω αερισμό και ταυτόχρονα να περιορίζουν τα επίπεδα υγρασίας στο εσωτερικό.

36. Όψη και Τομή τυπικού Πύργου, απεικόνιση

Οι πύργοι χρησίμευαν ως μόνιμη ή εποχιακή οικία του εκάστοτε φεουδάρχη. Στους ορόφους στεγάζονταν οι καθημερινές οικιακές και κοινωνικές δραστηριότητες των ενοίκων.

Κατά τον Blintliff³⁶, ο όροφος στον οποίο βρισκόταν η είσοδος του πύργου (πρώτος ή δεύτερος όροφος), χρησίμευε κατά βάση για διεκπεραίωση υποθέσεων δημοσίου ενδιαφέροντος, όπως αίθουσα δικαστηρίου ή χώρος συνάθροισης των φοροεισπρακτών και των αξιωματικών με τον φεουδάρχη.

Όπως φαίνεται και στον χάρτη της εικόνας 33, οι πύργοι βρίσκονται σε όλη την έκταση του νησιού της Εύβοιας, με μεγαλύτερη συγκέντρωση στο κέντρο αυτής. Οι θέσεις τους, δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο στρατηγικό ενδιαφέρον και “η πυκνότητα κατανομής τους είναι αξιοσημείωτη σε περιοχές με γόνιμη καλλιεργίση γη”³⁷. Παρακάτω θα παρουσιαστούν κάποιοι από αυτούς. Επιλέχθηκαν παραδείγματα, που κατά βάση τοποθετούνται σε σχετικά μεγάλη εγγύτητα με το υπο μελέτη μνημείο. Αφενός, λόγω της ενδεχόμενης εμπορικής τους σχέσης, αλλά κυρίως έτσι ώστε να μελετηθούν τυπολογικά και μορφολογικά, και να λειτουργήσουν ως “παράλληλα” που θα ενισχύσουν την διαμόρφωση μιας πληρέστερης άποψης σχετικά με τον υπό μελέτη πύργο. Στην εικόνα 37, παρατίθενται ενδεικτικά οι φωτογραφίες κάποιων μεσαιωνικών αμυντικογενών κτισμάτων και πύργων.

37. Ενδεικτικά, παραδείγματα πύργων της Εύβοιας

35 Βασιλάτος, Νίκος, “Κάστρα και Πύργοι της Εύβοιας”, εκδ. Μπάλντερ, Αθήνα, 1992

36 σελ. 425, Blintliff, J, The archaeology of Frankish - Crusader society in Greece, 2012

37 σελ. 625, Loizou Chrystalla, “ The medieval towers of Euboea: Theis dimension as domestic and landscape phenomena”, σελ.625-638, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, “Ένα νησί μεταξύ δύο κόσμων. Αρχαιολογική Έρευνα στην Εύβοια, Προϊστορικοί έως και Βυζαντινοί Χρόνοι”, επιμ. Tankosic Zarko, Μαυρίδης Φάνης, Κοσμά Μαρία, Norwegian Institute at Athens, Athens, 2017

Ο Πύργος στο Αυλωνάρι

Ο πύργος στο χωριό Αυλωνάρι, του Δήμου Κύμης - Αλιβερίου, βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο του οικισμού και στα όρια αυτού, πλησίον του κοιμητηρίου και του ναού Αγίου Νικολάου. Πρόκειται για έναν από τους μεγαλύτερους σε ύψος πύργους, καθώς φτάνει τα 19 μέτρα. Η κάτοψή του είναι σχεδόν τετραγωνική με διαστάσεις 8,05 X 8,10 μ. Η τοιχοποιία του αποτελείται από τοπικούς ακατέργαστους λίθους με αρκετά κεραμικά μέλη στα διάκενα. Στο ισόγειο, υφίσταται είσοδος, η οποία φαίνεται ότι έχει προκύψει σε κάποια ενδιάμεση φάση της ζωής του κτηρίου. Στα κατώτερα τμήματα φέρει τοξοθυρίδες, ενώ στα άνω τμήματα έχει αρκετά οθογωνικά ανοίγματα. Έχει υποστεί δύο φορές επεμβάσεις αποκατάστασης. Μία κατά την απελευθέρωση του οικισμού από την Οθωμανική κυριαρχία και μία δεύτερη κατά το 1953. Διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση.

Ο Πύργος στο Βασιλικό

Σε απόσταση 20 χιλιομέτρων από το Γυμνό, στον οικισμό Βασιλικό, υφίσταται πύργος που σώζεται εξίσου σε πολύ καλή κατάσταση (ενδεχομένως από τους καλύτερα σωζόμενους, δεδομένου ότι φέρει μέχρι και τοιχογραφίες). Είναι κατασκευασμένος στα όρια του οικισμού, πολύ κοντά στις όχθες του τοπικού ποταμού "Λήλα". Έχει τετραγωνική κάτοψη με πλευρά 8,20 μ. και ύψος 17,50 μέτρα. Διαρθρώνεται σε 4 επίπεδα, με το ισόγειο να λειτουργεί ως αποθηκευτικός χώρος. Η είσοδος βρίσκεται στα 7 μέτρα από το έδαφος. Στον δεύτερο όροφο, που λειτουργούσε ως ο κύριος χώρος της οικίας, συναντάται εστία (τζάκι), ενώ στο τρίτο επίπεδο σε ορθογωνική εσοχή της τοιχοποιίας συναντάται το προσκυνητάρι που φέρει ζωγραφική της εποχής.

38. Όψεις του Πύργου στο χωριό Αυλωνάρ

39. Όψεις του Πύργου στο χωριό Βασιλικό, πριν την αποκατάσταση και ανάδειξή του

Ο πύργος αποκαταστάθηκε το 2010 από την 23η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων με αυτεπιστασία και μετατράπηκε σε επισκέψιμο χώρο. Η μελέτη αποκατάστασης είχε στόχο αφενός να διατηρήσει τα αυθεντικά στοιχεία του, αφετέρου οι νέες κατασκευές να είναι διακριτές, διακριτικές και αναστρέψιμες³⁸. Πριν τις εργασίες αποκατάστασης, σώζονταν μόνο οι φέρουσες τοιχοποιίες, σε ακέραια μορφή μέχρι και τις επάλξεις. Αφού στερεώθηκαν οι τοίχοι, αποκαταστάθηκε η διαφραγματική λειτουργία του κτιρίου, με την κατασκευή ξύλινων δαπέδων στα τέσσερα επίπεδα. Επιπλέον, κατασκευάστηκε μία απλή και λειτουργική στέγη, αφού η αρχική μορφή της δεν ήταν γνωστή.³⁹ Στην θέση της κλίμακας εισόδου που οδηγούσε στην κύρια είσοδο, κατασκευάστηκε νέο εξωτερικό μεταλλικό κλιμακοστάσιο (Εικ. 40) προκειμένου να κασταστεί επισκέψιμο το μνημείο. Παράλληλα, η ανάγκη επανάχρησης του ως κέντρο πληροφόρησης για την οχυρωματική αρχιτεκτονική της Εύβοιας, οργανώθηκε κι εγκαταστάθηκε έκθεση με τα μεσαιωνικά μνημεία της Εύβοιας, αλλά και τους πύργους της Δυτικής Ευρώπης που λειτούργησαν ως πρότυπο για την κατασκευή των πρώτων.

Συντηρήθηκαν και αποκαταστάθηκαν τα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία στο εσωτερικό του πύργου, καθώς και οι κατασκευές που εξυπηρετούσαν τις οικιστικές ανάγκες, όπως η εστία, το προσκυνητάρι και το αποχωρητήριο.

40. Ο πύργος στο Βασιλικό μετά τις εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης

38 Δελτίο τύπου του ΥΠΠΟ για την μελέτη αποκατάστασης του πύργου στο Βασιλικό.
39 ό.π.

Ο Πύργος στο Αλιβέρι

Το συγκεκριμένο κτίσμα, βρίσκεται στα όρια του παραθαλάσσιου οικισμού του Αλιβερίου, σε πολύ μικρή απόσταση από την θάλασσα. Και αυτός ο πύργος έχει τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις 7,70 X 7,60 μ.και ύψος 18 μέτρα⁴⁰. Το 2010 αποκατατάθηκε πλήρως και ανακασκευάστηκε σε μεγάλο βαθμό, καθώς η Βορειοανατολική του τοιχοποιία σωζόταν σε πολύ χαμηλό ύψος.

Κατά την αποκατάσταση, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές διεργασίες στο εσωτερικό του πύργου από την 23η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ο οποίες αποκάλυψαν το θεμέλιο του πύργου (φυσικός βράχος) πάνω στο οποίο εδράζεται χαμηλή τοιχοποιία μέγιστου πάχους 2,60 μ., κάτι το οποίο μαρτυρά την ύπαρξη προϋφιστάμενων οικιστικών καταλόυπων στην περιοχή.⁴¹ Παράλληλα, ήρθαν στο φως αρκετά κινητά ευρήματα κεραμικής, που τοποθετούν τον πύργο στον 13ο αιώνα.

41. Όψεις του Πύργου στο Αλιβέρι (Αποκατεστημένος)

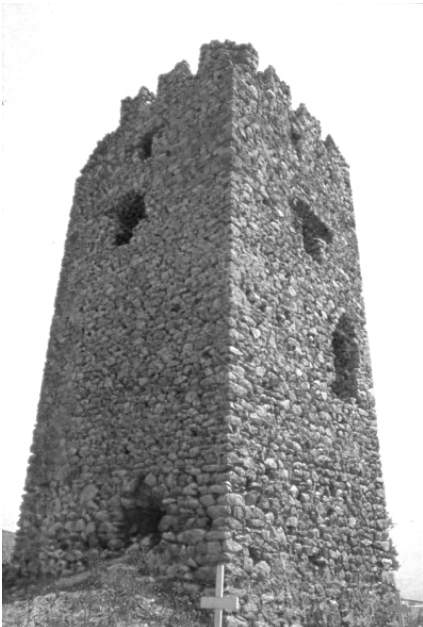
40 «Ο πύργος, τετράγωνον οικοδόμημα (διαστ. 7.70X7.60 μ.), έχει ύψος περί τα 18 μ. κατά τας δύο ακεραίās πλευράς του, αι οποίαι σώζονται μέχρι των επάλξεων, και διατηρείται τμήμα της επ' αυτών στηριζομένης και καλυπούσης τον τελευταίον όροφον καμάρας. Η τοιχοποιία, ισχυροτάτης κατασκευής, έχει πάχος άνωθεν του θεμελίου 1.50 μ., μειούμενον άνω μέχρι 0.90 μ. Εσωτερικώς εις ύψος περί τα 2.20 μ. από του θεμελίου, σχηματίζεται εσοχή («πατούρα») περί τα 0.20 μ., επί της οποίας εστηρίζετο προφανώς το δάπεδον του α' ορόφου. Τμήμα της καλυπούσης τον όροφον καμάρας σώζεται εις την ΝΔ. πλευράν. Η ΒΑ. και τμήμα της ΝΑ. πλευράς του πύργου είχαν καταπέσει μέχρι του θεμελίου, αι δε άλλαι δύο πλευραι διατηρούμεναι εις καλυτέραν κατάστασιν υψηλά παρουσίαζον ρωγμάς εις τα κάτω τμήματα.»
Αρχαιολογικόν Δελτίον, τεύχος 27 (Β2 Χρονικά), 1972
41 23η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Ο Πύργος στο Τραχήλι

Πρόκειται για ένα από τους πύργους με την μικρότερη εγγύτητα με αυτόν του Γυμνού. Βρίσκεται σε κεντρική θέση του χωριού, σε σημείο που περνούσε ο παλιός εμπορικός δρόμος (Παλαιόστρατα) που ένωνε την Χαλκίδα με την Κύμη⁴².

Οι διαστάσεις του είναι 7,40 X 7,60 μ. , με το ύψος του να ξεπερνά τα 22 μέτρα. Τα μεγάλα ανοίγματα βρίσκονται στο μεσαίο και άνω τμήμα του πύργου, ενώ στο κατώτερο υφίστανται κι εδώ τοξοθυρίδες. Οι τοιχοποιίες αποτελούνται από ακατέργαστους τοπικούς λίθους, ασβετοκονιάματα ως συνδετικό υλικό και κεραμικά μέλη στα διάκενα. Ο συγκεκριμένος, παρουσιάζει ενδιαφέρον καθώς σώζεται σε άρτια κατάσταση ο θόλος της οροφής. Ταυτόχρονα, τα πατώματα έχουν καταστραφεί πλήρως, τα ανοίγματα εμφανίζουν κάποιες μικρές φθορές σε ανώφλια και ποδιές και κάποιες από τις επάλξεις έχουν καταρρεύσει. Κατά τ'άλλα, σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση, αφού την δεκαετία του 1980 έγιναν κάποιες εργασίες αποκατάστασης και ανακατασκευής με πρωτοβουλία των κατοίκων του οικισμού.

44. Νοτιοανατολική Όψη του Πύργου (Λήψη του 1974)

45. Όψη του Πύργου στο χωριό Τραχήλι (Λήψη του 1974)

42 σελ. 382, Σκούρας, Θεόδωρος «Οχυρώσεις στην Εύβοια (Μερικές λύσεις στα τοπογραφικά τους προβλήματα)», Τόμος Κ', Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Χαλκίδα, 1975

Ο μεσαιωνικός πύργος στο Γυμνό Ευβοίας

Οι Πύργοι της Μεσαιωνικής Εύβοιας

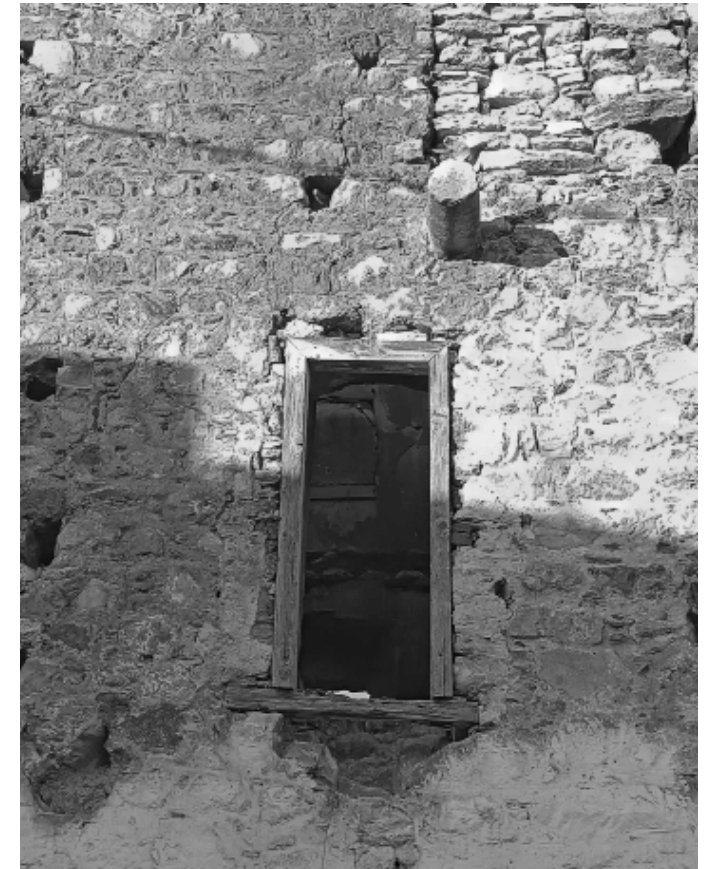
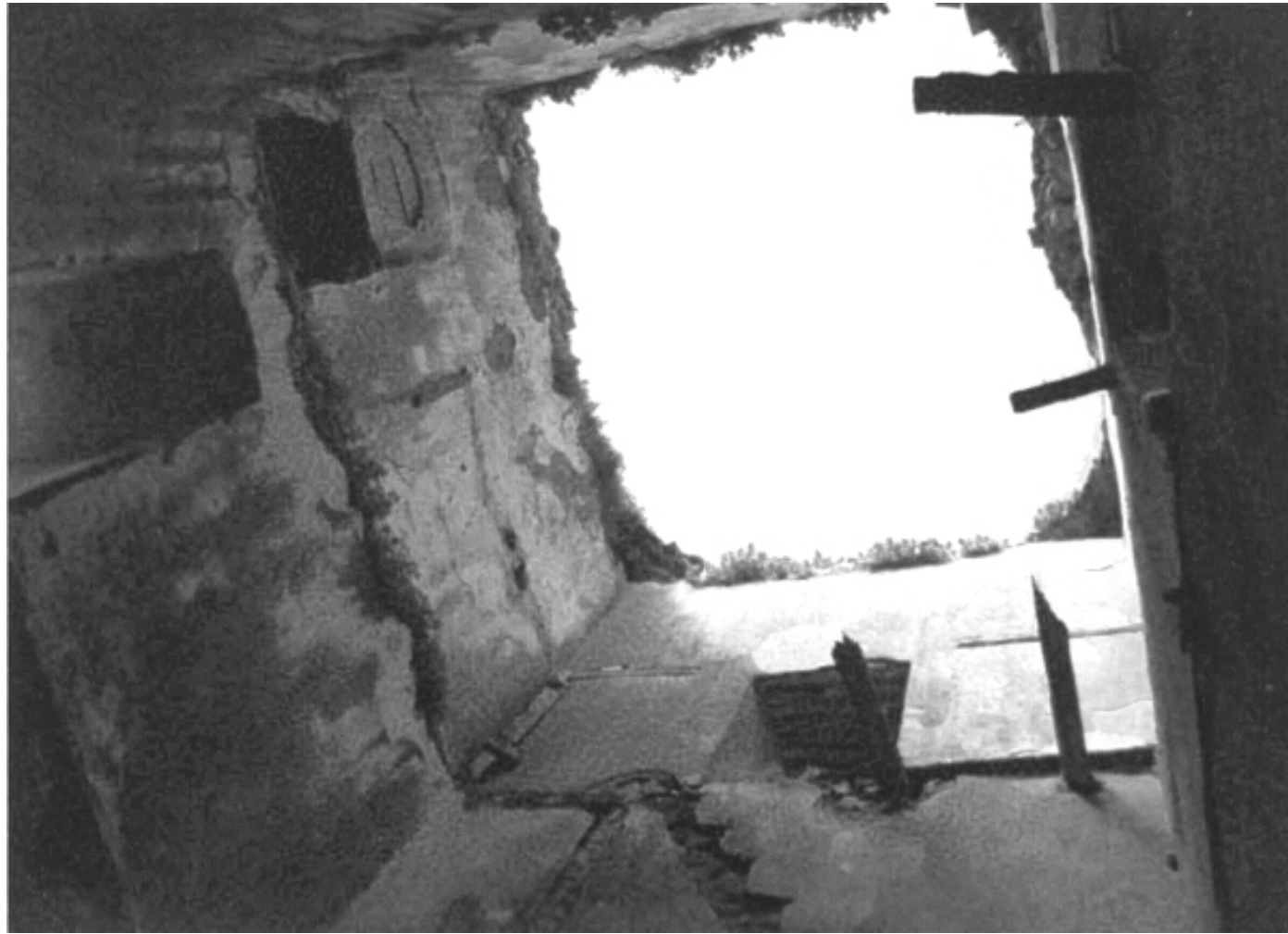
Ο Πύργος στον Πισσώνα

Στον Δήμο Διρφύων - Μεσσαπίων, σε σχετικά μικρή απόσταση από το Γυμνό (με το οποίο τα χωρίζει ο ορεινός όγκος του Ευβοϊκού Ολύμπου), βρίσκεται το χωριό Πισσώνας σε υψόμετρο 90 μέτρων από το επίπεδο της θάλασσας. Στο υψηλότερο σημείο του, τοποθετείται ο “Πύργος Μόστρα”⁴³. Προκειται για πύργο που παρουσιάζει τον ίδιο τύπο με τους προηγούμενους. Στην ανατολική τοιχοποιία, εφάπτεται διώροφη κατοικία που χρονολογείται περίπου στα τέλη του 18ου αιώνα. Μέχρι πριν από κάποια χρόνια, εφαπτόταν ισόγεια κατοικία και στην νότια τοιχοποιία του. Φέρει αρκετές τροποποιήσεις σε σχέση με την αυθεντική του μορφή. Οι εκάστοτε χρήστες του κτίσματος, μετέβαλλαν το εσωτερικό του ανάλογα με τις ανάγκες τους. Χαρακτηριστικό το σύγχρονο επίχρισμα στο εσωτερικό των τοιχοποιιών, το αποτύπωμα μεταγενέστερης σκάλας, η χρήση σύγχρονων τούβλων κ.λπ. Στην βάση του πύργου εντοπίζονται καλά λαξευμένοι λίθοι σε , ενδεχομένως σε δεύτερη χρήση, ενώ σε διάφορα σημεία των λιθοδομών παρατηρούνται σπόδια προγενέστερων κατασκευών.

43 Σκούρας, 1975. Η ονομασία του ονομάζεται έτσι από τους τελευταίους κάτοικους του πύργου, Σπυρίδωνα Μόστρα, ο οποίος ήταν ιδιοκτήτης πολλών γεωτεμαχίων την γύρω περιοχή και χαρακτηριζόταν ως “τσιφλικάς”.

Πηγές εικόνων

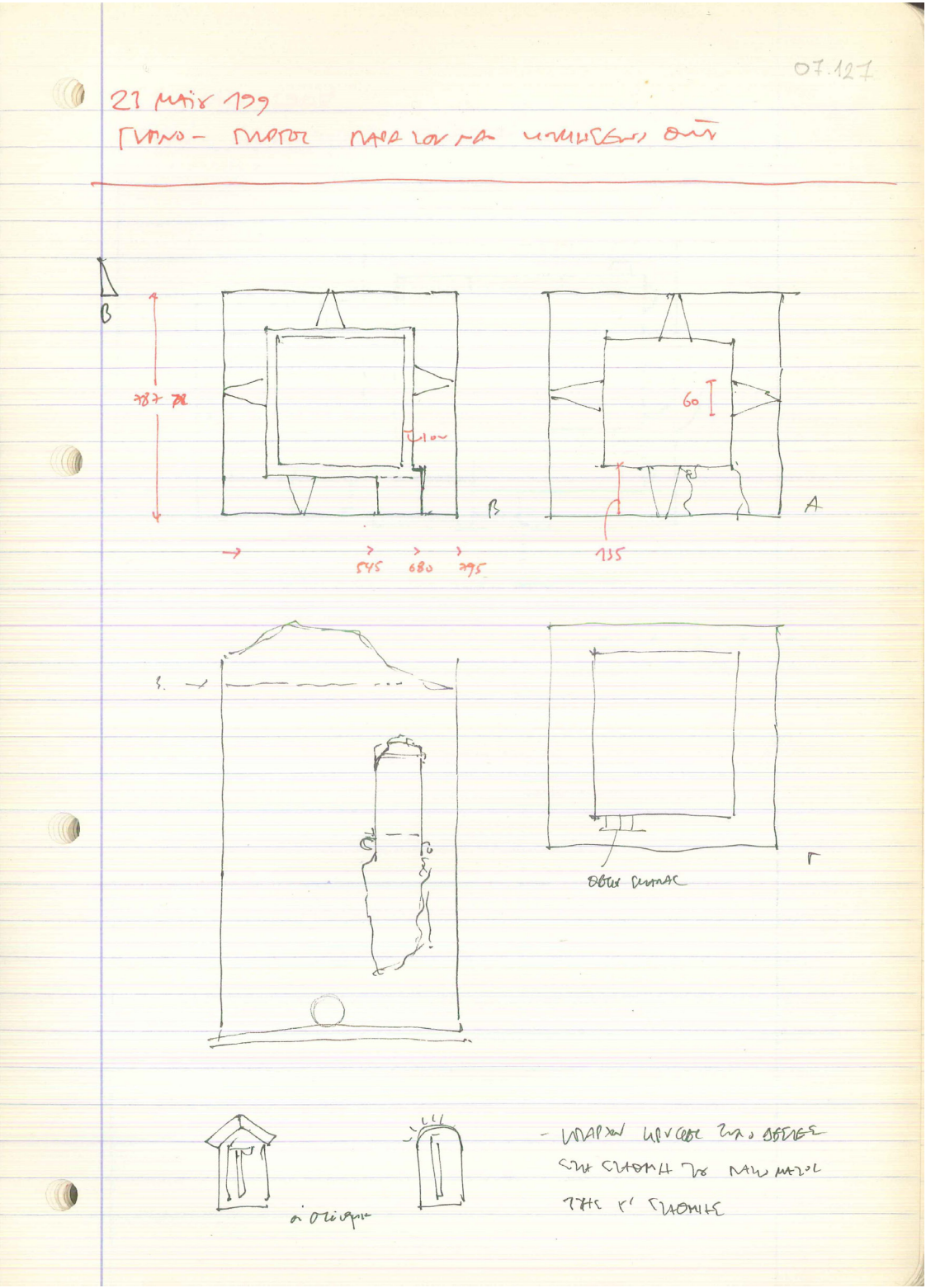
- 25. Περιοδικό Square
- 26. Ό.π.
- 27. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
- 28. Αρχείο Θ. Σκούρα - Αρχεία του Κράτους
- 29. Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Αικ. Λασκαρίδη
- 30. Melina-Maria Daskalopoulou, Eleni Tsarkou
- 31. Προσωπικό Αρχείο
- 32. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
- 33. Melina-Maria Daskalopoulou, Eleni Tsarkou
- 34. Lock, Peter, Towers of Euboea
- 35. Ό.π.
- 36. ghettomagazine.gr
- 37. Melina-Maria Daskalopoulou, Eleni Tsarkou
- 38. Αρχείο Θ. Σκούρα
- 39. Ό.π.
- 40. 23η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
- 41. Αρχείο Θ. Σκούρα, Αρχείο Δήμου Κύμης-Αλιβερίου
- 42. Αρχείο Δήμου Κύμης - Αλιβερίου
- 43. Αρχείο Θ. Σκούρα
- 44. Ό.π
- 45. Ό.π.
- 46. Προσωπικό Αρχείο
- 47. Ό.π.
- 48. Ό.π.
- 49. Αρχείο Θ. Σκούρα
- 50. Ό.π.
- 51. Ό.π.
- 52. Ό.π.
- 53. Ό.π.
- 54. Προσωπικό Αρχείο
- 55. Ό.π.
- 56. Ό.π.
- 57. Ό.π.
- 58. Ό.π.

γ. Ο Μεσαιωνικός Πύργος στο Γυμνό

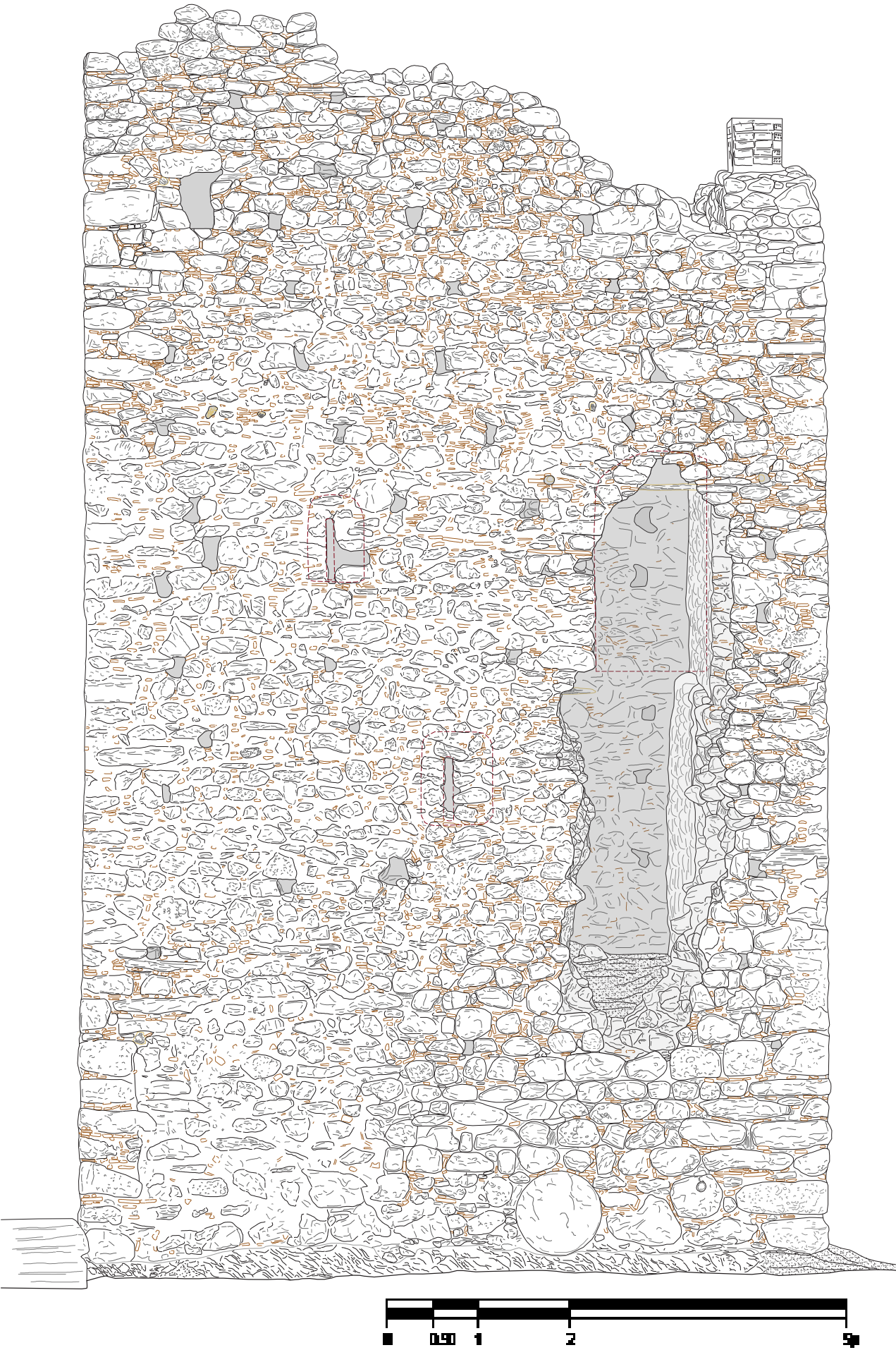
Τυπολογική και Μορφολογική Ανάλυση

Τυπολογικά χαρακτηριστικά

Ο υπό μελέτη πύργος, εμφανίζει εν πολλοίς ολά τα χαρακτηριστικά που φέρουν τα παράλληλα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Έχει μονολιθική μορφή με τετράγωνη κάτοψη διαστάσεων 8,10 X 7,95 μ. Η κεντρική είσοδος βρίσκεται στην Νότια Όψη, στην Στάθμη 2 (+5,74 μ. από το έδαφος).

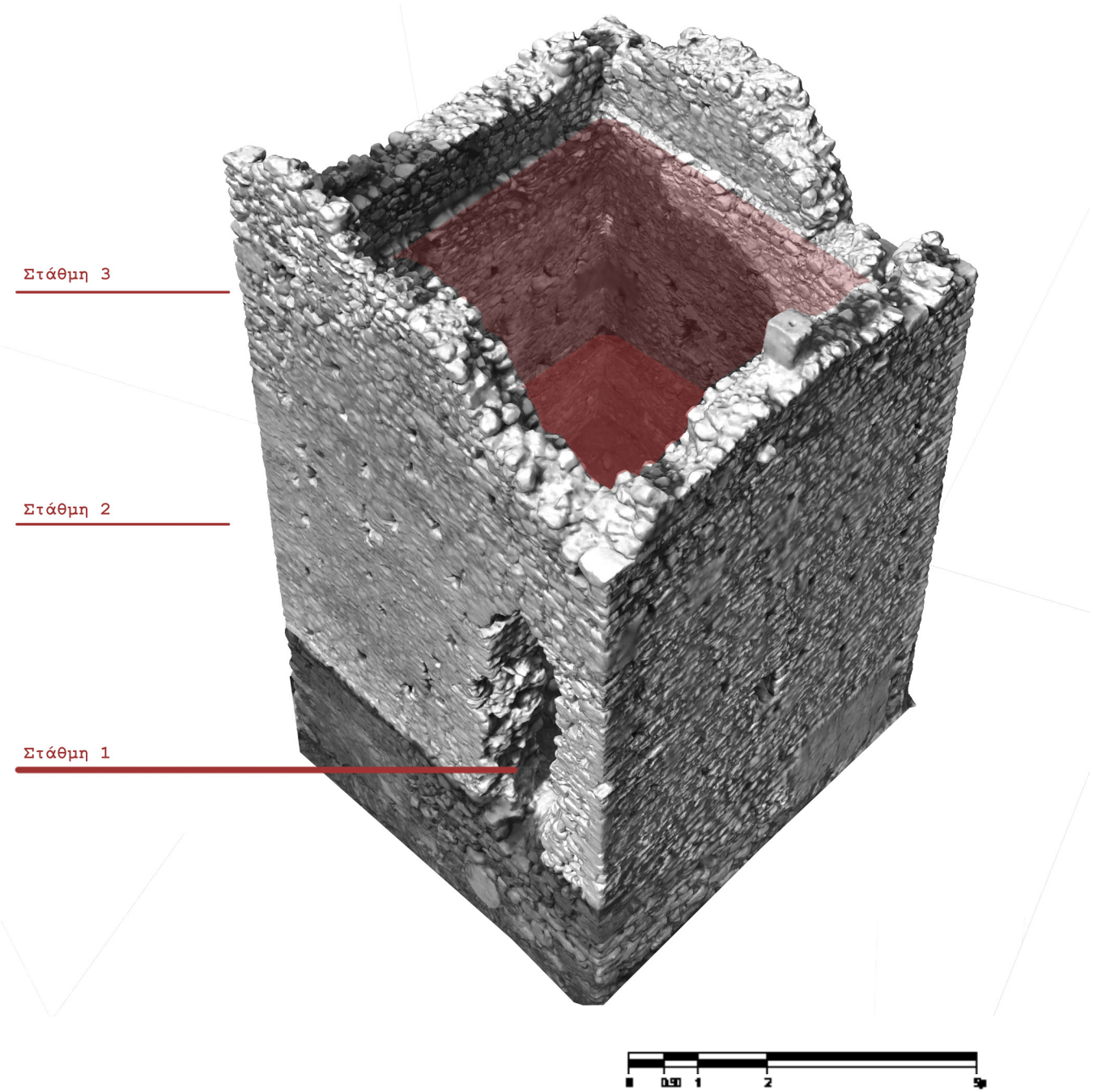

59. Πρόχειρα σκαριφήματα του πύργου από τον Σταύρο Μαμαλούκο

60. Νότια όψη Πύργου. Διακρίνεται η κύρια Είσοδος στην Στάθμη 2

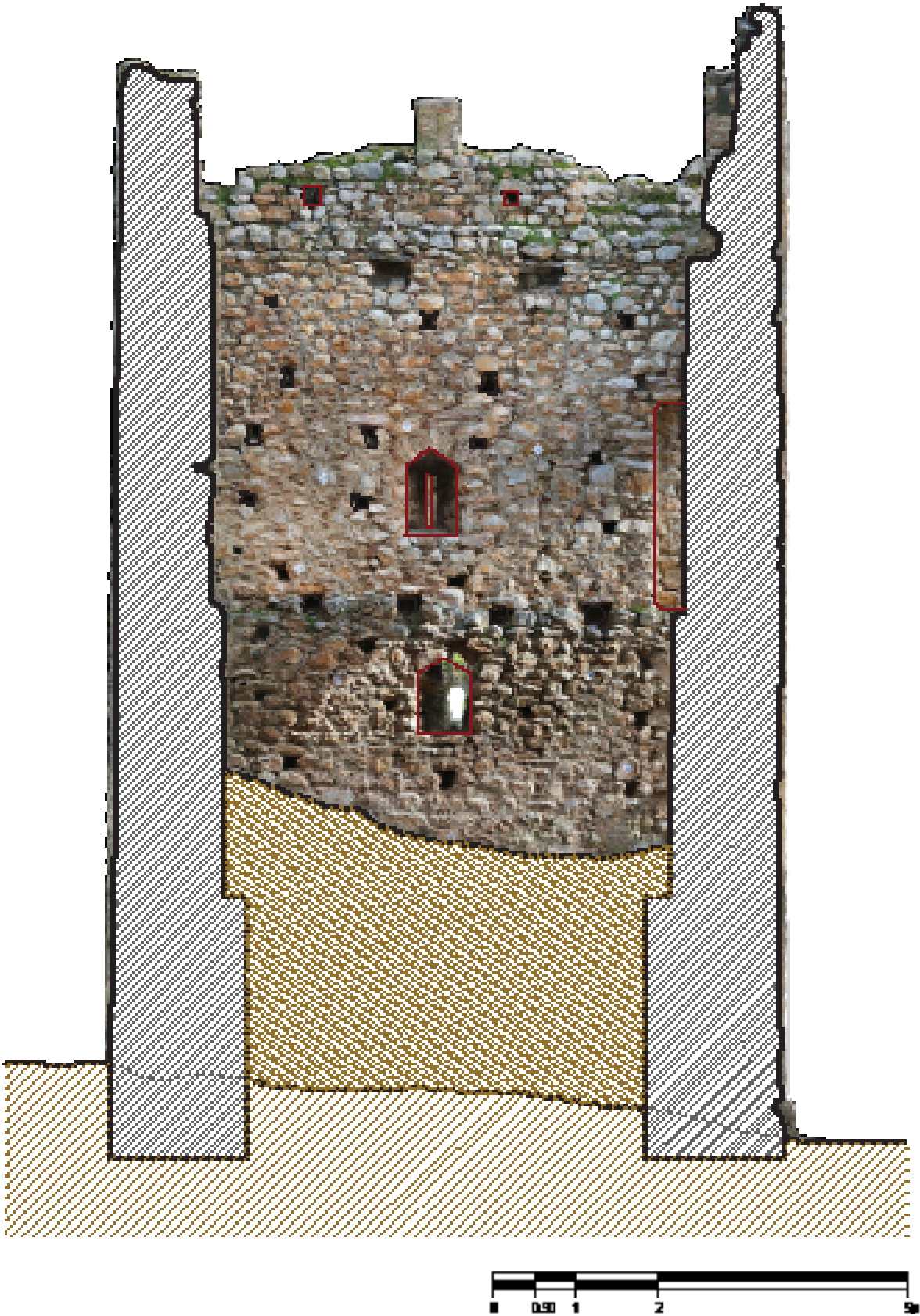
Στα δύο διαθέσιμα επίπεδα που σώζονται σε ολόκληρο το ύψος τους (Στάθμη 1 και Στάθμη 2) διακρίνονται ανοίγματα - τοξοθυρίδες⁴⁴ - σε κάθε όψη του πύργου. Όσον αφορά την Στάθμη 3, δεν διακρίνονται οι θέσεις των ανοιγμάτων⁴⁵, δεδομένου ότι οι τοιχοποιίες σε αυτό το επίπεδο σώζονται σε ύψος χαμηλότερο από το αναμενόμενο ύψος των ποδιών.

61 Αξονομετρικό (Νοτιοανατολική γωνία). Σημειώνονται οι στάθμες του πύργου και διακρίνεται το χαμηλό ύψος των σωζόμενων τοιχοποιιών στην Στάθμη 3

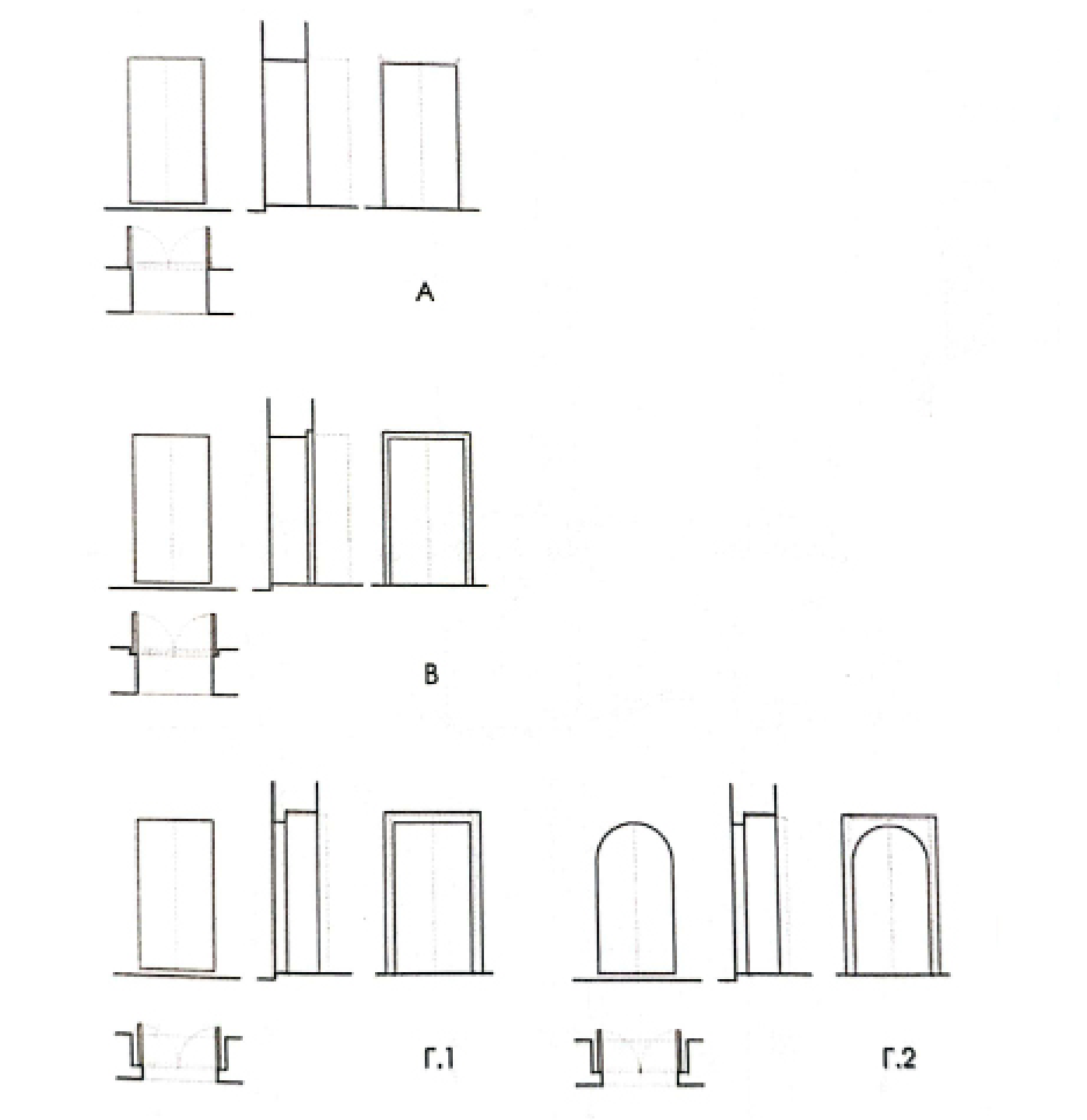
44 Οι τοξοθυρίδες έχουν μέσο άνοιγμα 8 εκ. στην εξωτερική πλευρά της τοιχοποιίας, ενώ στην εσωτερική πλευρά περίπου 60 εκ., ενισχύοντας την άμυνα και την ιδιωτικότητα του πύργου στα πιο χαμηλά του επίπεδα. Η διαφορά στα ανοίγματα απεικονίζεται στην κάτοψη της Στάθμης 1 (Εικ. 59)
45 Τα ανοίγματα της στάθμης 3, πιθανώς να ήταν μεγαλύτερων διαστάσεων από αυτά των χαμηλότερων σταθμών, βάσει των παραλλήλων που μελετήθηκαν προηγουμένως.

Τα σωζόμενα επίπεδα, λοιπόν, που είναι ευδιάκριτα είναι 3. Αυτό βασίζεται στην απομείωση του πάχους των τοιχοποιιών καθ' ύψος, καθώς και στην ύπαρξη των οπών (δοκοθήκες) στις οποίες ενσωματώνονταν τα άκρα των ξύλινων δοκών και τα υπολείμματα αυτών in situ. Σημειώνεται δε, ότι στο εσωτερικό της νότιας τοιχοποιίας, διακρίνεται το επίπεδο της στάθμης 0 ("πατούρα"), το οποίο βέβαια είναι καλυμμένο από τα υλικά κατάρρευσης του πύργου.

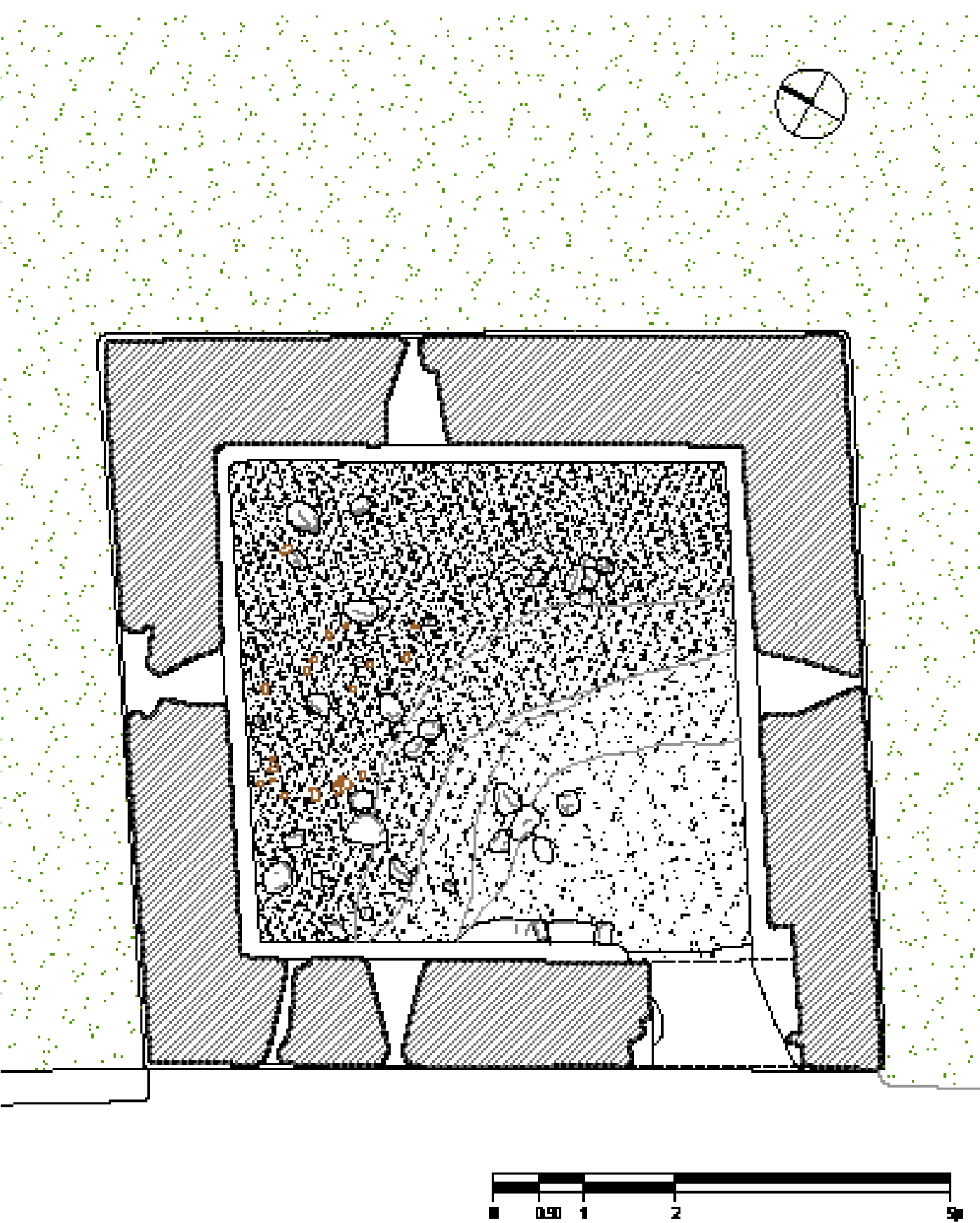
62. Τομή Β-Β. Διακρίνονται η απομείωση των τοιχοποιιών καθ' ύψος, το επίπεδο της Στάθμης 0, καθώς και οι θέσεις των δοκοθήκων.

Όπως είναι γνωστό, “η βυζαντινή και μεταβυζαντινή οικοδομική τεχνολογία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό σε μοτίβα που βρέθηκαν στην ρωμαϊκή αρχιτεκτονική⁴⁶, μέσω της οποίας κληρονόμησε οικοδομικά και κατασκευαστικά πρότυπα των αρχαίων χρόνων, κάτι το οποίο συμβαίνει και στις θύρες και τα παράθυρα.” Ο Μαμαλούκος ταξινομεί τα ανοίγματα των θυρών της αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής, σε 3 τύπους. (Εικ. 63). Βάσει των παραπάνω, η κεντρική είσοδος του πύργου εντάσσεται στην κατηγορία Γ τυπολογικά.

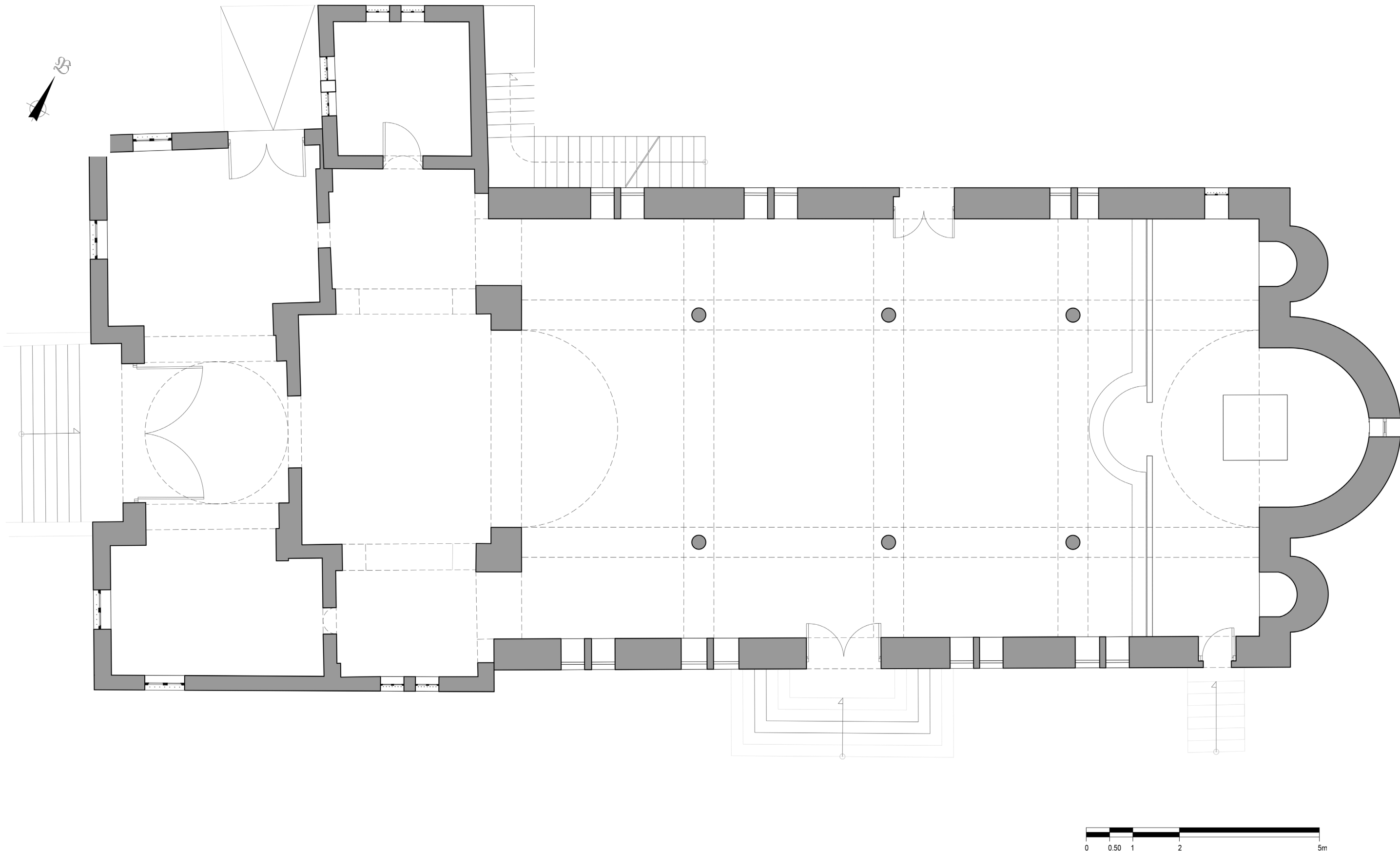
63. Τυπολογία των ανοιγμάτων των θυρών στην αρχαιοελληνική και ρωμαϊκή αρχιτεκτονική

46 “It is well known that Byzantine building craftsmanship and technology is largely based on patterns found in Roman architecture, through which it also inherited other building and construction patterns dating back to even more ancient times. The same seems to have happened in the case of doors and windows, which many times adhere, often astonishingly close, to antique patterns, not just Roman, but also Hellenistic and even Classical.”
σελ. 3, Mamaloukos, Stavros, Observations on the Doors and Windows in Byzantine Architecture, Masons at Work, Architecture and Construction in the Pre-Modern World, edited by Ousterrhour, Robert, Holod Renata, Haselberger Lothar, University of Pennsylvania

64. Κάτοψη Στάθμης 2

Ο ναός πλησίον του πύργου, είναι μία τρίκλιτη βασιλική, στην οποία έχουν προσαρτηθεί δύο μεταγενέστεροι πρόναοι και οι ιστορικές και οικοδομικές της φάσεις θα παρουσιαστούν παρακάτω.

65. Κάτοψη της υφιστάμενης κατάστασης της Βασιλικής

Ιστορικές Φάσεις και περιγραφή χώρων

Κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, πραγματοποιήθηκαν κάποιες προσθήκες στον Πύργο. Πριν την ανέγερση του κεντρικού ναού το 1954, είχε κατασκευαστεί σε άμεση επαφή με την νότια τοιχοποιία του, μικρό κτίσμα, το οποίο αναφέρεται από τον Peter Lock⁴⁷ ως οστεοφυλακίο. Αποτύπωμα του κτιρίου υφίσταται μέχρι σήμερα (αποτύπωμα κονιαμάτων στην νότια όψη). Ενδεχομένως να πρόκειται όντως για βοηθητικό κτίσμα του μικρού ναού που προϋφίσταται της Βασιλικής.

66. Αεροφωτογραφία του χωριού Γυμνό, 1952

Άγνωστο κτίσμα
Πύργος
Οστεοφυλάκιο στην νότια πλευρά του πύργου
Κοιμητηριακός ναός, προγενέστερος της Βασιλικής

67. Τμήμα της αεροφωτογραφίας που απεικονίζει το σύνολο του λόφου με τον πύργο και τα γύρω κτίσματα που προαναφέρθηκαν, 1952

47 Lock, Peter, Sanders, G.D.R, «The archaeology of Medieval Greece», Oxbow Monograph 59, Oxford, 1996, σελ. 115-116

Κατά τα έτη μετά το 1954 και την ολοκλήρωση της ανέγερσης του μεγάλου ενοριακού ναού, ο μικρότερος ναός έχει κατεδαφιστεί και αντικατασταθεί, και το οστεροφυλάκιο έχει απομακρυνθεί. Κατά το έτος 1979, κατασκευάζεται πρόσκτισμα στην βορειοδυτική γωνία του Πύργου, ενώ κατά το 1997 σε άμεση επαφή με το προαναφερθέν κτίσμα κατασκευάστηκε ισόγεια αποθήκη 80 τετραγωνικών μέτρων περίπου. Και τα δύο προσκτίσματα κατεδαφίστηκαν εν τέλει το έτος 2014 (Εικ. 70).

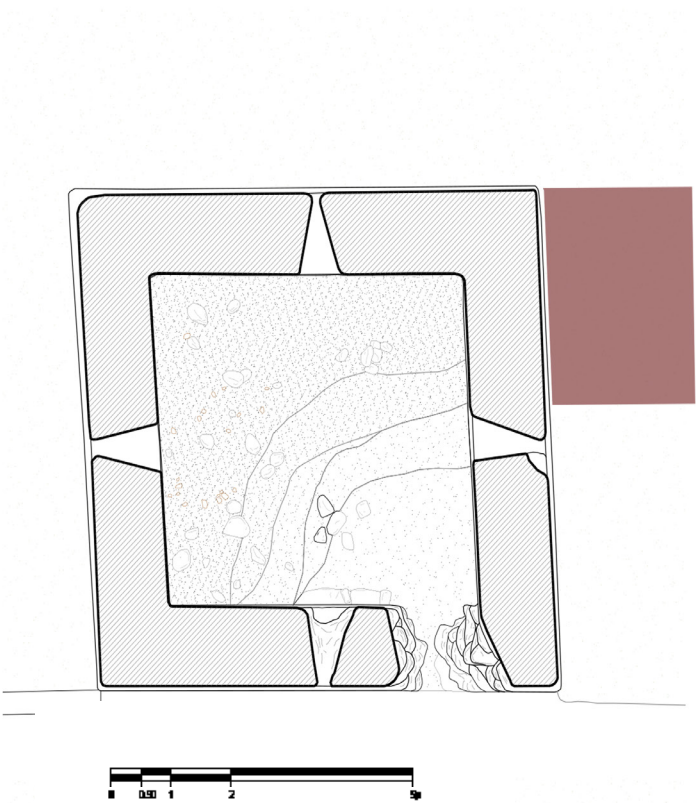

68. Αεροφωτογραφία του χωριού Γυμνό, 1979

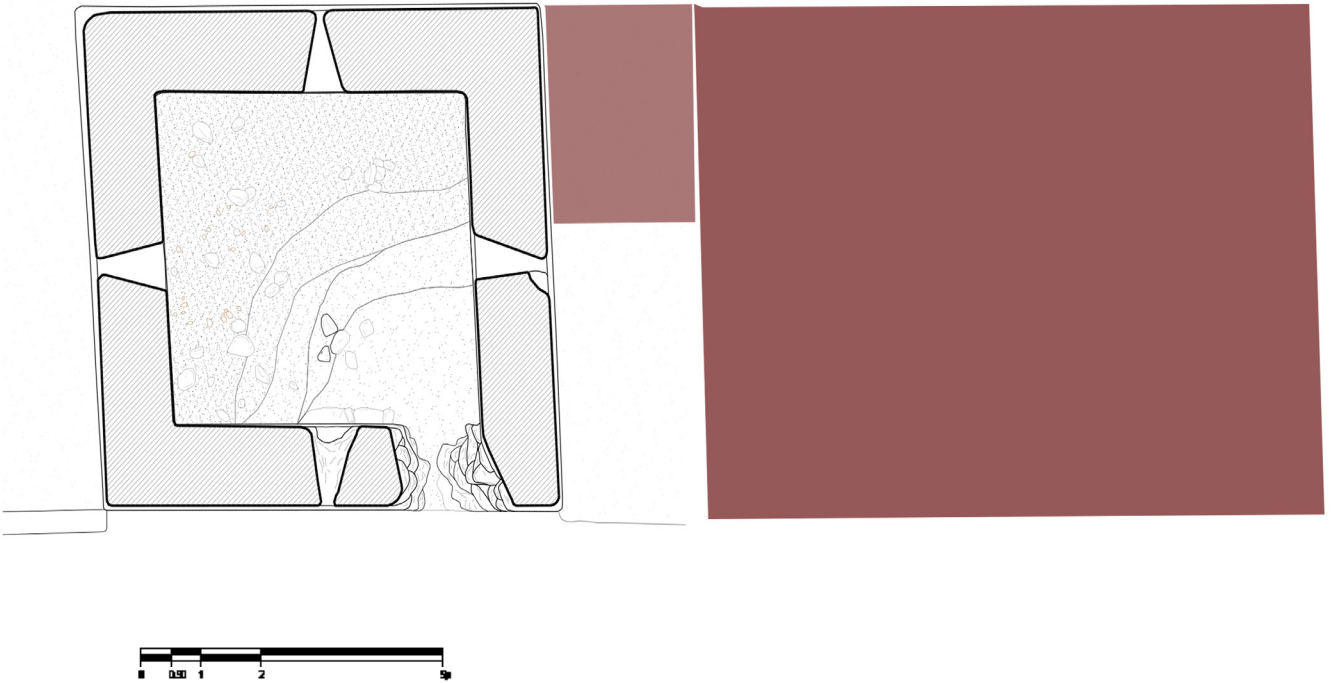

69. Τμήμα αεροφωτογραφίας στην οποία διακρίνεται του εφαιπτόμενο πρόσκτισμα στην δυτική πλευρά του πύργου, καθώς και η υφιστάμενη βασιλική, στην αυθεντική της μορφή, πριν κατασκευαστούν οι δύο πρόναοι 1979

1979

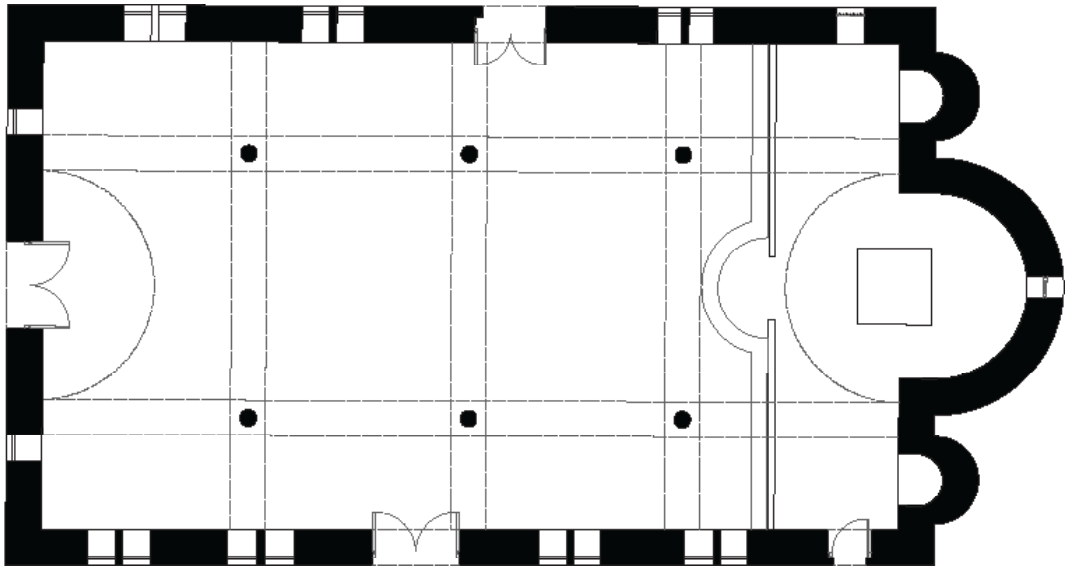
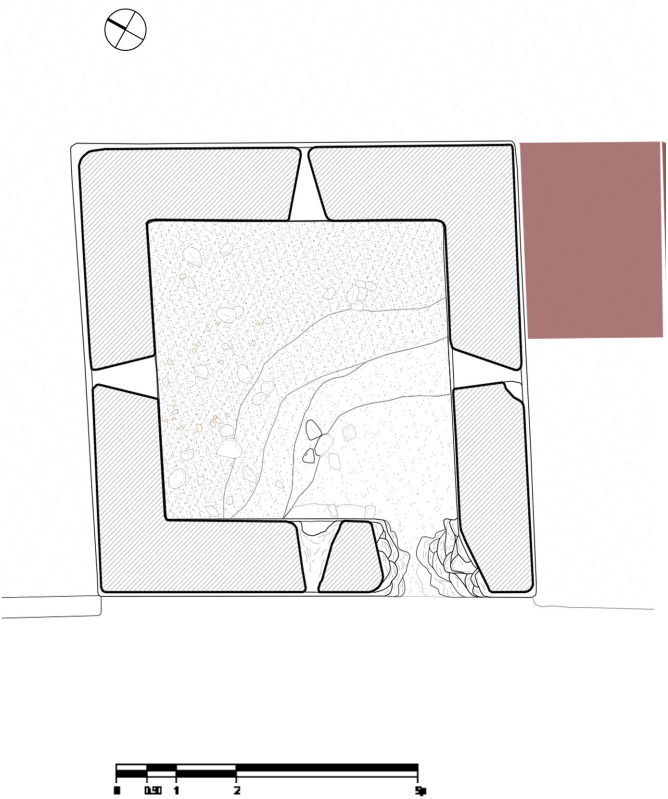

1997

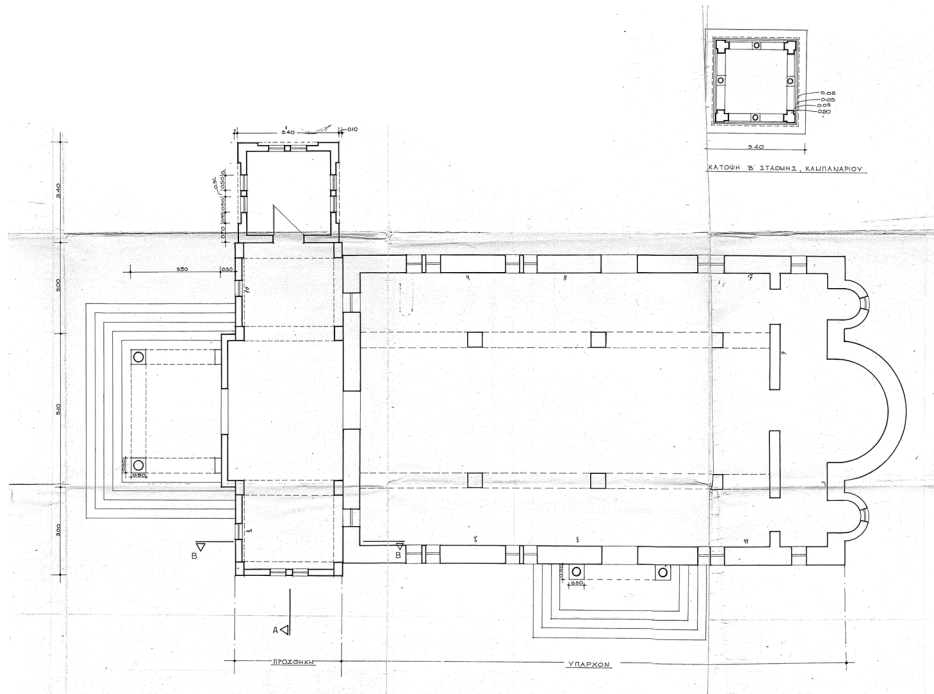
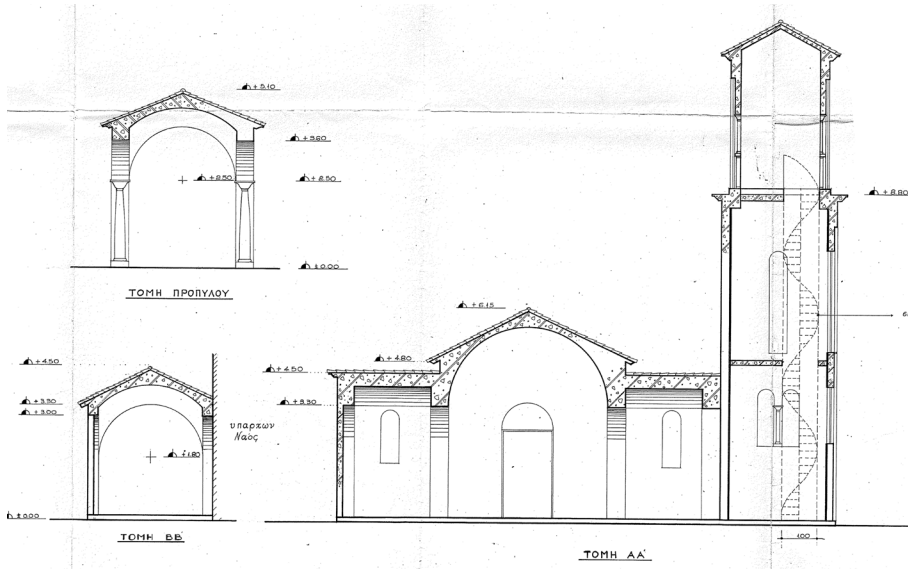
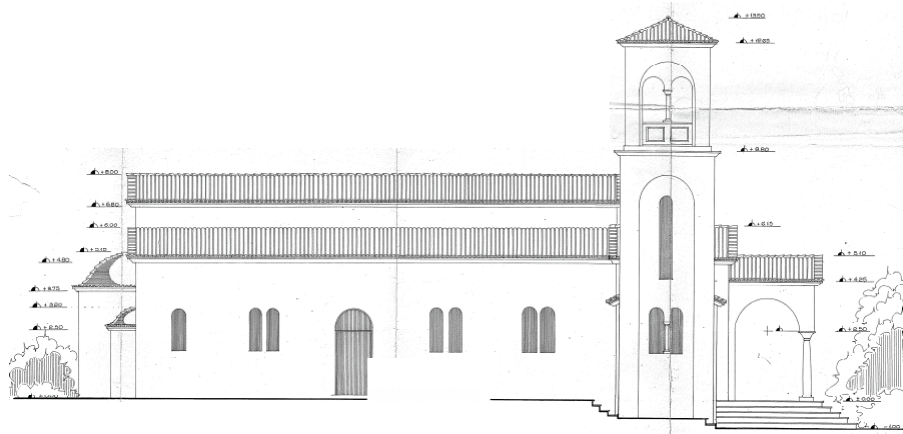

70. Τα προσκτίσματα του πύργου

Το 1989 εκδίδεται οικοδομική άδεια για την ανέγερση προνάου στην δυτική όψη της βασιλικής και καμπαναριού στην βόρεια πλευρά αυτής.

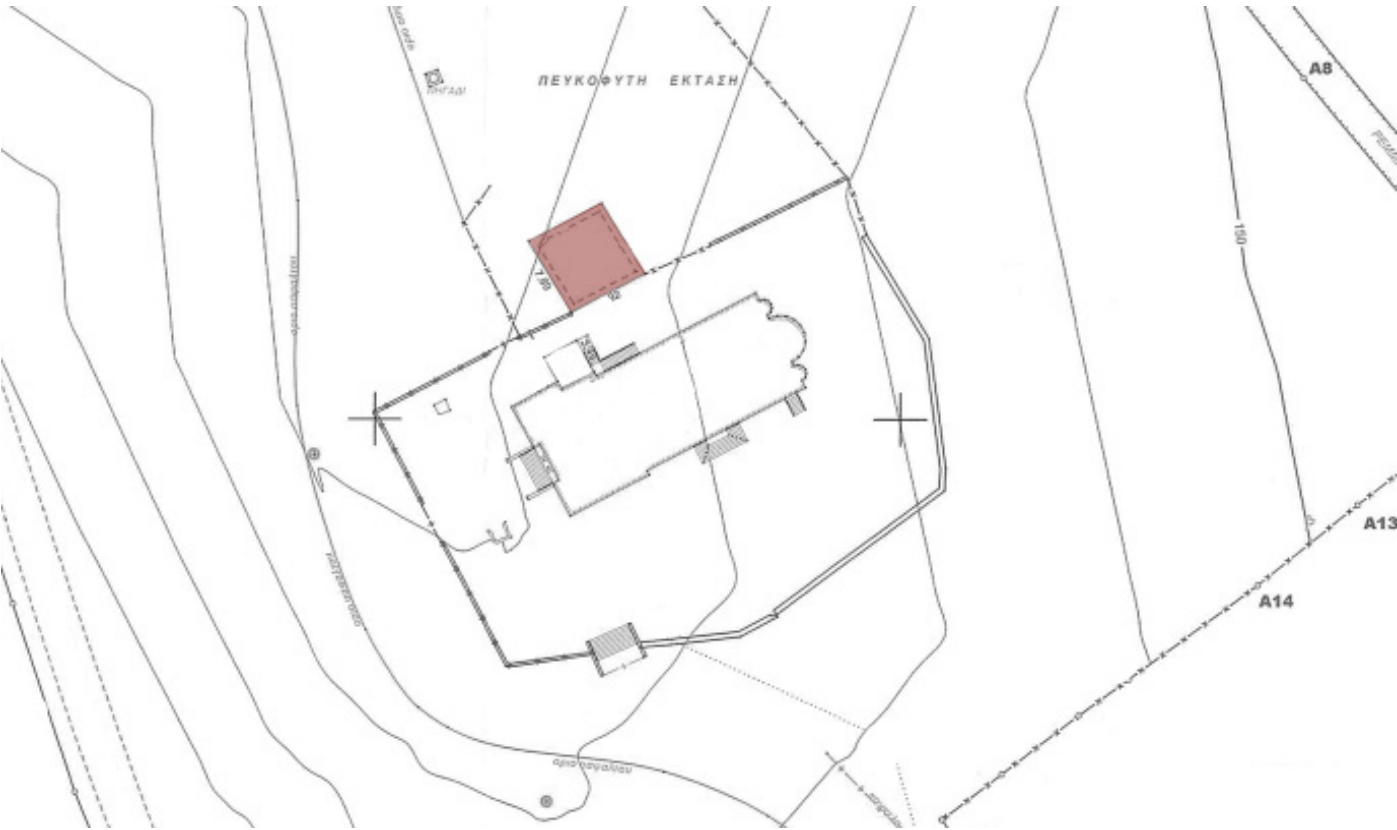
71. Η κατάσταση μέχρι και το 1989, πριν την κατασκευή του προνάου και του καμπαναριού, σε σχέση με τον πύργο και τα προσκτίσματα

72. Τα σχέδια της οικοδομικής άδειας για την επέκταση του ναού

Το 2012 πραγματοποιείται δεύτερη επέκταση του ναού με την κατασκευή νέου πρόναου. Εν τέλει, η υφιστάμενη κατάσταση του λόφου εμφανίζεται στις εικόνες 73, 74 και 75.

Από τα παραπάνω, γίνεται αρκετά σαφές ότι ο ίδιος ο λόφος αποτελεί μνημείο για την ευρύτερη περιοχή, όντας ένα σημαντικό σημείο αναφοράς που φέρει διαχρονικά όλες τις κτιριακές αλλαγές και χρήσεις ανάλογα με την εκάστοτε εποχή και χρήση.

73. Η υφιστάμενη κατάσταση του λόφου

74. Νότια όψη της υφιστάμενης κατάστασης

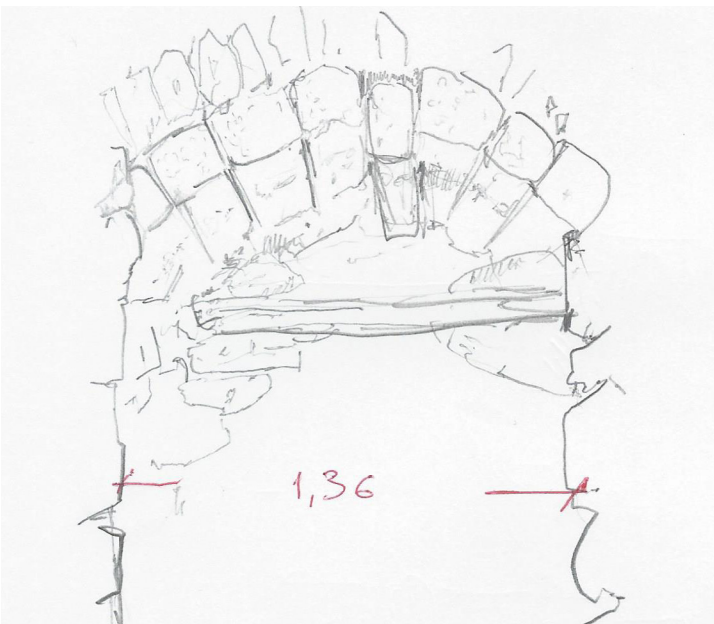
75. Εναέρια λήψη της υφιστάμενης κατάστασης

Μορφολογικά Χαρακτηριστικά

Λόγω της εγκατάλειψης του πύργου και της σταδιακής φθοράς, ελάχιστα στοιχεία σώζονται για τα ανοίγματά του. Μία εξαίρεση αποτελεί η θύρα της Στάθμης 2 στην νότια όψη. Παρά το γεγονός ότι το σημείο είναι πλήρως κατεστραμμένο χωρίς σαφή ίχνη των αρχικών ορίων του ανοίγματος, σημαντικές ενδείξεις για την αρχική του μορφή μας δίνουν κάποια επιμέρους χαρακτηριστικά και επιτρέπουν την αναπαράστασή του με αρκετή ασφάλεια. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι το ξύλινο ανώφλι που προσδιορίζει το βάθος του τυμπάνου(εικ. 79,80,81), το οποίο φέρει και την οπή στην οποία τοποθετούταν ο στροφέας της θύρας και στο εσωτερικό της τοιχοποιίας, το λίθινο τοξωτό υπέρθυρο με όλους του θολίτες in situ. Ακόμη, το ξύλινο στοιχείο στο κάτω μέρος που μας δίνει την θέση του κατωφλιού (Εικ. 79), καθώς και οπή της ξύλινης αμπάρας που δίνει και το όριο της πόρτας (εντός της οπής υφίσταται και ξύλινο υπόλειμμα της αμπάρας).

76. Εσωτερική λήψη της θέσης της θύρας. Διακρίνονται το λίθινο υπέρθυρο και το ξύλινο ανώφλι

77. Πρόχειρο σκίτσο αποτύπωσης του εσωτερικού υπέθυρου

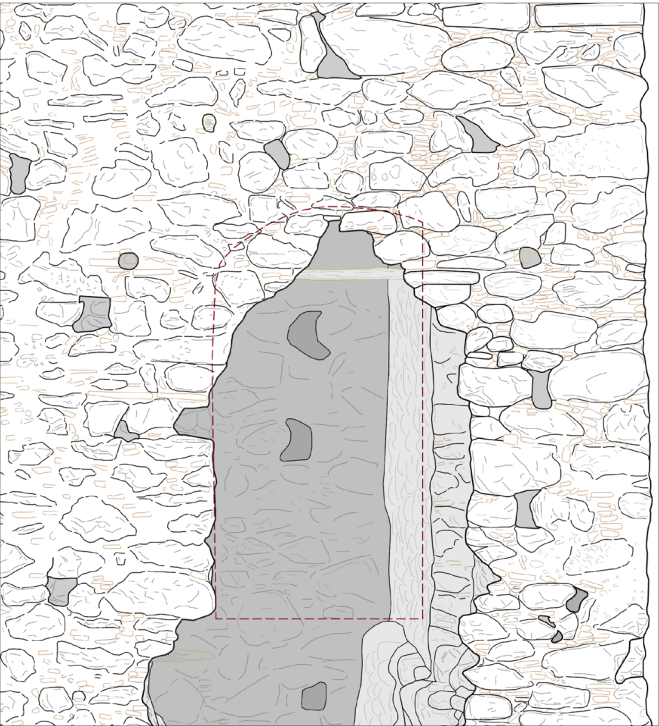

78. . Εσωτερική λήψη της θέσης της θύρας. Διακρίνονται το λίθινο υπέρθυρο και το ξύλινο ανώφλι με την οπή του στροφέα

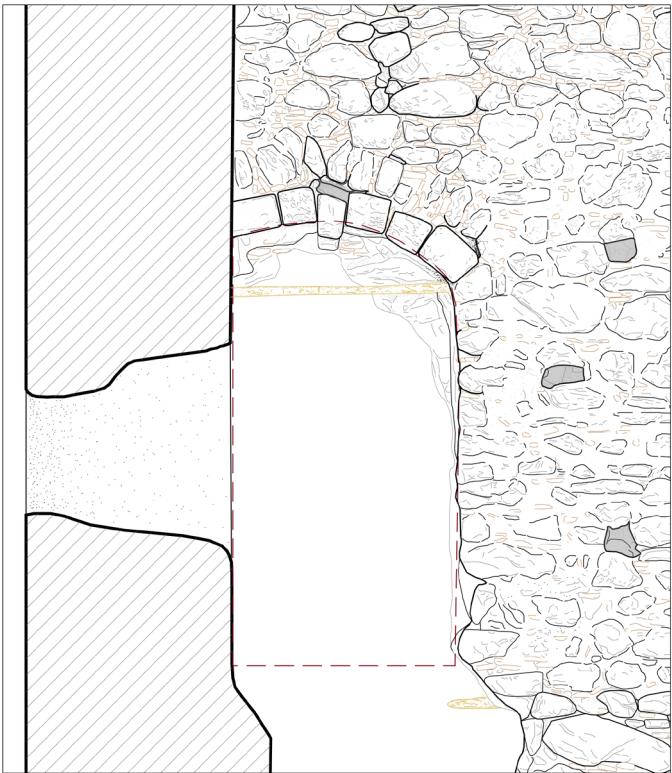
79, 80, 81. . Θέσης της θύρας. Διακρίνονται το λίθινο υπέρθυρο, το ξύλινο ανώφλι και το ξύλινο στοιχείο στην θέση του κατωφλιού.

82. Εξωτερική όψη κεντρικής θύρας - υφιστάμενη κατάσταση (Νότια τοιχοποιία πύργου)

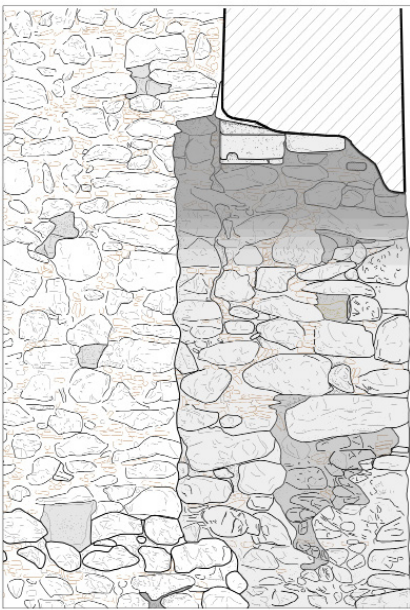
Στην εξωτερική πλευρά του ανοίγματος, από την κατάσταση της τοιχοποιίας δεν δύναται να προκύψει πλήρως η αρχική μορφή του θυρώματος. Το σχήμα του κατεστραμένου υπέρθυρου (Εικ.86) ,ωστόσο, σε συνδυασμό και με τα παράλληλα που μελετήθηκαν, οδηγούν στην υπόνοια πως πρόκειται για τοξωτό υπέρθυρο, όπως παρουσιάζεται στην παρακάτω αναπαράσταση (Εικ. 91),
Από την άλλη πλευρά, στο εσωτερικό της τοιχοποιίας είναι σαφές για το πώς διαμορφώνεται το ανώφλι. (Εικ. 76,77,78 και 83)
Χαμηλότερα από τους θολίτες από πωρόλιθο, εντοπίζεται το ξύλινο ανώφλι, κάτι που μπορεί να οδηγήσει στον εντοπισμό της αρχικής θέσης της ξύλινης θύρας. Η ύπαρξη οπής τετραγωνικής διατομής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μονόφυλλη πόρτα, καρφωτή. Ταυτόχρονα, στην εσωτερική πλευρά της ανατολικής τοιχοποιίας, υφίσταται υποχώρηση της λιθοδομής, δημιουργώντας εσοχή στην οποία *χωνευόταν* η ξύλινη θύρα.
Δεν υπήρχε ξύλινο πλαίσιο (κάσα), παρά μόνο το κινητό θυρόφυλλο που στηριζόταν σε οπές - στροφείς σε ειδική εγκοπή στο ξύλινο ανώφλι και στο κάτω μέρος στην τοιχοποιία.

83. Εσωτερική όψη κεντρικής θύρας - υφιστάμενη κατάσταση (Νότια τοιχοποιία πύργου)

84. Κάτοψη της κεντρικής θύρας (Στάθμη 2)

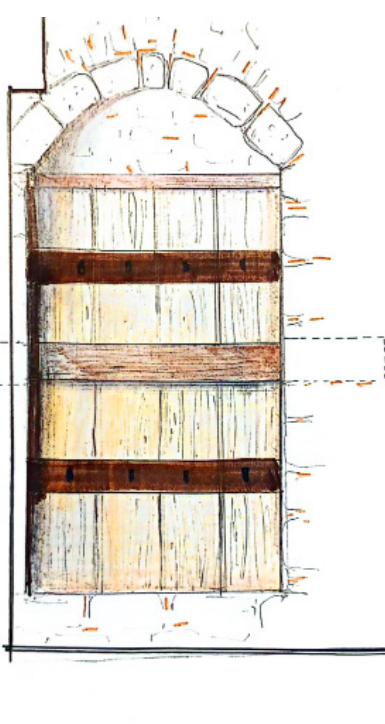
85. Εγκάρσια τομή της θύρας (υφιστάμενη κατάσταση)

86. Εσωτερική λήψη της θέσης της θύρας. Διακρίνεται η υποχώρηση της τοιχοποιίας και η οπή με την θέση της ξύλινης αμπάρας

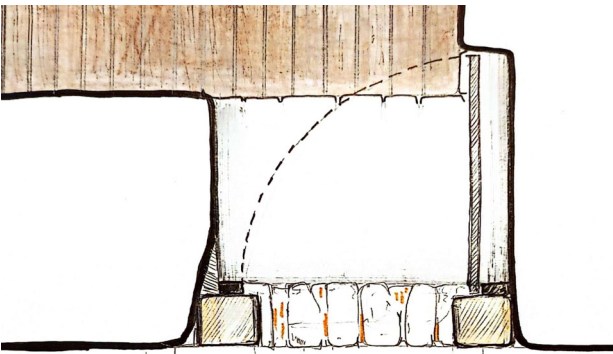
Εγκάρσια Τομή

Εσωτερική Όψη

Εξωτερική Όψη

Κάτοψη

87. Σχεδιαστική αναπαράσταση κεντρικής θύρας

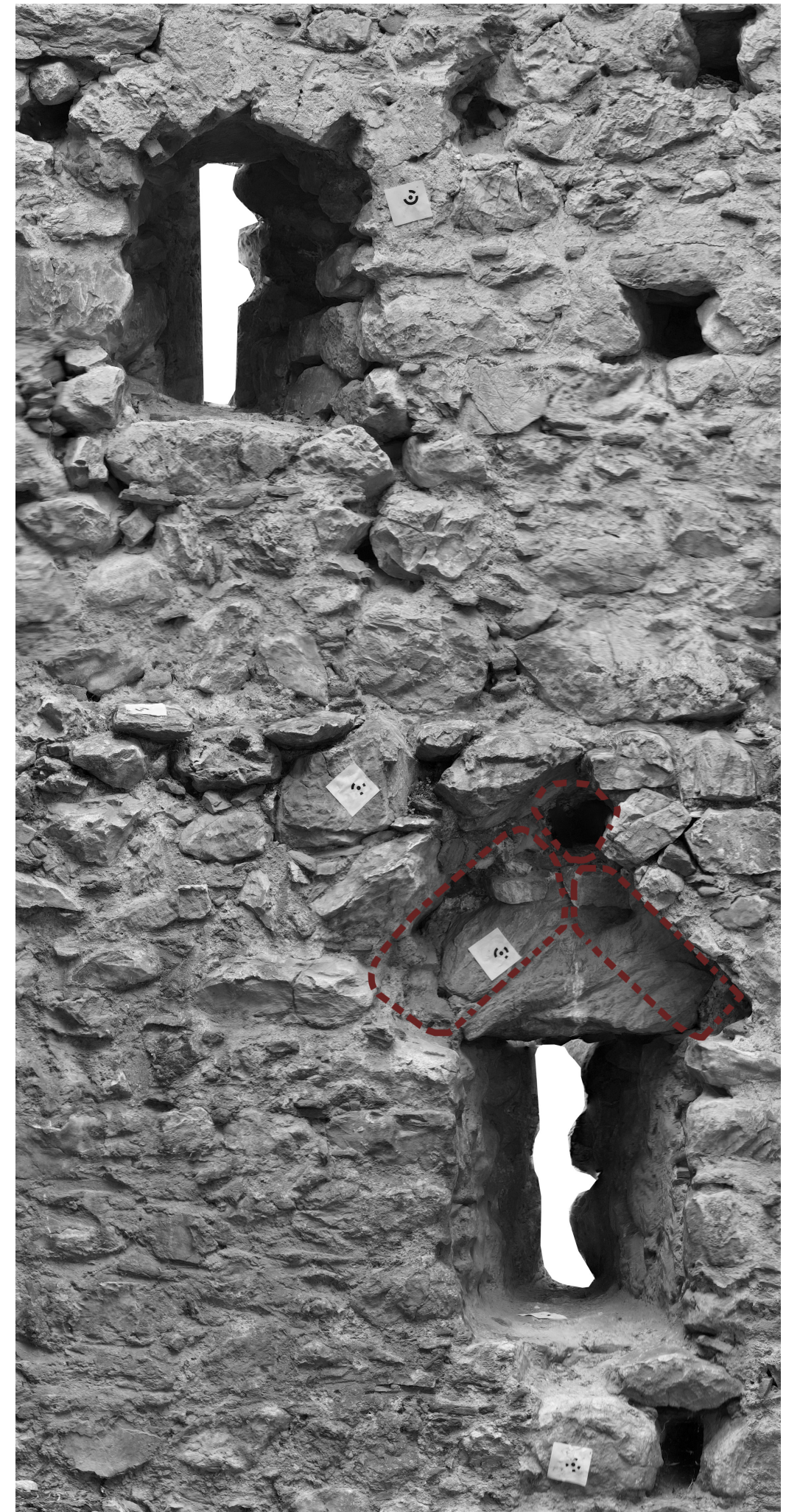
88. Η εξωτερική πλευρά του ανοίγματος

Όσον αφορά τα υπόλοιπα ανοίγματα, τα σωζόμενα δίνουν τα εξής στοιχεία: Εξωτερικά, το πλάτος των ανοιγμάτων κυμαίνεται από 8 έως 10 εκατοστά. Πρόκειται για τοξοθυρίδες, που σκοπό έχουν την ενίσχυση της άμυνας του κτίσματος, ενώ παράλληλα προσφέρουν αερισμό και φωτισμό στο εσωτερικό του. Το πλάτος τους αυξάνεται αρκετά στην εσωτερική πλευρά της τοιχοποιίας και κυμαίνεται από 63 έως 65 εκατοστά. Το κατώφλι τους διαμορφώνεται από μεγάλους ακανόνιστους λίθους και κεραμικά θράυσματα, ως συνέχεια της λιθοδομής, ενώ το ανώφλι είναι οξυκόρυφο τόξο, το οποίο αποτελείται από δύο αρκετά καλά λαξευμένους πωρόλιθους. Αυτός ο τύπος ανωφλίου παρατηρείται στο εσωτερικό των ανοιγμάτων της στάθμης 1. Παράλληλα, στα ανοίγματα της στάθμης 2, διαμορφώνεται απλό τόξο στο υπέρθυρο.

Το μόνο ακέραιο ανώφλι της στάθμης 1 βρίσκεται στην δυτική τοιχοποιία του πύργου. Σε αυτά της βόρειας και νότιας τοιχοποιίας, παρατηρείται πλήρης διαρπαγή υλικού, ενώ σε αυτή της δυτικής υφίσταται ο ένας εκ των δύο πωρόλιθων που σχηματίζουν το υπέρθυρο. Τέλος σημειώνεται ότι στην νότια τοιχοποιία, στο επίπεδο της στάθμης 3 εντοπίζεται πιθανή κλίμακα ανόδου προς το δώμα, η οποία είναι λίθινη και ενσωματώνεται στην λιθοδομή.

89. Η διαφορά στα ανώφλια μεταξύ στάθμης 1 και στάθμης 2

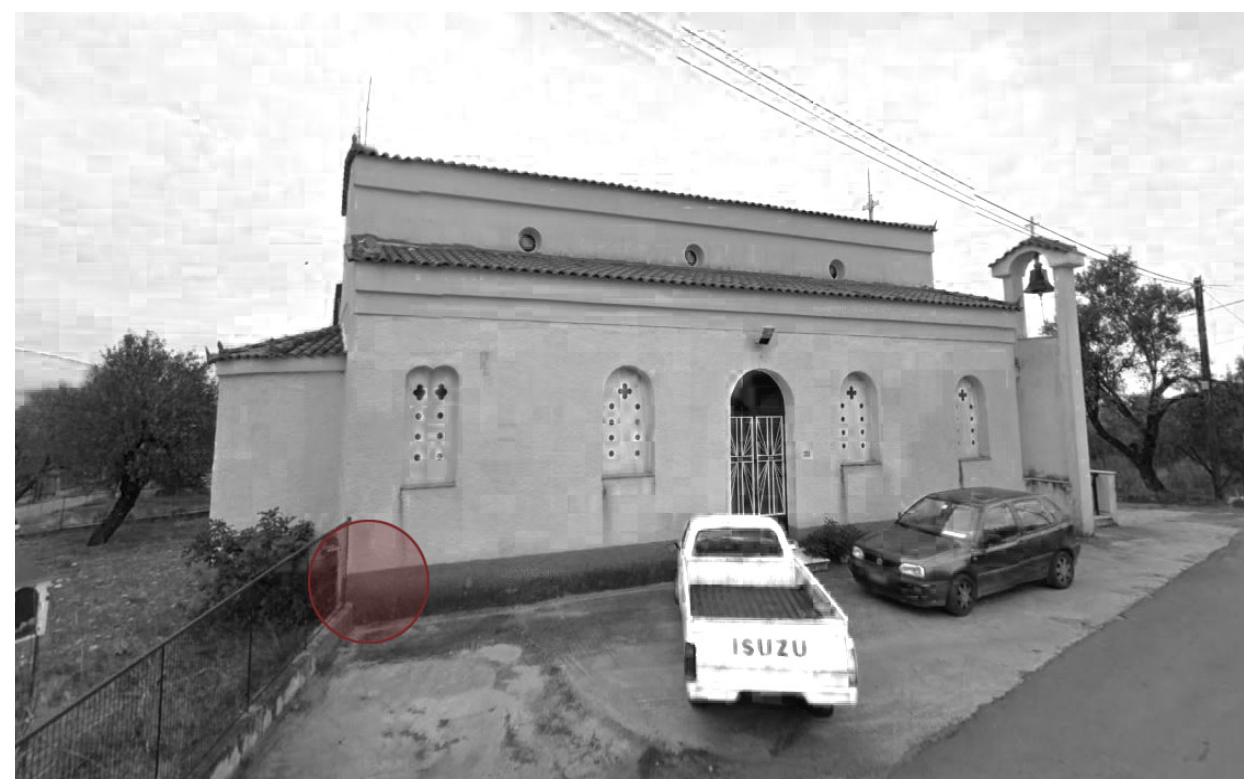
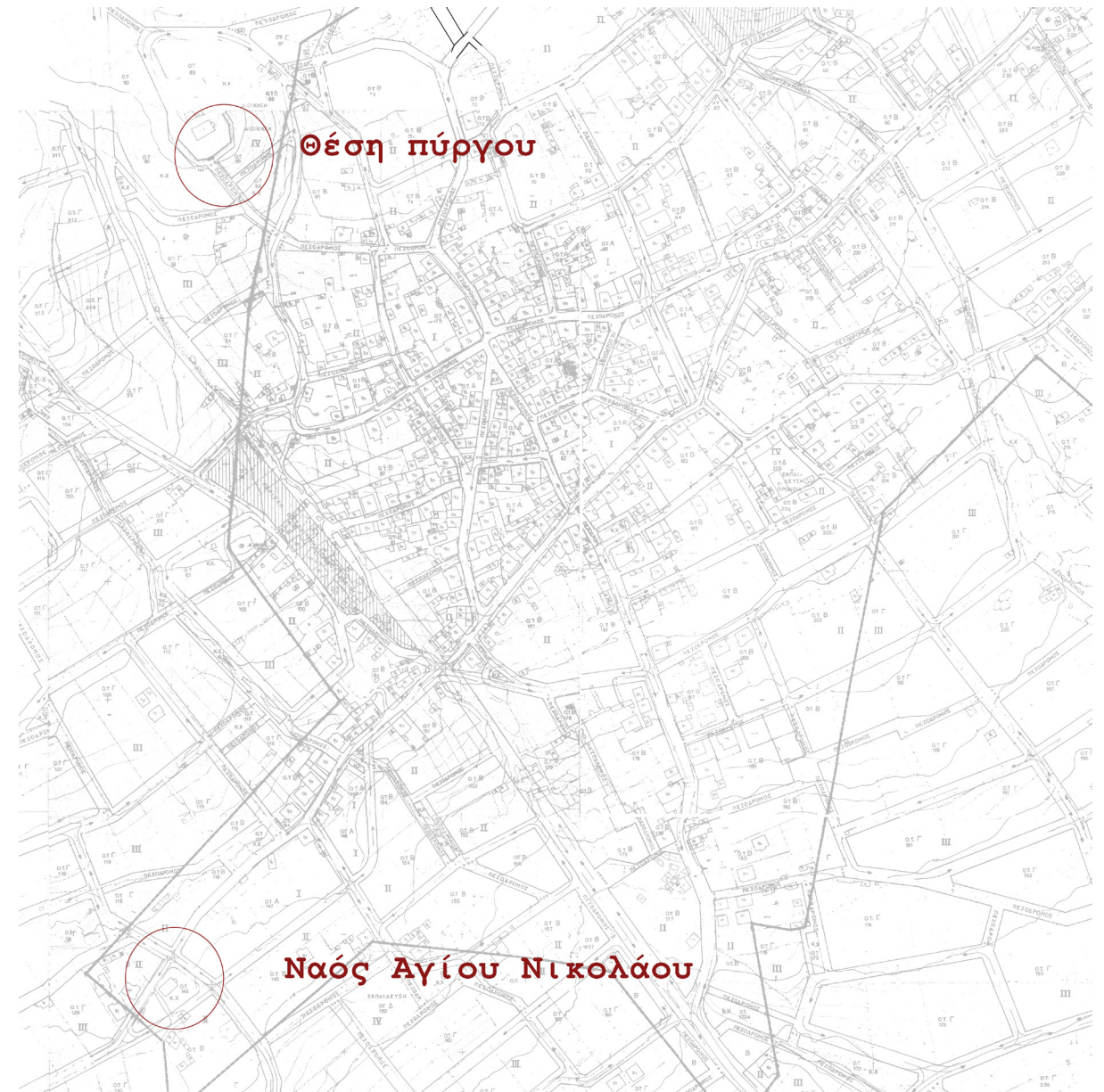
Σε διάφορα σημεία των λιθοδομών παρατηρούνται σπόλια από προγενέστερες κατασκευές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι μαρμαρίνοι σπόνδυλοι κίονα στην νότια όψη του πύργου (εικ. 91), που πιθανώς να ανήκουν σε ναό που προϋπήρχε στην θέση του λόφου. Στην βάση του ναού του Άγιου Νικολάου (εικ. 94), που κατασκευάστηκε κατά την δεκαετία του 1980 και τοποθετείται σε πολύ μικρή απόσταση με τον πύργο (εικ. 93), παρατηρείται επίσης ενσωματωμένος μαρμαρίνος σπόνδυλος κίονα (εικ. 92)⁴⁸. Η εικόνα με τον σπόνδυλο (η οποία τραβήχθηκε το έτος 1978) εισήχθη σε λογισμικό διανυσματικού σχεδιασμού, και αφού τοποθετήθηκε στην κατάλληλη σχεδιαστική κλίμακα έχοντας ως σημείο μετρητικής αναφοράς τα τούβλα, διαπιστώθηκε ότι η οπή του εμπολίου ταυτίζεται με αυτήν των ενσωματωμένων σπονδύλων στις λιθοδομές του πύργου. Η συγκεκριμένη ταύτιση, ενδεχομένως να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για σπονδύλους από τον ίδιο κίονα, από προγενέστερο κτίσμα στην ευρύτερη περιοχή της περιοχής μελέτης.

91. Νότια Τοιχοποιία του πύργου - σπόνδυλοι κίονα

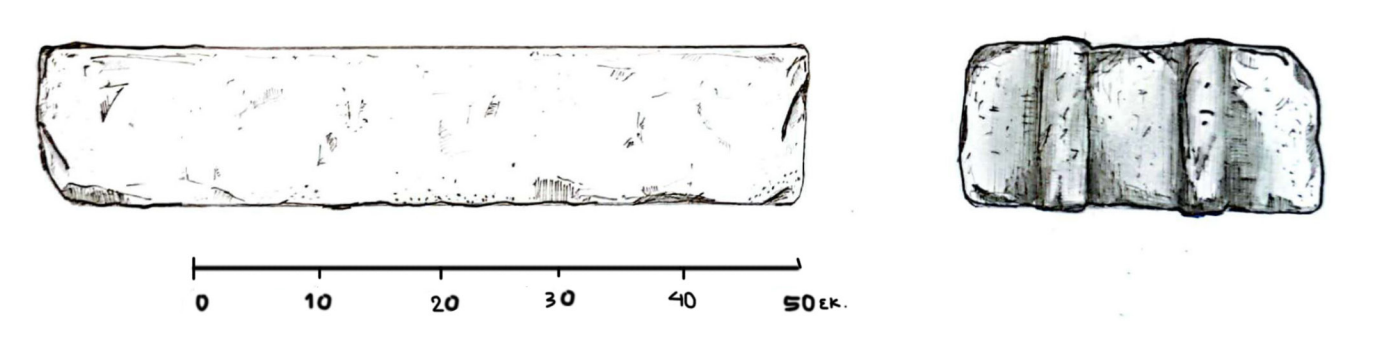

92. Βάση Αγίου Νικολάου κατά την κατασκευή - Διακρίνεται σπόνδυλος κίονα

⁴⁸ Η συγκεκριμένη λήψη πάρθηκε την ίδια χρονιά με τις περισσότερες λήψεις του πύργου από τον Θεόδωρο Σκούρα και εντοπίζεται στα Αρχεία του Κράτους που αφορούν τον οικισμό του Γυμνού

Εκτός από τους μαρμαρίνους σπονδύλους στην βάση του πύργου, παρατηρούνται σπόλια και σε άλλες θέσεις της λιθοδομής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μαρμαρίνο μέλος, που παίζει τον ρόλο γωνιόλιθου, στην εξωτερική πλευρά της συμβολής νότιας και ανατολικής τοιχοποιίας σε ύψος 8,20 μέτρα από το έδαφος. Δεδομένων των κυματίων που παρουσιάζει στην ανατολική του πλευρά, πρόκειται για μέλος με ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά από προγενέστερη κατασκευή στον χώρο.

95 Απεικόνιση του μαρμαρίνου μέλους

96. Φωτογραφική Τεκμηρίωση του μαρμαρίνου μέλους

Τέλος, γίνεται μνεία για αρχαιολογικά μέλη στον περιβάλλοντα χώρο του ναού και τού πύργου, που εντοπίζονται στο φωτογραφικό αρχείο του Θεόδωρου Σκούρα (Φωτογραφικές λήψεις κατά το έτος 1993). Πρόκειται για δύο διαφορετικούς τύπους κιονόκρανων.

97. Οι δύο τύποι βάσεων στον περιβάλλοντα χώρο του πύργου

Κατασκευαστική Ανάλυση

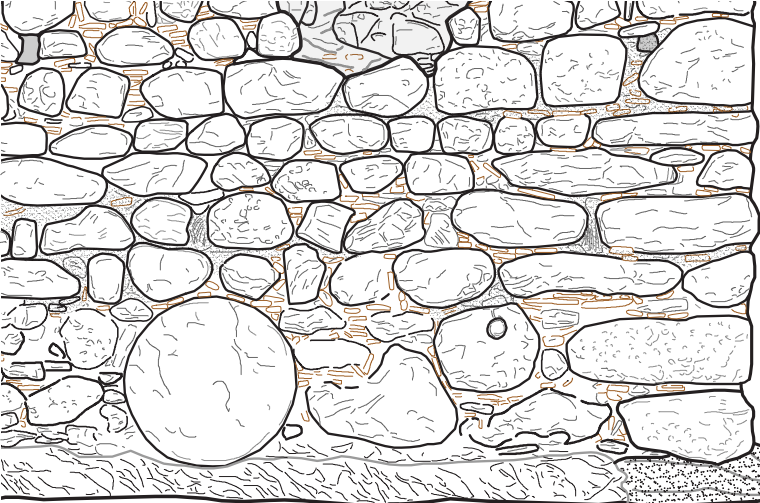
Φέρουσα Τοιχοποιία

Η φέρουσα τοιχοποιία αποτελείται κατά βάση από αργούς ακανόνιστους λίθους και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Ενδιάμεσα στους λίθους, τοποθετούνται γεμίσματα αργολιθοδομής και κεραμικά θραύσματα. Καλά λαξευμένοι λίθοι από πωρόλιθο βρίσκονται σε κάποια σημεία των γωνιών του πύργου, καθώς και στα εσωτερικά υπέρθυρα κεντρικής εισόδου και ανοιγμάτων της Στάθμης 2. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, σε διάφορες θέσεις της τοιχοποιίας υπάρχουν ενσωματωμένα σπόλια.

Ο πύργος εδράζεται σε βράχο⁴⁹ και φαίνεται πως τα θεμέλια του δεν φτάνουν σε μεγάλο βάθος. Οι μεγαλύτεροι λίθοι τοποθετούνται στις γωνίες του πύργου καθ' ύψος και στα χαμηλά στρώματα της λιθοδομής, με το μέγεθος τους (λίθοι) να μειώνεται προς τα πάνω.

98. Δείγμα της τοιχοποιίας

99. Δείγμα της τοιχοποιίας - στο κάτω μέρος διακρίνεται ο βράχος στον οποίο εδράζεται ο πύργος

100. Δείγμα της τοιχοποιίας
Διακρίνεται η διαφορά μεγέθους μεταξύ γωνιόλιθων και υπόλοιπων λίθων

101. Εγκάρσια τομή της λιθοδομής που διακρίνεται η απομείωση του πάχους καθ' ύψος

Το πάχος της λιθοδομής μέχρι την Στάθμη 1 (το επίπεδο στο οποίο συγκεντρώνεται όλο το υλικό κατάρρευσης του άνω τμήματος της ανωδομής του πύργου) είναι περίπου 1,60 μέτρα, στην Στάθμη 1 κυμαίνεται από 1,36 - 1,40 μέτρα, στην Στάθμη 2 περίπου 1,15 - 1,20 μέτρα και στην Στάθμη 3 είναι από 93 εκατοστά έως 1,00 μέτρο. Η απομείωση που παρατηρείται, υφίσταται λόγω του συνδυασμού δύο διαφορετικών παραγόντων. Αφενός στην εξωτερική πλευρά, υπάρχει μία ανεπαίσθητη κλίση σε σχέση με την κατακόρυφο, που εξυπηρετεί την ευστάθεια του κτίσματος λόγω του μεγάλου του ύψους, και αφετέρου στην εσωτερική πλευρά, σε κάθε αλλαγή στάθμης υπάρχει μία μικρή υποχώρηση της λιθοδομής (της τάξεως των 20 εκατοστών), με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται η “πατούρα”, πάνω στην οποία εδράζονται οι ξύλινες δοκοί των δαπέδων.

Επί της τοιχοποιίας, στο επίπεδο της πατούρας και κατά τη διάρκεια της κατασκευής, διαμορφώνονταν κυκλικές ή ορθογωνικές οπές - δοκοθήκες - (με τις διαστάσεις να ποικίλουν), στις οποίες τοποθετούνταν τα άκρα των δοκών. Στο εσωτερικό κάποιων από τις οπές υπάρχουν ξύλινα υπολείμματα των δοκών.

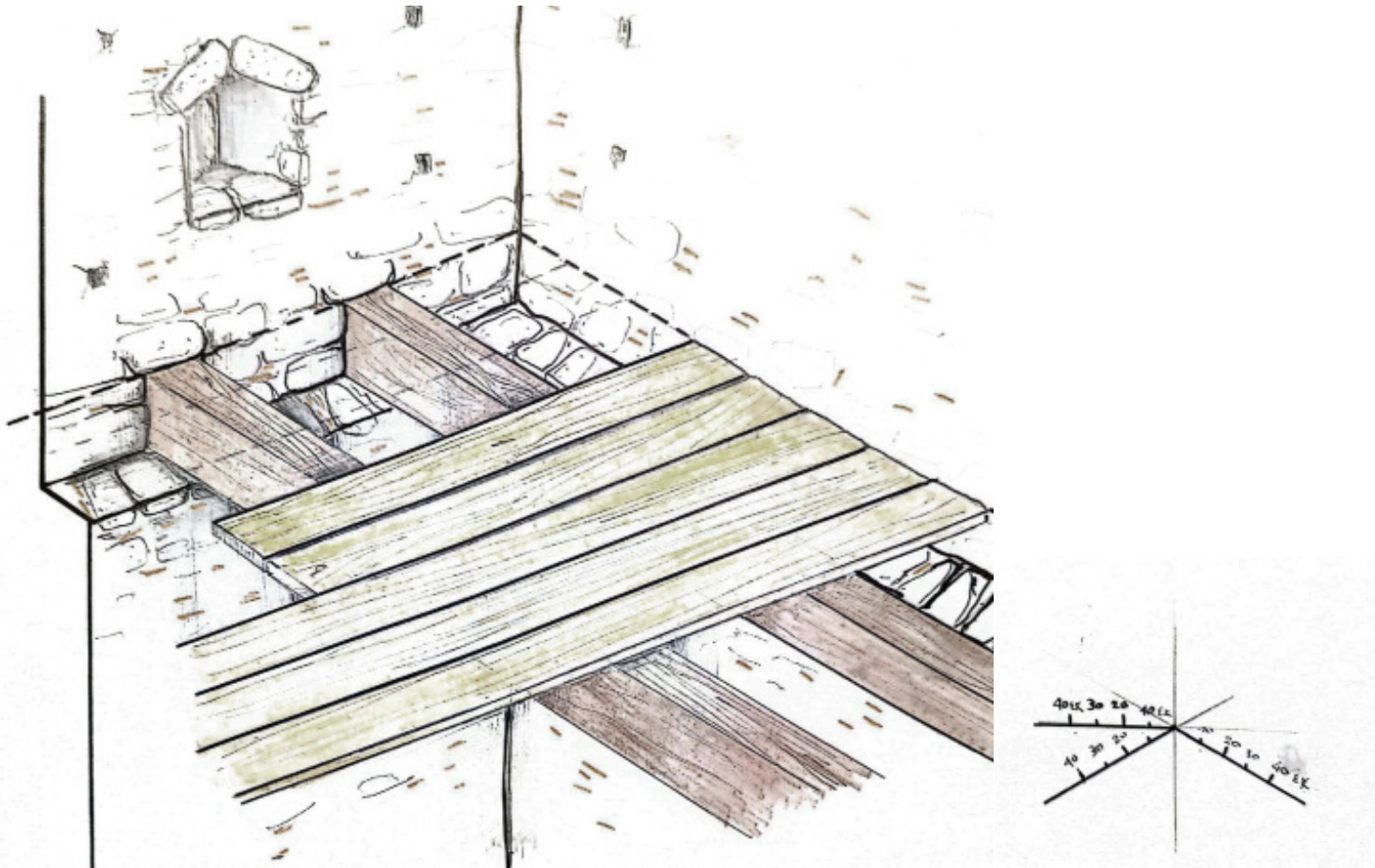
49 Ο βράχος είναι εμφανής στην νότια όψη του πύργου

Ικριώματα

Για την ανέγερση του πύργου χρησιμοποιήθηκαν ξύλινα ικριώματα. Τα αποτυπώματα αυτών είναι ορατά σε όλες τις πλευρές του πύργου. Ελάχιστες από τις οπές των ικριωμάτων (σκαλότρυπες) είναι καλυμμένες με κονίαμα. Κάποιες από τις σφραγισμένες τρύπες έχουν μια χαρακτηριστική εσοχή που τις κάνει εύκολα ανιχνεύσιμες, αλλά αυτές οι περιπτώσεις είναι σπάνιες. Τα ικριώματα είχαν τη μορφή διπλού προβόλου και στηρίζονταν πάνω στην τοιχοποιία. Οι οριζόντιες στρώσεις τους (ζώνες) ήταν τοποθετημένες σε αποστάσεις 90 - 140 εκατοστά μεταξύ τους, ενώ οι οριζόντιες αποστάσεις των οπών ποικίλουν. Η μέγιστη απόσταση μεταξύ δύο τυπικών σκαλοτρυπών είναι 1.90 μέτρα, ενώ η ελάχιστη είναι 1.00 μέτρο. Τα μεγέθη των σκαλοτρυπών διαφέρουν, με το πλάτος τους να κυμαίνεται από 9 έως 13 εκατοστά και το ύψος τους από 12 έως 20 εκατοστά. Αυτό δεν σημαίνει ότι αυτές οι διαστάσεις αντιστοιχούν στις διατομές των ξύλων, καθώς είναι βέβαιο ότι χρησιμοποιούνταν σφήνες για τη στερέωση των ικριωμάτων⁵⁰. Οι ξύλινες δοκοί εδράζονταν στην τοιχοποιία. Οι εργάτες μπορούσαν να περπατούν στο δάπεδο εργασίας της αμέσως χαμηλότερης στάθμης καθώς και πάνω στην ίδια την τοιχοποιία. Μετά την τοποθέτηση του ξύλου, η περιοχή χτιζόταν με αρκετούς λίθους πάνω από το ξύλο ώστε να αντέχει το βάρος των εργατών και των υλικών που μετακινούνταν. Οι σανίδες, όπως και οι δοκοί, αφαιρούνταν για να χρησιμοποιηθούν στις επόμενες στάθμες.

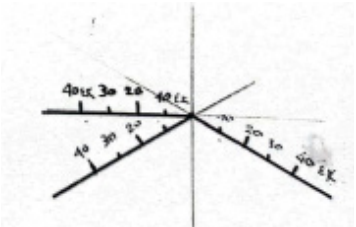
104. Διάταξη σκαλότρυπων - Ανατολική όψη

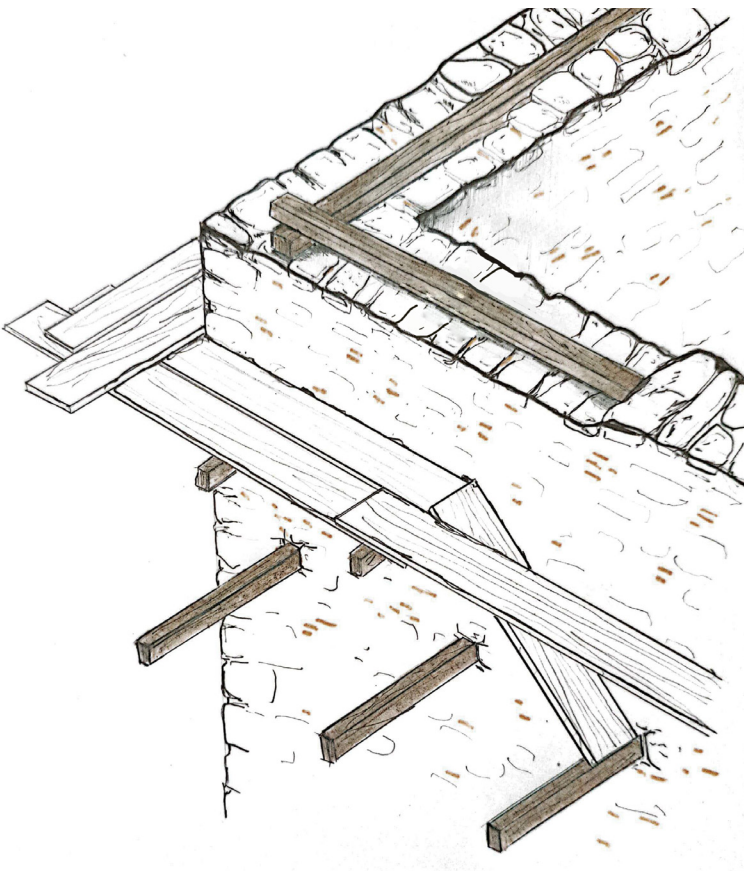
102. Σχεδιαστική αναπαράσταση της “πατούρας” στο εσωτερικό της τοιχοποιίας, με τις οπές των δοκών (δοκοθήκες) και τα επιμέρους στοιχεία που διαμόρφωναν το πάτωμα

103. Εσωτερική λήψη όπου διακρίνονται οι δοκοθήκες

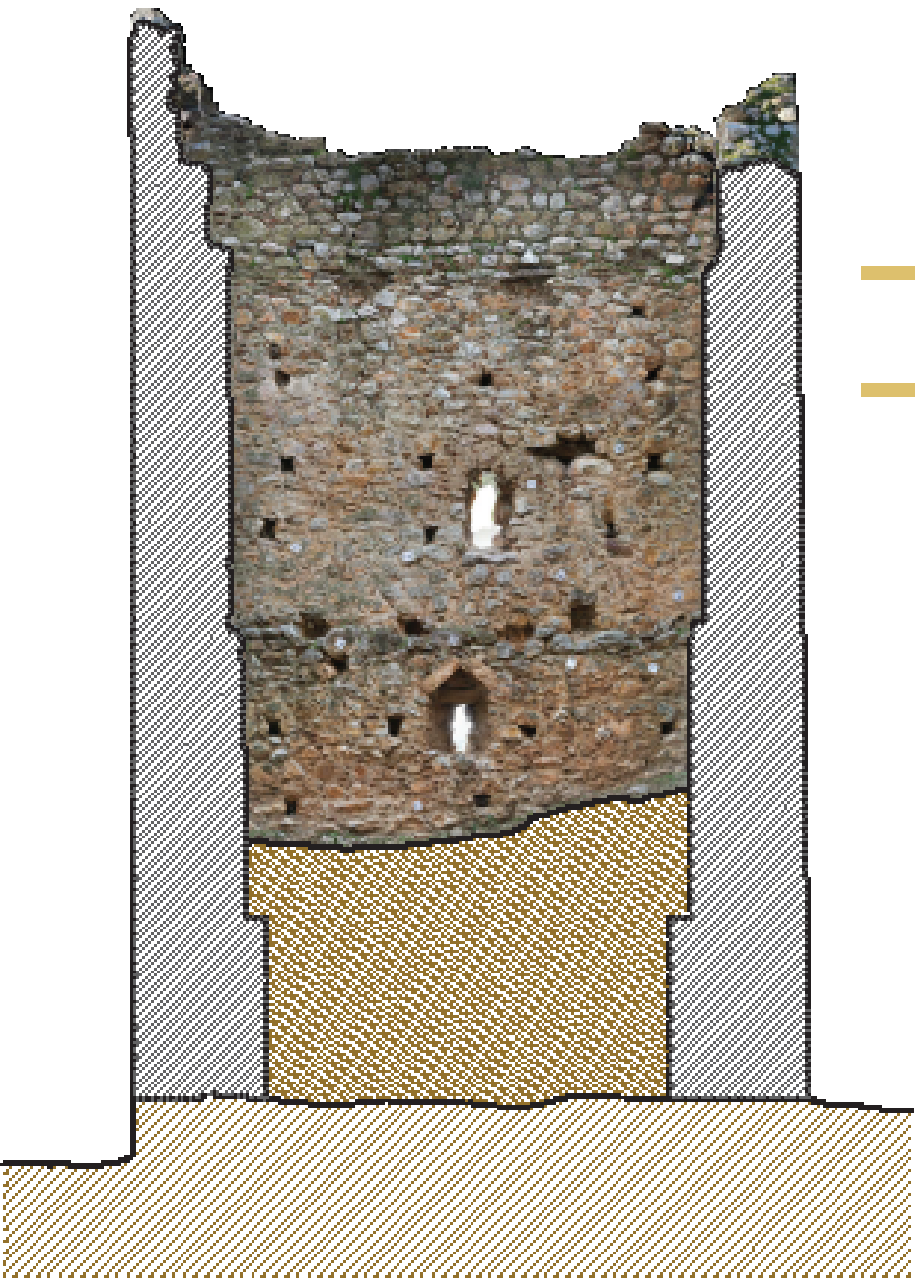
105. Σχεδιαστική Αναπαράσταση του συστήματος Ικριωμάτων και των ξύλινων ιμαντώσεων

50 Το πιο πιθανο είναι η διατομή των ικριωμάτων νς ήταν 12x12εκ. , όσο και αυτή των ξυλοδεσιών.

Ξυλοδεσιές

Ξύλινες ιμαντώσεις εντοπίζονται σε δύο σημεία του πύργου, σύμφωνα με τα σωζόμενα στοιχεία της κατασκευής. Η πρώτη καθ' ύψος εντοπίζεται στα 9,30 μέτρα από το έδαφος, στο επίπεδο μεταξύ στάθμης 1 και στάθμης 2. Διακρίνονται μόνο οι οπές των εγκάρσιων ξύλινων δοκών (μικρή πλευρά τοιχοποιίας), που τοποθετούνταν ανά τακτά διαστήματα για να ενισχύεται η διαφραγματική λειτουργία(Εικ. 107). Η άλλη ήταν τοποθετημένη στην βάση της στάθμης 2 και περιμετρικά αυτής. Τοποθετείται στο επίπεδο της πατούρας, στο σημείο που βρίσκεται το άνω σημείο της δοκοθήκης. Οι ξυλοδεσιές τοποθετούνται περίπου στο μέσο του πλάτους της τοιχοποιίας κατά την διάρκεια της κατασκευής. Συνήθως, καλύπτονται με σειρά από κεραμικά θραύσματα. (Εικ. 109)

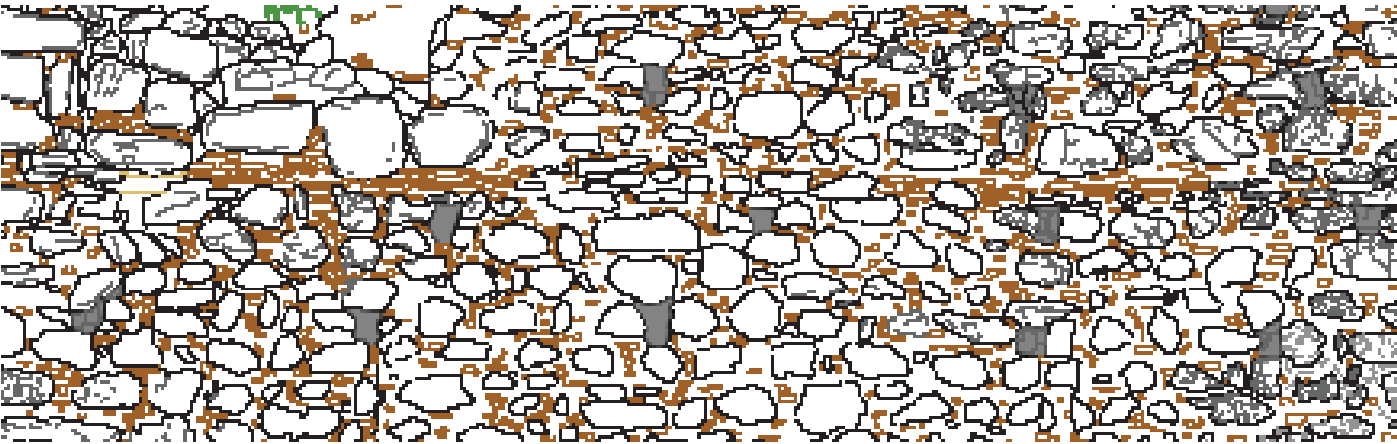
106. Τομή με τις θέσεις των ξύλινων ιμαντώσεων καθ' ύψος

107. Οι οπές που μαρτυρούν την θέση των κάθετων ξύλινων στοιχείων των ξυλοδεσιών

108. Υπολείμματα των ξυλοδεσιών

109. Η εξωτερική κάλυψη της ξυλοδεσιάς με οριζόντια ζώνη κεραμικών

Πηγές εικόνων

59. Αρχείο Σταύρου Μαμαλούκου

60. Προσωπικό Αρχείο

61. Ό.π.

62. Ό.π.

63. σελ. 4, Μαμαλούκος Σταύρος, “*Observations on the Doors and Windows in Byzantine Architecture.*” In *Masons at Work: Architecture and Construction in the Pre-Modern World*, R. Ousterhout, R. Holod, and L. Haselberger, associate editor A. Thourson Jones. Philadelphia: CAS, University of Pennsylvania, 2012

64. Προσωπικό Αρχείο

65. Ό.π.

66. Ε.Κ.Χ.Α.

67. Ε.Κ.Χ.Α. (Προσωπική επεξεργασία)

68. Ε.Κ.Χ.Α. (Προσωπική επεξεργασία)

69. Ε.Κ.Χ.Α. (Προσωπική επεξεργασία)

70. Αρχείο Θεόδωρου Σκούρα (Προσωπική επεξεργασία)

71. Προσωπικό Αρχείο

72. Αρχείο Ενορίας Γυμνού

73. Προσωπικό Αρχείο

74. Ό.π.

75. G-Traveller.gr

76. Προσωπικό Αρχείο

77. Ό.π

78. Αρχείο Σταύρου Μαμαλούκου

79. Αρχείο Θεόδωρου Σκούρα

80. Αρχείο Σταύρου Μαμαλούκου

81. Ό.π

82. Προσωπικό Αρχείο

83. Ό.π

84. Ό.π

85. Ό.π

86. Ό.π

87. Ό.π

88. Ό.π

89. Ό.π

90. Ό.π

91. Αρχείο Θεόδωρου Σκούρα

92. Ό.π

93. Χάρτης Γ.Π.Σ. (Προσωπική Επεξεργασία)

94. Υπόβαθρο Google (Προσωπική Επεξεργασία)

95. Προσωπικό Αρχείο

96. Ό.π

97. Αρχείο Θεόδωρου Σκούρα

98. Προσωπικό Αρχείο

99. Ό.π

100. Ό.π

101. Ό.π

102. Ό.π

103. Ό.π

104. Ό.π

105. Ό.π

106. Ό.π

107. Ό.π

108. Ό.π

109. Ό.π

Αποτίμηση Δομικών Βλαβών και Εργασίες Αποκατάστασης

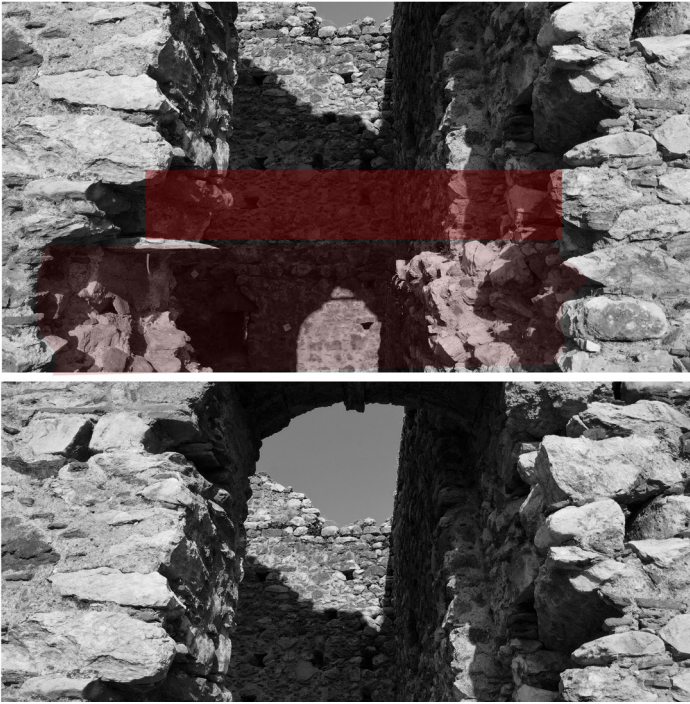
Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο πραγματοποιείται μία εκτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης του Πύργου και εντοπισμός των πιθανών αιτιών δημιουργίας των δομικών βλαβών του. Η αποτίμηση των δομικών βλαβών του φέροντος οργανισμού αποτελεί βασική προϋπόθεση για την πρόταση των εργασιών συντήρησης, αποκατάστασης και πιθανής ενίσχυσης αυτού.

Με μια πρώτη ανάγνωση, το κτίσμα δεν παρουσιάζει γεωμετρικές αστοχίες (αλλαγές της αρχικής μορφής - δομής, στροφές, μετακινήσεις, έντονες παραμορφώσεις κ.λπ.) Απεναντίας, παρουσιάζει αρκετές μηχανικές αστοχίες, κατά κύριο λόγο στην τοιχοποιία της Νότιας Όψης του.

Το κατώφλι της κεντρικής θύρας έχει καταστραφεί ολοκληρωτικά (πιθανώς από ανθρωπογενείς παράγοντες) , με αποτέλεσμα την απώλεια υλικού στην λιθοδομή της Νότιας Όψης (Εικ.111). Στην ίδια πλευρά, υπάρχει αποδιοργάνωση του τόξου του υπέρθυρου της κεντρικής εισόδου. Επιπλέον, παρατηρούνται μεγάλες ρηγματώσεις στις τοιχοποιίες της Νότιας, Ανατολικής και Βόρειας όψης.

Η απουσία δώματος, που έχει ως αποτέλεσμα την έκθεση των φερουσών τοιχοποιιών σε αέρα και νερό, έχει οδηγήσει σε σταδιακή καταστροφή των λιθοδομών, με το υλικό κατάρρευσης να συγκεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό στο δάπεδο στις στάθμες 0, πάνω στον βράχο έδρασης. Σημειακά, εντοπίζεται απουσία υλικού σε κάποιες τοξοθυρίδες (σε μικρό βαθμό στην εξωτερική πλευρά, με το πρόβλημα να είναι εντονότερο στο εσωτερικό).

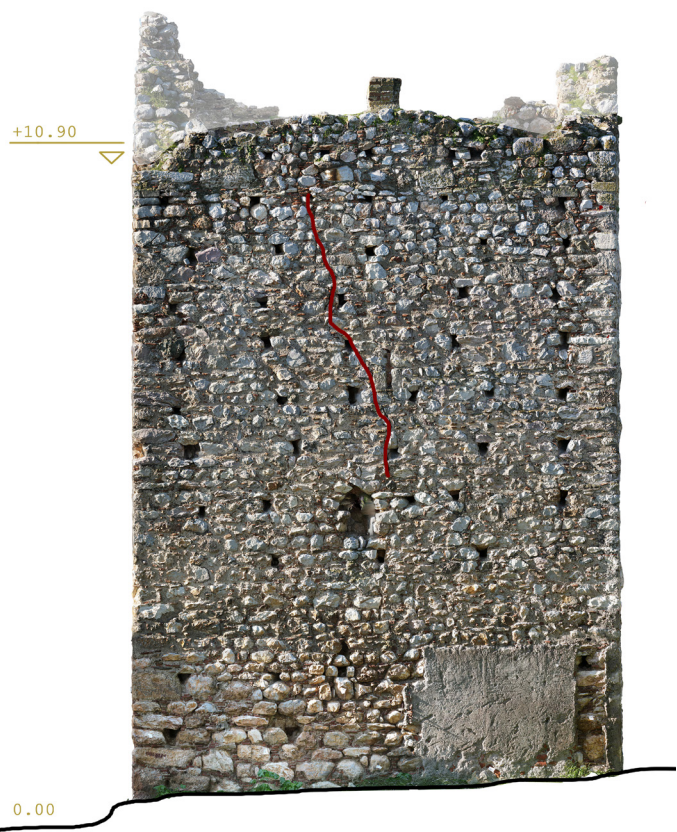
Ακόμη, η απουσία κονιάματος στα άνω τμήματα των λιθοδομών έχει οδηγήσει στην δημιουργία των συνθηκών εκείνων που ευθύνονται για βιολογικές επικαθήσεις κατά τόπους.

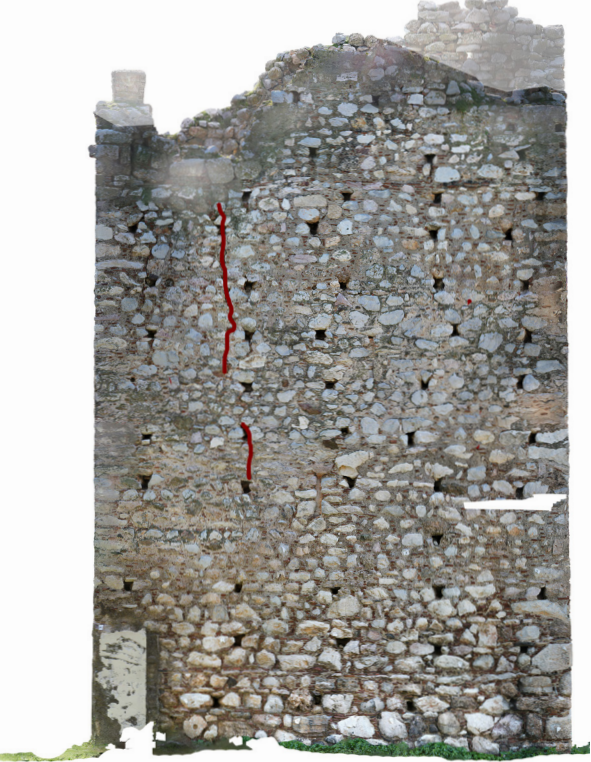
110. Καταστροφή Κατωφλιού κεντρικής εισόδου
Επισήμανση αρχικής θέσης

111. Απώλεια υλικού στην λιθοδομή της Νότια όψης

112. Ρηγματώσεις στη ανατολική όψη (Στην κάτω αριστερή γωνία διακρίνεται τμήμα του τσιμεντοκονιάματος που αντιστοιχεί στο αποτύπωμα του προϋπάρχοντος προσκτίσματος)

113. Ρηγματώσεις στην βόρεια όψη (Στην κάτω δεξιά γωνία διακρίνεται τμήμα του τσιμεντένιου αποτύπωματος του προϋπάρχοντος προσκτίσματος)

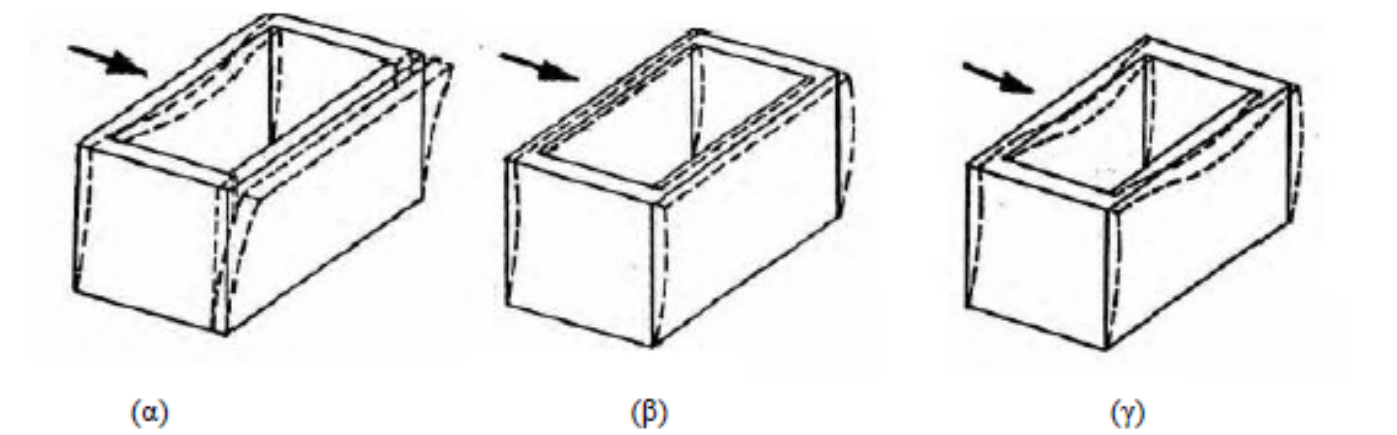

114. Ρηγματώσεις στη δυτική όψη

115. Μηχανικές αστοχίες στην Νότια όψη (Στην κάτω αριστερή γωνία διακρίνεται το αποτύπωμα του κονιάματος του προαναφερθέν οστεοφυλακίου)

Οι μεγάλες ρηγματώσεις που εντοπίζονται στις τρεις εκ των τεσσάρων όψεων (Εικ. 112 - 115), αποτελούν ρηγματώσεις εφελκυσμού που προκλήθηκαν ενδεχομένως από τον συνδυασμό δύο βασικών παραγόντων. Τα ξύλινα στοιχεία του πύργου (δοκοί, ξύλινα δάπεδα, ξύλινες ιμαντώσεις), τα οποία ενίσχυαν την διαφραγματική λειτουργία του κτιρίου, ως τα πλέον ευαίσθητα υλικά όταν εκτίθενται στις καιρικές συνθήκες σε βάθος χρόνου, καταστράφηκαν. Κατ’αυτό τον τρόπο το κτίσμα, με την απουσία διαφραγμάτων και διαζωμάτων, έχασε την δυσκαμψία του και οι επιμέρους τοιχοποιίες είναι ουσιαστικά ασύνδετες με αποτέλεσμα να λειτουργούν ανεξάρτητα σε περίπτωση σεισμού. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την απουσία κατωφλιού και υλικού λιθοδομής κάτω από αυτό, τείνει στην παραμόρφωση της ανατολικής τοιχοποιίας με την πάροδο του χρόνου, και ως εκ τούτου την αποδιοργάνωση του τόξου του υπέρθυρου. Ενδεικτική είναι η μετακίνηση (προς τα κάτω) του “κλειδιού” από τους θολίτες του εσωτερικού υπέρθυρου στην κεντρική θύρα, και η αποδιοργάνωση της λιθοδομής στο σημείο τομής νότιας και ανατολικής τοιχοποιίας που παρατηρείται στο εσωτερικό του πύργου.

116. (α) Παραμόρφωση τοιχοποιίας χωρίς διάζωμα ή πλάκα σκυροδέματος, (β) με πλάκα σκυροδέματος και (γ) με διάζωμα.

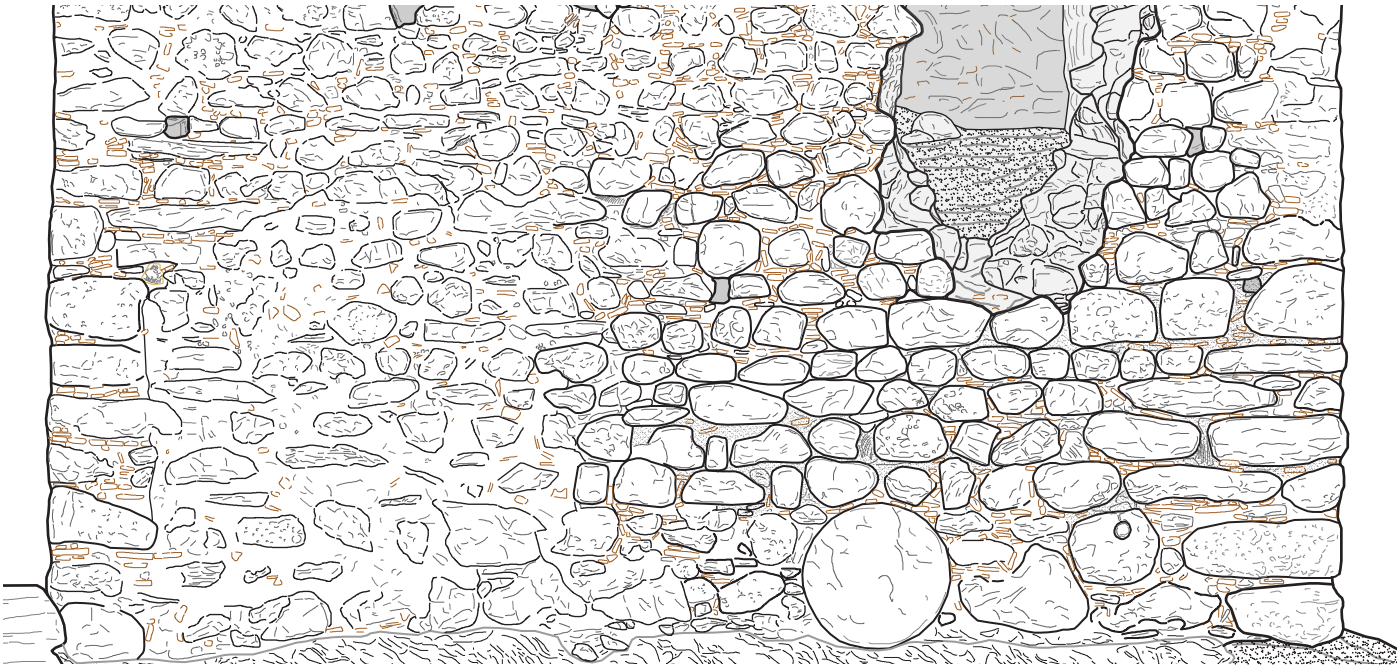

117. Αποδιοργάνωση Τόξου - Μετακίνηση θολίτη λόγω αποσύνδεσης τοιχοποιιών

118, Απουσία δυσκαμψίας - Παραμόρφωση ανατολικής τοιχοποιίας

Σε όλες τις πλευρές του πύργου, αλλά κατά κύριο λόγο στην νότια και την βόρεια, στα χαμηλά στρώματα της τοιχοποιίας παρατηρείται πλήρης απώλεια συνδετικού κονιάματος της λιθοδομής, κυρίως από ανοδική υγρασία. Πιο συγκεκριμένα στην νότια όψη, η βλάβη προκαλείται παράλληλα και από την εισχώρηση νερού στο σημείο που παρουσιάζει ασυνέχεια η λιθοδομή. Κατά τ' άλλα, στις εξωτερικές πλευρές δεν παρατηρούνται σημαντικά προβλήματα και οι επιφάνειες των τοιχοποιιών βρίσκονται σε καλή κατάσταση, παρά μόνο κάποιες σημειακές αποσαθρώσεις κονιαμάτων.

119. Νότια όψη - Απώλεια συνδετικού κονιάματος από ανοδική υγρασία και εισχώρηση νερού στο άνω τμήμα

Αναφορικά με το εσωτερικό του πύργου, παρατηρούνται εκτεμμένες βλάβες σε διάφορα σημεία: Πλήρης καταστροφή των ξύλινων φερουσών δοκών και απουσία ξύλινων πατωμάτων, μερική απώλεια υλικού στις πατούρες και τις δοκοθήκες, απουσία υλικού στα κατώφλια των ανοιγμάτων, διαρπαγή υλικού στα υπέρθυρα στο εσωτερικό των ανοιγμάτων, αποδιοργάνωση νοτιοανατολικής γωνίας σύνδεσης των τοιχοποιιών του πύργου, μερική σήψη περιμετρικών ξύλινων ιμαντώσεων (ξύλοδεσιές) με πλήρη ασυνέχεια σε όλη την έκταση και σε όλες τις στάθμες.

120. Πλήρης καταστροφή των ξύλινων δοκών των πατωμάτων - Υπολείμματα στις δοκοθήκες

121. Σταδιακή καταστροφή της ανωδομής λόγω της έκθεσης των τοιχοποιιών στις καιρικές συνθήκες

122. Υπολείμματα ξύλινων ιμαντώσεων (ξύλοδεσιές) - Ασυνέχεια

123. Διαρπαγή λίθινου υπέρθυρου σε άνοιγμα στο εσωτερικό της ανατολικής τοιχοποιίας στην Στάθμη 1

Πηγές εικόνων

- 110. Προωπικό Αρχείο
- 111. Ό.π.
- 112. Ό.π.
- 113. Ό.π.
- 114. Ό.π.
- 115. Ό.π.
- 116.
- 117. Προωπικό Αρχείο
- 118. Ό.π.
- 119. Ό.π.
- 120. Ό.π.
- 121. Ό.π.
- 122. Ό.π.
- 123. Ό.π.

δ. Πρόταση Αποκατάστασης

Αναγνώριση αξιών του Πύργου

Λαμβάνοντας υπόψιν όλα τα παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι ο υπό μελέτη πύργος αποτελεί ένα εξαιρετικά σημαντικό μνημείο για την ευύτερη περιοχή του Γυμνού. Ανήκει σε συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και φέρει σημαντικές αξίες που περιλαμβάνουν την ιστορική, αρχαιολογική, καλλιτεχνική, κοινωνική και οικοδομική διάσταση του μνημείου. Στην παρουσίαση που ακολουθεί, γίνεται μία προσπάθεια να εξηγηθούν οι λόγοι που ο συγκεκριμένος πύργος φέρει αυτές τις αξίες και πώς αυτές συνεισφέρουν στην κατανόηση των αναγκών για διατήρηση, αποκατάσταση και ανάδειξη αυτού.

Ιστορική Αξία

Σύμφωνα με τον Riegl, η ιστορική αξία ενός μνημείου αναφέρεται στην ικανότητά του να μαρτυρεί ένα συγκεκριμένο παρελθόν. Οι πύργοι της περιόδου της Λατινοκρατίας λειτουργούσαν μεν ως κατοικία του εκάστοτε τοπικού άρχοντα, αλλά και ως στρατιωτικό και διοικητικό κέντρο, αντικατοπτρίζοντας την εξουσία και την οργάνωση των Λατίνων κυριάρχων στο νησί της Εύβοιας. Η διατήρηση και μελέτη του πύργου παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνική, πολιτική και στρατιωτική δομή της εποχής. Επιπλέον, η ιστορική αξία του πύργου ενισχύεται από την συμβολική του σημασία ως μάρτυρας της Λατινοκρατίας, ενισχύοντας την κατανόηση της ιστορικής αυτής περιόδου.

Αρχαιολογική Αξία

Η αρχαιολογική αξία του πύργου αναδεικνύεται μέσα από διάφορους παράγοντες. Ένας εξ αυτών είναι ο τρόπος δόμησης του μνημείου και συγκεκριμένες τεχνικές κατασκευής, που εκπροσωπούν τρόπους δόμησης της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, ενώ ταυτόχρονα φανερώνουν την ιστορική συνέχεια σε σχέση με τον τρόπο που γίνονταν οι κατασκευές κατά την αρχαιότητα (βλ. θύρα εισόδου). Οι ξύλινες ιμαντώσεις, οι οπές των ικριωμάτων και οι τεχνικές κατασκευής προσφέρουν στοιχεία για τις κατασκευαστικές πρακτικές και την τεχνολογία της εποχής. Επιπλέον, την αρχαιολογική αξία ενισχύουν τα αρκετά σπόλια που εντοπίζονται ενσωματωμένα στις τοιχοποιίες και βρίσκονται σε δεύτερη και τρίτη χρήση. Η αρχαιολογική διερεύνηση του μνημείου είναι βέβαιο ότι θα μπορούσε να εμπλουτίσει τα δεδομένα, ενισχύοντας την αρχαιολογική αξία του μνημείου. Παράλληλα θα βοηθήσει στη χρονολόγηση του μνημείου και στην τοποθέτησή του στο ιστορικό και αρχαιολογικό πλαίσιο.

Οικοδομική Αξία

Η οικοδομική αξία του πύργου συνίσταται στις κατασκευαστικές τεχνικές και τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν. Οι ξύλινες δοκοί, οι λίθοι και οι τεχνικές στήριξης αποκαλύπτουν τις γνώσεις και την επιδεξιότητα των κατασκευαστών. Η μελέτη των κατασκευαστικών μεθόδων επιτρέπει τη διάσωση και αναπαραγωγή παραδοσιακών τεχνικών, συμβάλλοντας στη διατήρηση της οικοδομικής κληρονομιάς. Επιπλέον, η κατανόηση των δομικών στοιχείων βοηθά στη συντήρηση και αποκατάσταση του μνημείου, διασφαλίζοντας τη μακροχρόνια διατήρησή του.

Καλλιτεχνική Αξία

Η καλλιτεχνική αξία του πύργου εντοπίζεται στα αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά και τις μορφολογικές του λεπτομέρειες. Τα λίθινα υπέρθυρα, η ημικυλινδρική εστία φωτιάς, οι ξύλινες ιμαντώσεις και ο τρόπος που διαμορφώνονται εντός της πατούρας που δημιουργεί η βάση των πατωμάτων, μαρτυρούν την καλλιτεχνική αντίληψη των κατασκευαστών. Το μνημείο αντανακλά τις καλλιτεχνικές τάσεις και τα πρότυπα της εποχής, προσφέροντας έτσι μια οπτική γωνία στην καλλιτεχνική κληρονομιά της Λατινοκρατίας. Η μελέτη των ελάχιστων μεν, σημαντικών δε, μορφολογικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων του πύργου συμβάλλει στην κατανόηση της εξέλιξης της τέχνης και της αρχιτεκτονικής κατά την περίοδο αυτή, και πώς αυτή διαφοροποιείται από τα συνηθισμένα πρότυπα των Ενετών που έφεραν σαφώς πολύ περισσότερα διακοσμητικά και καλλιτεχνικά στοιχεία.

Κοινωνική Αξία

«Η έννοια ενός ιστορικού μνημείου δεν καλύπτει μόνο το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο αλλά και την αστική ή την αγροτική τοποθεσία που μαρτυρεί ένα ιδιαίτερο πολιτισμό, μια ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τις μεγάλες δημιουργίες της τέχνης αλλά και για πιο ταπεινά έργα που με τον καιρό απέκτησαν πολιτιστική σημασία»⁵¹

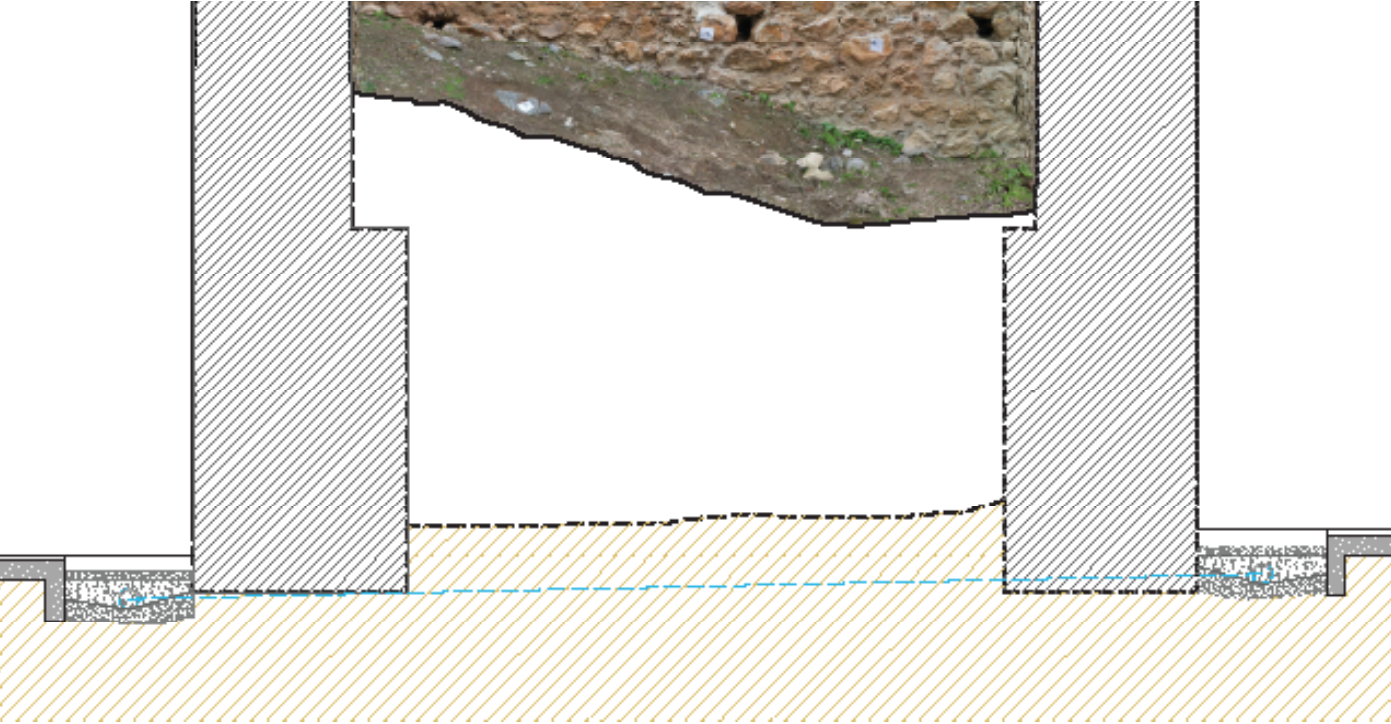
Εξίσου σημαντική, είναι η κοινωνική διάσταση που φέρει ο πύργος, αλλά και ο λόφος που το συνοδεύει, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ο ίδιος μνημείο. Πρόκειται για ένα διαχρονικό σημείο αναφοράς (τοπόσημο) για μόνιμους κατοίκους, αλλά και επισκέπτες. Ένα σημείο το οποίο φέρει όλες τις ιστορικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και κτιριακές αλλαγές διαχρονικά.

Πρόταση αποκατάστασης

Μέσα από την ανάλυση των παραπάνω αξιών, αναδεικνύεται η σημασία του πύργου ως ενός ζωντανού μνημείου που συνεχίζει να εμπλουτίζει τη γνώση και την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις εκτεταμένες βλάβες που παρουσιάζει, καθιστά επιτακτική την ανάγκη να προστατευτεί από την περαιτέρω φθορά, να αποκατασταθεί και να επανέρθει στην αρχική του αυθεντική μορφή (στην βαθμό που αυτό δύναται να γίνει, βάσει των διαθέσιμων στοιχείων και τεκμηρίων), αλλά και να αναδειχθεί μέσω της επανάχρησής του και πρακτικών που θα επιτρέψουν την επισκεψιμότητά του.

Η πρόταση αποκατάστασης αφορά αφενός στην στερέωση του πύργου, την αναβάθμιση της προσβασιμότητας και την ανάδειξή του μέσω σημειακών επεμβάσεων και επανάχρησης.

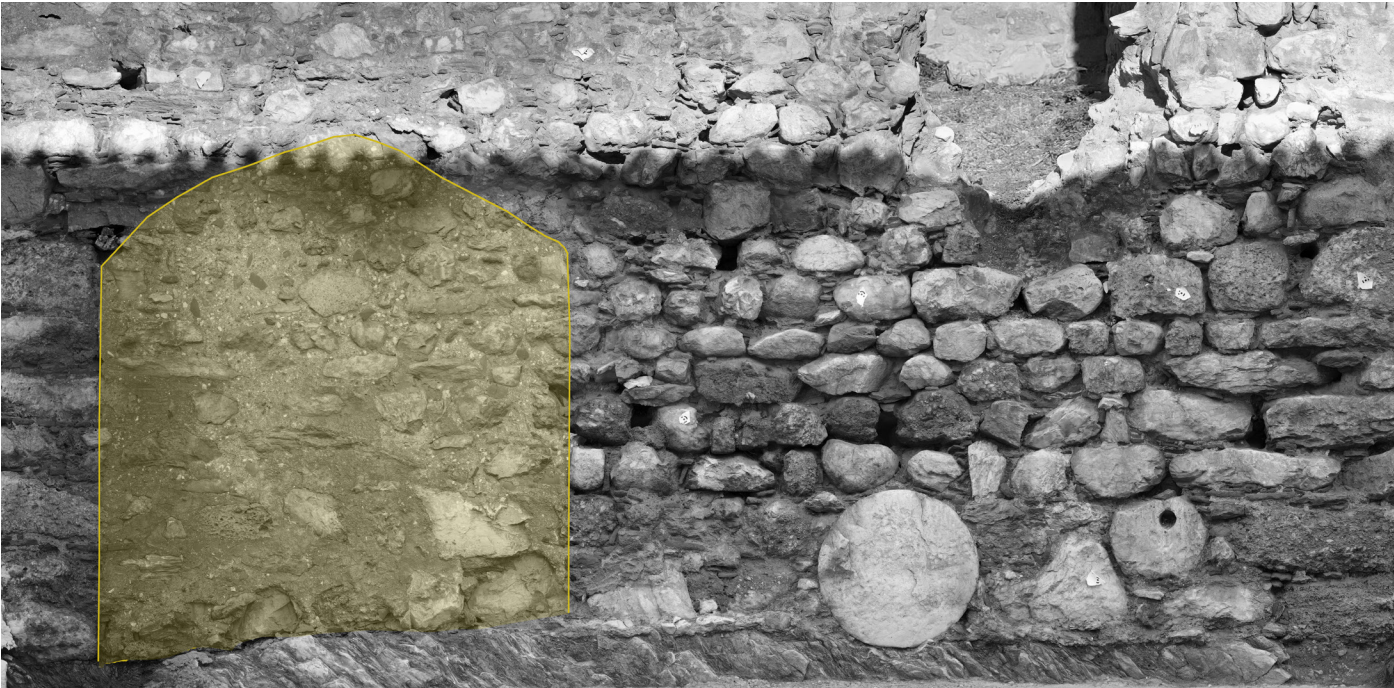
Εξωτερικά, θα κατασκευαστεί περιμετρική αποστραγγιστική τάφρος, προκειμένου να προστατευτεί ο πύργος από την ανερχόμενη υγρασία του εδάφους. Στα σημεία που παρατηρείται φθορά από την ανοδική υγρασία, θα πραγματοποιηθεί τοπικό αρμολόγημα και εφαρμογή κονιάματος ίδιας σύστασης και αντοχής με το αυθεντικό. Στα σημεία που εντοπίζονται κατακόρυφες ρηγματώσεις, θα γίνουν λιθοσυρραφές τοπικό αρμολόγημα όπου χρειάζεται απομάκρυνση σαθρών τμημάτων και ενεμάτωση.

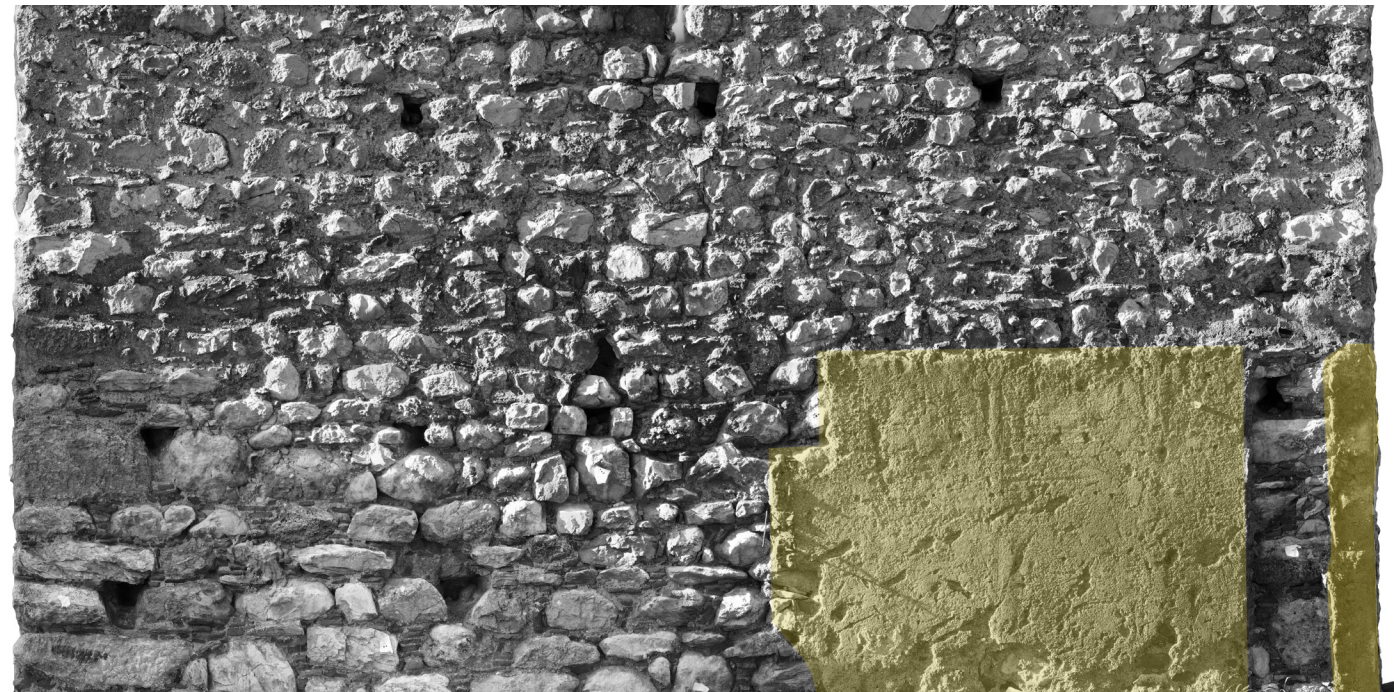
124. Κατασκευή περιμετρικής αποστραγγιστικής τάφρου για την αντιμετώπιση της ανοδικής υγρασίας

51 Χάρτα της Βενετίας

Το αποτύπωμα κονιάματος προγενέστερου οστεοφυλακίου που εντοπίζεται στην νότια όψη, θα διατηρηθεί και θα πλαισιωθεί με πιο σαφή τρόπο, προκειμένου να σηματοδοτείται η ύπαρξη του κτίσματος που υπήρξε στο παρελθόν. Στην Ανατολική και Βόρεια όψη, τα αποτυπώματα από τσιμεντοκονιάματα που υπάρχουν από προγενέστερα προσκτίσματα μεν, των τελευταίων 40 χρόνων δε, θα απομακρυνθούν, θα γίνει αρμολόγημα όπου απαιτείται και θα εφαρμοστεί νέο κονίαμα ίδιο με το αυθεντικό

125. Το αποτύπωμα κονιάματος του προγενέστερου οστεοφυλακίου που θα διατηρηθεί και θα πλαισιωθεί (Νότια όψη)

126. Τα αποτυπώματα των τσιμεντοκονιαμάτων που θα απομακρυνθούν (Ανατολική όψη)

Προτείνεται η δομική αποκατάσταση της κεντρικής θύρας και επαναφορά στην αρχική της μορφή, χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιείται ως τέτοια. Η πρόσβαση στον πύργο θα πραγματοποιείται από την πιο χαμηλή στάθμη, όπου στην θέση που απουσιάζει μεγάλο τμήμα της λιθοδομής θα διαμορφωθεί νέα είσοδος, προκειμένου να αποφευχθεί η κατασκευή ενός μεγάλου σε ύψος κλιμακοστασίου. Η νέα είσοδος θα διαμορφωθεί ακολουθώντας σε μεγάλο βαθμό την μορφή του κενού της τοιχοποιίας και θα τοποθετηθεί μεταλλικό πλαίσιο, που θα αποτελεί συνέχεια του μεταλλικού κλιμακοστασίου που θα κατασκευαστεί για την πρόσβαση στον πύργο από το έδαφος.

Το πάτωμα του επιπέδου χρήσης στο οποίο θα οδηγείται κανείς από την προαναφερθείσα είσοδο, θα κατασκευαστεί από μεταλλικό σκελετό που θα εδράζεται στην πατούρα της Στάθμης 1 και επικάλυψη από γυάλινα πάνελ, προκειμένου να υπάρχει διαφάνεια και να φαίνεται ο βράχος έδρασης του πύργου. Μικρή μεταλλική κλίμακα, ως συνέχεια του μεταλλικού σκελετού, θα οδηγεί στην Στάθμη 2. Στις στάθμες 2 και 3, θα ανακασκευαστούν τα ξύλινα δάπεδα τοποθετώντας νέα ξύλινα στοιχεία στις αρχικές θέσεις, διασφαλίζοντας εκ νέου την ομαλή διαφραγματική λειτουργία του πύργου και διατηρώντας την αυθεντική μορφή των πατωμάτων. Προτού γίνει αυτό, θα συντηρηθούν και θα διατηρηθούν τα ξύλινα στοιχεία των ιμαντώσεων. Θα παραμείνουν στην θέση τους και ανακατευαστούν οι πατούρες, όπου απαιτείται, έτσι ώστε να είναι ικανές να υποδεχτούν τα νέα πατώματα. Αυτά θα διαμορφώνονται από ξύλινες δοκούς από κυπαρίσσι όπως οι αυθεντικές και θα τοποθετούνται στις αρχικές θέσεις (δοκοθήκες) με επικάλυψη από πυκνό ξύλινο σανίδωμα. Οι διαστάσεις των δοκών θα προκύπτουν από τα υπολείμματα των αυθεντικών δοκών που βρίσκονται in situ στις δοκοθήκες. Η μετάβαση από την Στάθμη 2 στην Στάθμη 3 θα πραγματοποιείται από ξύλινη κλίμακα, σε θέση που υποθετικά βρισκόταν η αυθεντική εσωτερική σκάλα.

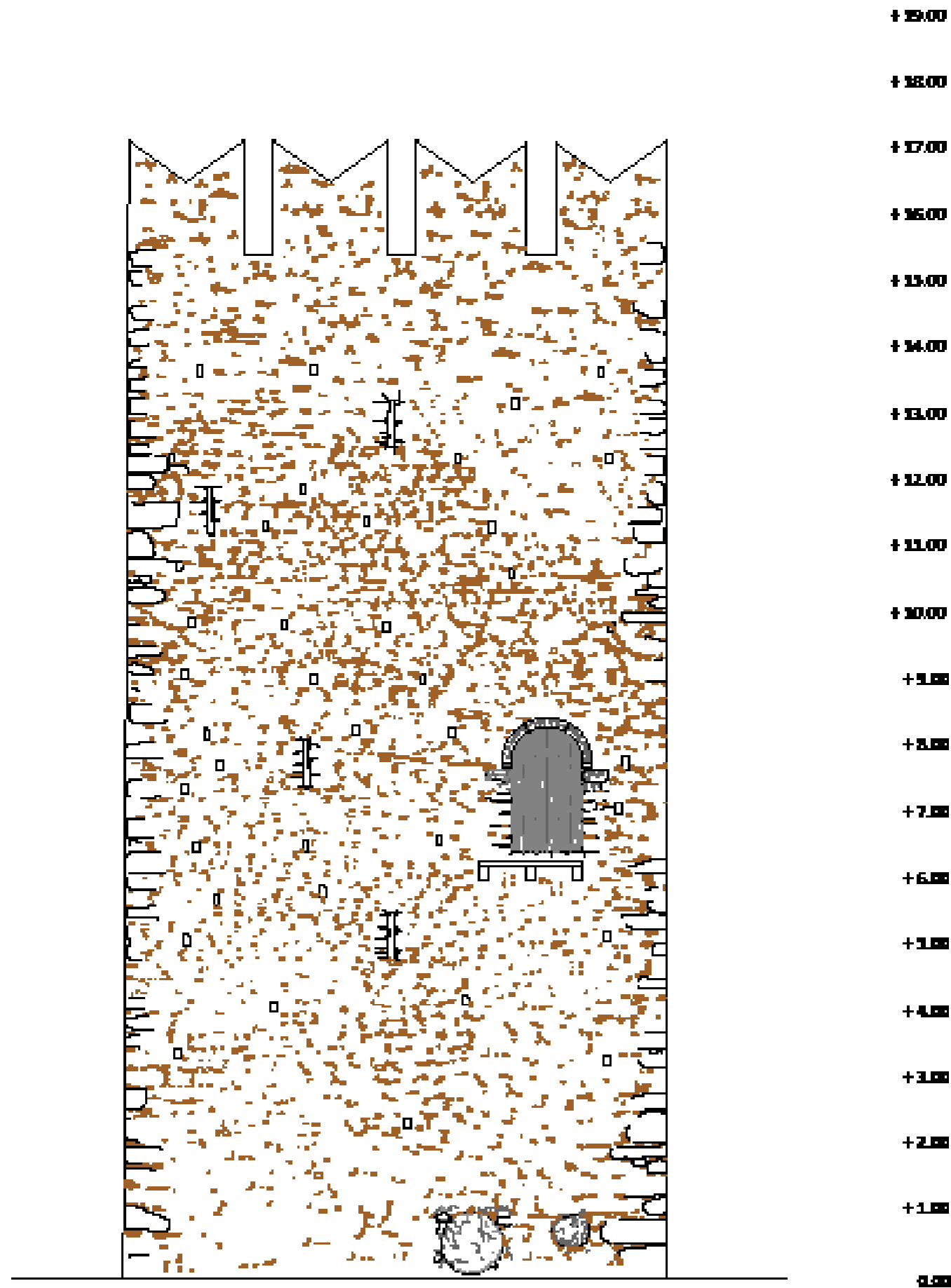
Στην στάθμη 3, θα ανακατασκευαστεί ως έναν βαθμό η κλίμακα που εντοπίζεται στην Νότια τοιχοποιία και η ημικυλινδρική εστία που εντοπίζεται στην ανατολική τοιχοποιία. Στα τμήματα των λιθοδομών που παρουσιάζουν φθορές, θα πραγματοποιηθούν αρμολογήματα και εφαρμογή νέων κονιαμάτων ίδιας σύστασης με τα αυθεντικά.

Οι τοιχοποιίες της στάθμης 3 θα ανακατασκευαστούν όλες ως το ύψος του ψηλότερου σημείου του πύργου. Στα τμήματα τα οποία θα ανακατασκευαστούν, θα εφαρμοστεί κονίαμα ίδιας σύστασης με το αυθεντικό, αλλά θα έχει μία ελαφρώς πιο κίτρινη απόχρωση έτσι ώστε να γίνεται σαφές για το ποια σημεία αποτελούν προσθήκες.

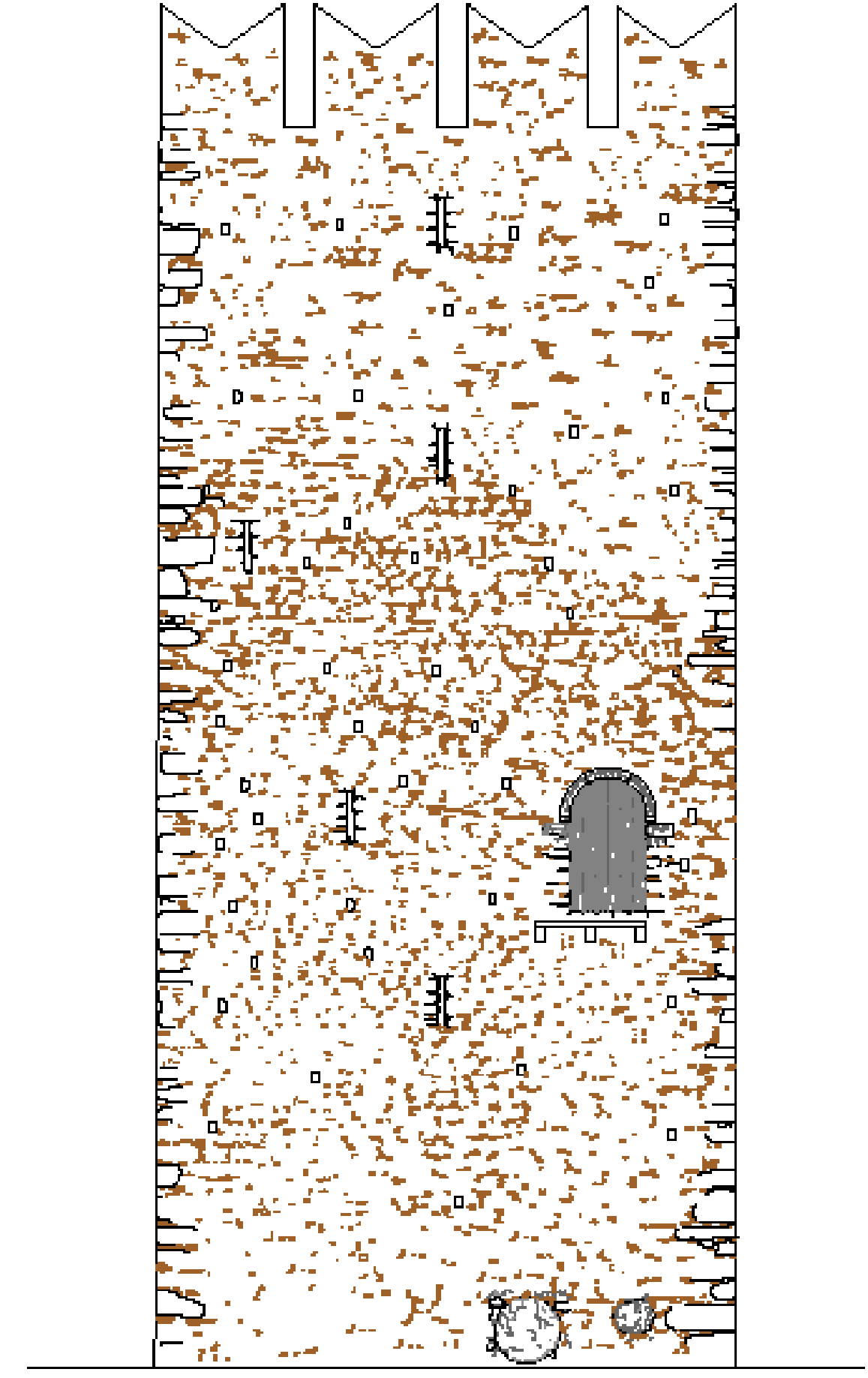
Ο πύργος κατασκευάστηκε σε αυτή την θέση κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας, ώστε να βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο ελέγχου, όπου στέγαζε την οικία του τοπικού άρχοντα. Τοποθετήθηκε σε ψηλό σημείο και το ίδιο το κτήριο είχε μεγάλο ύψος, για να διασφαλίζει την εποπτεία. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, αλλά και τις αξίες που φέρει, η επανάχρηση του θα αφορά την επαναφορά της ιδιότητας της παρατήρησης και χωρικής εποπτείας, δίνοντας βάση στο μεγάλο ύψος του κτίσματος. Η νέα χρήση θα αφορά την δημιουργία μίας βιωματικής και χωρικής εμπειρίας του επισκέπτη έτσι ώστε να αντιλαμβάνεται τις γεωμετρικές αναλογίες του πύργου με την περιήγηση, μέσω της επαναφοράς του στην αρχική του μορφή. Παράλληλα, θα φιλοξενεί εκθέματα που θα αφορούν της ιστορία της περιόδου που ανήκει το μνημείο και θα φιλοξενεί μικρές εποχικές εκθέσεις. Η επαναφορά του στο αρχικό του ύψος, θα μπορούσε να βασιστεί στα δεδομένα των παράλληλων που μελετήθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο. Πιθανή αναπαράσταση απεικονίζεται στην Εικόνα 128. Ωστόσο, κάτι τέτοιο θα ήταν αβάσιμο, αφού δεν θα αποτελούσε τεκμήριο του συγκεκριμένου πύργου για να του αποδώσει την ακριβή μορφή.

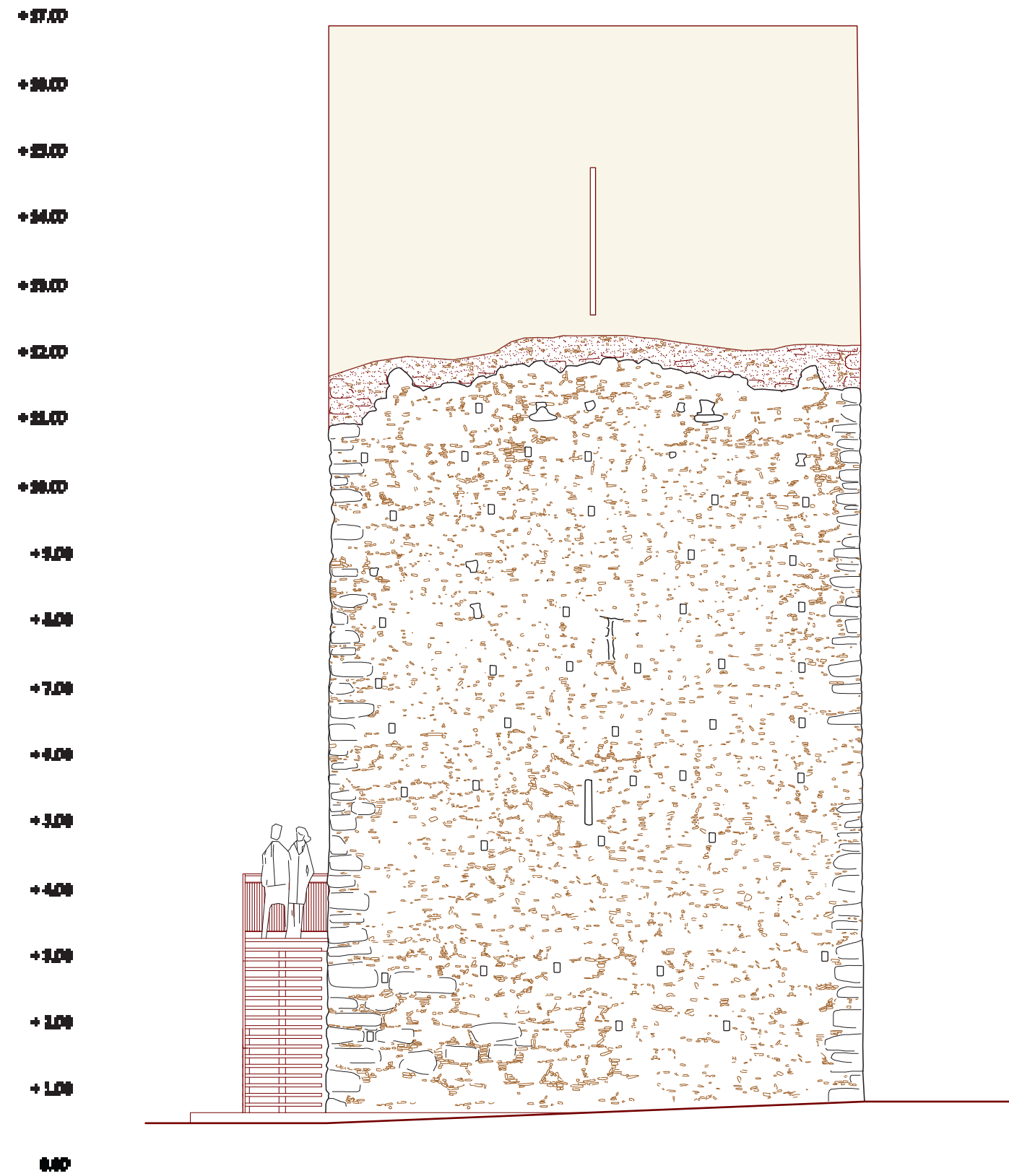
127. Τα αποτυπώματα των τσιμεντοκονιαμάτων που θα απομακρυνθούν (Ανατολική όψη)

127. Γεωμετρική αναπαράσταση της αρχικής μορφής. Αριστερά απεικονίζεται ο πύργος με την υπόθεση ότι τα επίπεδα χρήσης είναι 3 και το συνολικό ύψος του τα 17 μέτρα, δεξιά τα επίπεδα χρήσης είναι 4 και το συνολικός ύψος 19,20 μέτρα.

Προκειμένου, λοιπόν, να γίνει η επαναφορά του ύψους, έστω σαν βιωματική εμπειρία , θα κατασκευαστεί μία νέα προσθήκη από φέρουσες τοιχοποιίες, σαν συνέχεια των υφιστάμενων τοιχοποιιών. Για την κατασκευή των λιθοδομών θα χρησιμοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό το υλικό κατάρρευσης, αλλά και τοπικοί λίθοι, ενώ ως συνδετικό κονίαμα αυτό που θα χρησιμοποιηθεί και στον υπόλοιπο πύργο. Τόσο στο εσωτερικό της νέας προσθήκης, όσο και στο εξωτερικό, θα εφαρμοστεί ως τελικό επίχρισμα, ασβεστοκονίαμα γεώδους απόχρωσης, προκειμένου να σηματοδοτείται η διαφορά ως προς την αυθεντική κατασκευή του πύργου. Στο κέντρο της κάθε πλευράς θα φέρει κατακόρυφα ανοίγματα, με πλάτος όσο περίπου το άνοιγμα των τοξοθυρίδων (10-15 εκατοστά), προκειμένου να παρέχει τον απαιτούμενο φωτισμό στο εσωτερικό του χώρου.

128. Πρόταση προσθήκης - Ανατολική Όψη

Παράλληλα, προκειμένου να αναδειχθεί περαιτέρω το μνημείο, προτείνονται οι παρακάτω επεμβάσεις. Η πρώτη σχετίζεται με την επαναφορά του ναού στην αρχική του μορφή, με αφαίρεση των δύο μεταγενέστερων προνάων . Με την αφαίρεσή τους, οι όψεις των δύο κτιρίων θα βρίσκονται ουσιαστικά στην ίδια νοητή ευθεία, χωρίς η μία να “ανταγωνίζεται” την άλλη οπτικά. Ακόμη, προτείνεται η αποκατάσταση του παλιού περιβόλου του ναού. Σε αυτό το πλαίσιο, απομακρύνονται τα τμήματα του μεταγενέστερου τσιμεντένιου περιμετρικού περιβόλου, και κατασκευάζονται νέες λιθοδομές ως συνέχεια στις υφιστάμενες αυθεντικές. Ο νέος πείβολος θα ενσωματώνει πλέον και τον πύργο, δημιουργώντας έναν ενιαίο χώρο στον οποίο διατηρούνται όλα τα υφιστάμενα δέντρα. Τέλος, προτείνεται διαμόρφωση του ενιαίου αυτού χώρου, με την εφαρμογή νέων δαπέδων από κυβόλιθο και άοπλο σκυρόδεμα γεώδους απόχρωσης, τα οποία θα διακόπτονται ανά διαστήματα από λίθινες ζώνες, που θα ορίζονται συνθετικά από τις όψεις του πύργου και του ναού. Στο σημείο που απομακρύνονται οι πρόναοι, στο αποτύπωμα των περιμετρικών τοίχων αυτών, κατασκευάζονται λεπτές ζώνες από μάρμαρο.

129. Επαναφορά του ναού στην αρχική του μορφή προς ανάδειξη του πύργου - Δημιουργία “κοινής” όψης στην ίδια ευθεία

130. Επαναφορά του περιβόλου στην αρχική του μορφή, απομάκρυνση μεταγενέστερων πρόναων προς ανάδειξη του πύργου

131. Πρόταση αποκατάστασης και ανάδειξης - Δυτική Όψη

Πηγές εικόνων

- 124. Προωπικό Αρχείο
- 125. Ό.π.
- 126. Ό.π.
- 127. Ό.π.
- 128. Ό.π.
- 129. Αρχείο Θ. Σκούρα
- 130. ΓΥΣ - Προσωπική επεξεργασία
- 131. Προωπικό Αρχείο

ε. Βιβλιογραφία

Balta E., «*L' Eubée à la Fin du XVe Siècle Économie et Population: Les Registres de l' Année 1474*», Society of Euboean Studies, Athens, 1989

Bartlett R., «*The Making of Europe: Conquest, Civilization and Cultural Change 950–1350*», Penguin Books, London, 1993

Bintliff J.L., «*The Two Transitions: Current research on the origins of the traditional village in central Greece*», In J.L. Bintliff and H. Hamerow (eds) *Europe Between Late Antiquity and the Middle Ages: Recent Archaeological and Historical Research in Western and Southern Europe*, p.111–130, British Archaeological Reports International Series 617, Tempvs Reparatvm, Oxford, 1995.

Bintliff J.L., «*The Frankish countryside in central Greece: The evidence from archaeological field survey*», In P. Lock and G.D.R. Sanders (eds) *The Archaeology of Medieval Greece*, p.1–18, Oxbow, Oxford, 1996.

Bintliff J.L., «*Deconstructing 'The sense of place'? Settlement systems, field survey and the historic record: a case-study from central Greece*», *Proceedings of the Prehistoric Society* 66, p.123–149, 2000a

Bintliff J.L., «*Reconstructing the Byzantine Countryside: New approaches from landscape archaeology*», in K. Belke, F. Hild, J. Koder and P. Soustal (eds) *Byzanz als Raum, Zu Methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes*, p.37–63, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2000b

Bintliff J.L., «*The Complete Archaeology of Greece, from Hunter-Gatherers to the Twentieth Century AD*», Blackwell-Wiley, Oxford and New York, 2012

Boas A.J., «*Crusader Archaeology: The Material Culture of the Latin East*», Routledge, London, 1999

Boas A.J., «*Archaeology of the Military Orders: A Survey of the Urban Centres, Rural Settlements and Castles of the Military Orders in the Latin East*», Routledge, c. 1120–1291, London and New York, 2006

Boas A.J., «*Domestic Settings: Sources on Domestic Architecture and Day-to-Day Activities in the Crusader States*», Brill, Leiden, 2010

Bloch M., «*Feudal Society*», Translated by L.A. Manyon, Routledge, London and New York, 1989

Bury J.B., «*The Lombards and Venetians in Euboa (1205–1303)*», *The Journal of Hellenic Studies* 7, p.309–352, 1886

Bury J.B., «*The Lombards and Venetians in Euboa (1303–1340)*», *The Journal of Hellenic Studies* 8, p.194–213, 1887

Bury J.B., «*The Lombards and Venetians in Euboa (1340–1470)*», *The Journal of Hellenic Studies* 9, p.91–117, 1888.

Carile A., «*Partitio Terrarum Imperii Romaniae*», *Studi Veneziani* 7, p.217–222, 1965

Coulson Ch., «*Castles in Medieval Society. Fortresses in England, France and Ireland in the Central Middle Ages*», Oxford University Press Oxford, 2003

DeVries K. & Smith R.D., «*Medieval Military Technology*», Broadview, Ontario, 1992

Dixon Ph., «*From Hall to Tower: The change in Seignorial Houses in the Anglo-Scottish Border after c.1250*», in P.R. Coss and S.D. Lloyd (eds) *Thirteenth Century England IV: Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1991*, p.85–107, Boydell Press, Woodbridge, 1992

Duby G., «*France in the Middle Ages 987–1460: From Hugh Capet to Joan of Arc*», Blackwell, Oxford, 1991

Ellenblum R., «*Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*», Cambridge University Press, Cambridge, 1998

Ellenblum R., «*Settlement and society in Crusader Palestine*», in S. Rozenberg (ed.) *Knights of the Holy Land, The Crusader Kingdom of Jerusalem*, p.34–41, The Israel Museum, Jerusalem, 1999a

Ellenblum R., «*Frankish Castle-Building in the Latin Kingdom of Jerusalem*», in S. Rozenberg (ed.) *Knights of the Holy Land, The Crusader Kingdom of Jerusalem*, p. 143–147, The Israel Museum, Jerusalem, 1999b

Ellenblum R., «*Were there borders and borderlines in the Middle Ages? The example of the Latin Kingdom of Jerusalem*», in D. Abulafia and N. Berend (eds) *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, p.105–19, Ashgate, Cornwall, 2002

Francovich R., & Hodges R., «*Villa to Village: The Transformation of the Roman Countryside in Italy c. 400–1000*», Duckworth, London, 2003

Gadd D. & Ward-Perkins B., «*The development of urban domestic housing in northern Italy*», *Accordia* 2, p.105–127, 1991

Ganshof F.L., «*Feudalism*», University of Toronto Press in association with the Medieval Academy of America Toronto and Buffalo, 1996

Gini-Tsofopoulou E., «*The Mesogaia from early Christian times to the Ottoman conquest*», in K. Tsouni (ed.) *Mesogaia*, p. 6–7, Eleftherios Venizelos Athens International Airport, Athens, 2001

Grossman G.U., «*Castelli Medievali d' Europa*», Jaca Book, Milano, 2005

Hansson M., «*The medieval aristocracy and the social use of space*», in R. Gilchrist and A. Reynolds (eds) *Reflections: 50 Years of Medieval Archaeology 1957–2007* (Society for Medieval Archaeology Monographs 30), p.435–452, Maney, London, 2009

Jacoby D., «*La féodalité en Grèce medieval. Les 'Assises de Romanie': sources, application et diffusion*», Mouton, Paris, 1971

Jacoby D., «*Social evolution in Latin Greece*», in K.M. Setton (ed.) *A History of the Crusades: The Impact of the Crusades in Europe* (volume VI), p.175–221, The University of Wisconsin Press Madison, 1989

Jacoby D., «*Changing economic patterns in Latin Romania: The impact of the West*», in A.E. Laiou and R.P. Mottahedeh (eds) *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, p.197–233, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection* Washington D.C., 2001

Jacoby D., «*The demographic evolution of Euboea under Latin Rule, 1205–1470*», in J. Herrin, Ch. Dendrinos, E. Harvalia-Cook and J. Harris (eds) *Porphyrogenita: Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, p. 131–179, Ashgate, London: Ashgate, 2003

Jacoby D., «*Peasant mobility across the Venetian, Frankish and Byzantine borders in Latin Romania, thirteenth-fifteenth centuries*», in Ch. Maltezou, A. Tzavara and D. Vlassi (eds) *I Greci durante la venetocrazia: uomini, spazio, idee* (XIII–XVIII sec.): atti del convegno internazionale di studi, Venezia, 3–7 dicembre, 2007, p.523–527, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, Venezia, 2009

Jacoby D., «*Thirteenth-century commercial exchange in the Aegean: Continuity and Change*», in O. Ayla, E. Akyurek and N. Necipoglu (eds) *Change in the Byzantine World in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, p.187–194, Vehbi Koc Vakfi, Istanbul

Kennedy H., «*Crusader Castles*», Cambridge University Press Cambridge, 1999

Koder J., «*Negroponte: Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euböia während der Zeit der Venezianerherrschaft*», Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1973

Koder J. & Fr. Hild, «*Tabula Imperii Byzantini 1: Hellas und Thessalia*», Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1976

Λαΐου Αγγελική Ε., «*Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study*», Princeton University Press Princeton (NJ), 1977

Langdon M.K., «*The mortared towers of Central Greece: An Attic supplement*», *The Annual of the British School at Athens* 90, p. 475–503, 1995

Λαζαρίδης Π., «*Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Εύβοιας*», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 20 Β'1, p.288, 1967

Lee J., «*The Frankish tower in Attica: An examination of its feudal character and its relationship with the Attic landscape*», Unpublished MPhil dissertation, Leiden University, 2003

Lock P., «*The Frankish towers of Central Greece*», *The Annual of the British School at Athens* 81, p.101–123, 1986

Lock P., «*The Medieval towers of Greece: A problem in chronology and function*», *Mediterranean Historical Review* 4.1, p.129–145, 1989

Lock P., «*The Franks in the Aegean 1204–1500*», Longman, London and New York, 1995

Lock P., «*The towers of Euboea: Lombard or Venetian, agrarian or strategic*», in P. Lock and G.D.R. Sanders (eds) *The Archaeology of Medieval*, p.109–126, Oxbow, Oxford, 1996

Longnon J., «*The Frankish states in Greece, 1204–1311*», in K.M. Setton (ed.) *A History of the Crusades: The Later Crusades, 1189–1311, Volume II*, p.235–276, The University of Wisconsin Press, Madison, 1969

Μάλλιαρη Ε., «*Αλιθέρι, Ενετικός πύργος εντός των εγκαταστάσεων της Δ.Ε.Η.*», in Μ. Andreadaki-Vlazaki (ed.) 2000–2010 Από το Ανασκαφικό Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων, p.76, Archaeological Receipts Fund, Athens, 2011

Mol E., «*Hidden Complexities of the Frankish Castle: Social Aspects of Space in the Configurational Architecture of Frankish Castles in the Holy Land, 1099–1291*», *Archaeological Studies* Leiden University 25, Leiden University, Leiden, 2012

Nicholas D., «*Η Εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου: Κοινωνία, Διακυβέρνηση και Σκέψη στην Ευρώπη*», p.312–1500, Translated by M. Tzantzi, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2000

Οικονομίδης Ν., «*The contents of the Byzantine house from the eleventh to the fifteenth century*», *Dumbarton Oaks Papers* 44, p.205–214, 1990

O'Sullivan M. & L. Downey, «*Tower-houses and associated farming systems*», *Archaeology Ireland* 23.2, p.34–37, 2009

Poly J. & Bournazel E., «*The Feudal Transformation: 900–1200*», Translated by Caroline Higgitt, Holmes and Meier, New York, 1991

Prawer J., «*Crusader Institutions*», Clarendon Press, Oxford, 1980

Pringle D., «*The Red Tower (al-Burj al-Ahmar): Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and Mamluks A.D. 1099–1516*», British School of Archaeology in Jerusalem, London, 1986

Pringle D., «*Towers in Crusader Palestine. Château-Gaillard*», *Études de Castellologie Médiévale* 16, p.335–350, 1994

Pringle D., «*Secular buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An archaeological gazetteer*», Cambridge University Press, Cambridge, 1997

Reynolds S., «*Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*», Clarendon Press, Oxford and New York, 1996

Riley-Smith J., «*The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174–1277*», Macmillan, London and Basingstoke, 1973

Sackett L.H. et al., «*Prehistoric Euboea: Contributions toward a survey*», *The Annual of the British School at Athens* 61, p.33–112, 1966

Σάθας Κ.Ν., «*Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge publiés sous les Auspices de la Chambre des Députés de Grèce*», Maisonneuve et Cie, Paris, 1882

Σιγαλός Ε., «*Housing in Medieval and Post-Medieval Greece*», *British Archaeological Reports International Series* 1291, Archaeopress, Oxford, 2004

Sherlock R., «*The evolution of the Irish tower-house as a domestic space*», *Proceedings of the Royal Irish Academy* 111C, p.115–140, 2010

Σκούρας Θ.Ι., «*Ακροπόλεις-Κάστρα Πύργοι της Εύβοιας και Αποδελτίωση 82 Μεσαιωνικών Χαρτών*», Prefecture of Euboea, Chalkis, 2003

Smail R.C.S., «*Crusading Warfare, 1097–1193*», Cambridge University Press, Cambridge, 1995

Thiriet Fr., «*Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*», Volume I., Paris-La Haye, Mouton, 1958

Τριανταφυλλόπουλος Δ.Δ., «*Τοπογραφικά προβλήματα της Μεσαιωνικής Εύβοιας*», *Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών* ΙΘ, p.209–258, 1974

Τριανταφυλλόπουλος Δ.Δ., «*Αρχαιολογικά Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Εύβοιας*», *Αρχαιολογία* 42, p. 63–75, 1992

Τζαβέλλα Ε., «*Urban and Rural Landscape in Early and Middle Byzantine Attica (4th–12th C. AD)*», Unpublished PhD dissertation, The University of Birmingham, 2012

Βιώνης Α.Κ., «*The medieval and post-medieval pottery and Tanagra village-history*», in J.L. Bintliff et al. *The Tanagra Project: investigations at an Ancient Boeotian city and in its countryside (2000–2002)*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 128–129 2(1), p.570–578, 2004–2005

Βιώνης Α.Κ., «*Current archaeological research on settlement and provincial life in the Byzantine and Ottoman Aegean: A case-study from Boeotia, Greece*», *Medieval Settlement Research* 23, p.28–41, 2008

Βιώνης Α.Κ., «*A Crusader, Ottoman, and Early Modern Aegean Archaeology: Built Environment and Domestic Material Culture in the Medieval and Post-Medieval Cyclades, Greece (13th–20th Century AD)*», Archaeological Studies Leiden University 22, Leiden University Press, Leiden, 2012

Μπαλτά Ε., «*L' Eubee a la Fin du XVe Siecle Economie et Population: Les Registres de l' Annee 1474*», Society of Euboean Studies, Athens, 1989

Bartlett R., «*The Making of Europe: Conquest, Civilization and Cultural Change 950-1350*», Penguin Books, London, 1993

Bintlif J. L., «*Frankish Countryside in Central Greece: The Evidence from the Archaeological Field Survey*», In *Archaeology of Medieval Greece*, edited by P. Lock and G. D. R. Sanders, p.1-18, Oxbow Books, Oxford, 1996

Bloch M., «*Feudal Society*», translated by L. A. Manyon, Routledge, London, 1989

Boas A. J., «*Crusader Archaeology: The Material Culture of the Latin East*», Routledge, London, 1999

Boas A. J., «*Archaeology of the Military Orders: A Survey of the Urban Centres*», Rural Settlements and Castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120-1291), Routledge, London, 2006

Boas A. J., «*Domestic Settings: Sources on Domestic Architecture and Day-to-Day Activities in the Crusader States*», Brill, Leiden, 2010

Bogdanović J., «*Life in a Late Byzantine tower: Examples from Northern Greece*», In *Approaches to Byzantine Architecture and its Decoration: Studies in Honor of Slobodan Ćurčić*, edited by M. J. Johnson, R. Outsterhout and A. Papalexandrou, p.187-202, Ashgate, Surrey, Burlington, 2012

Bury J. B., «*The Lombards and Venetians in Euboea (1205-1303)*», The Journal of Hellenic Studies 7, p.309-352, 1886

Bury J. B., «*The Lombards and Venetians in Euboea (1303-1340)*», The Journal of Hellenic Studies 8, p.194-213, 1887

Bury J. B., «*The Lombards and Venetians in Euboea (1340-1470)*», The Journal of Hellenic Studies 9, p.91-117, 1888

Coulson C., «*Castles in Medieval Society. Fortresses in England, France and Ireland in the Central Middle Ages*», Oxford University Press, Oxford, 2003

Ćurčić S. & E. Hadjistryphonos, «*Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and its Preservation*», AIMOS, Thessaloniki, 1997

De Vries K. & R. D. Smith, «*Medieval Military Technology*», Broadview, Ontario, 1992

Dixon P., «*From Hall to Tower: The Change in Seigneurial Houses in the Anglo-Scottish Border after c.1250*», In Vol. IV of *Thirteenth Century England*, Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1991, edited by P. R. Coss and S. D. Lloyd, p.85-107, Boydell Press, Woodbridge, 1992

Duby G., «*France in the Middle Ages 987-1460: From Hugh Capet to Joan of Arc*», Blackwell, Oxford, 1991

Ellenblum R., «*Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*», Cambridge University Press, Cambridge, 2003

Francovich P. and P. Hodges, «*Villa to Village: The Transformation of the Roman Countryside in Italy c.400-1000*», Duckworth, London, 2003

Ganshof F. L., «*Feudalism*», University of Toronto Press in association with the Medieval Academy of America, Toronto, Buffalo, 1996

Grossman G. U., «*Castelli Medievali d'Europa*», Jaca Book, Milano, 2005

Hansson M., «*The Medieval Aristocracy and the Social Use of Space*», In *Reflections: 50 Years of Medieval Archaeology 1957-2007*, edited by R. Gilchrist and A. Reynolds, p.435-452, Maney, London, 2009

Jacoby D., «*La feodalite en Grece medieval. Les 'Assises de Romanie'. Sources, application et diffusion*», Mouton, Paris, 1971

Jacoby D., «*Social Evolution in Latin Greece*», In Vol. VI of *A History of the Crusades: The Impact of the Crusades in Europe*, edited by K. M. Setton, p.175-221, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1989

Jacoby D., «*Changing Economic Patterns in Latin Romania: The Impact of the West*», In *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, edited by A. E. Laiou and R. P. Mottahedeh, p.197-233, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, Washington, D.C., 2001

Jacoby D., «*The Demographic Evolution of Euboea under Latin rule, 1205-1470*», In *Porphyrogenita: Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, edited by J. Herrin, C. Dendrinos, E. Harvalia-Cook and J. Harris, p.131-179, Ashgate, London, 2003

Koder J., «*Negroponte: Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euboea während der Zeit der Venezianerherrschaft*», Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1973

«The medieval towers of Euboea: Their dimension as domestic and landscape phenomena»

Koder J. & F. Hild, «*Hellas und Thessalia*», Vol. 1 of *Tabula Imperii Byzantini*, Vienna, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1976

Λαϊού Α.Ε., «*Peasant Society in the Late Byzantine Empire: a social and demographic study*», Princeton University Press, 1977

Langdon M. K., «*The Mortared towers of Central Greece: An Attic Supplement*», The Annual of the British School at Athens 90, p.475-503, 1995

Λαζαρίδης Π., «*Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Εύβοιας*», Αρχαιολογικόν Δελτίον 20 Β'1, 288, 1967

Lee J., «*The Frankish tower in Attica: An examination of its feudal character and its relationship with the Attic landscape*», PhD thesis, Leiden University, The Netherlands, 2003

Lock P., «*The Frankish Towers of Central Greece*», The Annual of the British School at Athens 81, p.101-123, 1986

Lock P., «*The Medieval Towers of Greece: A Problem in Chronology and Function*», *Mediterranean Historical Review* 4(1), p.129-145, 1989

Lock P., «*The Franks in the Aegean 1204-1500*», Longman, London, 1995

Lock P., «*The Towers of Euboea: Lombard or Venetian, Agrarian or Strategic*», In *The Archaeology of Medieval*, edited by P. Lock and G. D. R. Sanders, p.109-126, Oxbow Books, Oxford, 1996

Longnon J., «*The Frankish States in Greece, 1204-1311*», In Vol. 2 of A History of the Crusades: The Later Crusades, 1189-1311, edited by K. M. Setton, p.235-276, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1969

Nicholas D., «*Η Εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου: Κοινωνία, Διακυβέρνηση και Σκέψη στην Ευρώπη*», Translated by M. Tzantzi, p.312-1500, Athens, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2000

Οικονομίδης Ν., «*The Contents of the Byzantine house from the Eleventh to the Fifteenth Century*», *Dumbarton Oaks Papers* 44, p.205-214, 1990

O'Sullivan M. & L. Downey, «*Tower-houses and Associated Farming Systems*», *Archaeology Ireland* 23(2), p.34-37, 2009

Poly J-P. & E. Bournazel, «*The Feudal Transformation: 900-1200*», Translated by C. Higgitt, Holmes and Meier, New York, 1991

Pringle D., «*The Red Tower (al-Burj al-Ahmar), Settlement in the Plain of Sharon at the Time of the Crusaders and Mamluks A.D. 1099-1516*», British School of Archaeology in Jerusalem, London, 1986

Pringle D., «*Secular Buildings in the Crusader Kingdom of Jerusalem: An Archaeological Gazetteer*», Cambridge University Press, Cambridge, 1997

Reynolds S., «*Fiefs and Vassals: the Medieval Evidence Reinterpreted*», Clarendon Press, Oxford, 1996

Σάθας Κ.Ν., «*Documents inedits relatifs a l'histoire de la Grece au Moyen Age publies sous les Auspices de la Chambre des Deputes de Grece*», Maisonneuve et Cie, Paris, 1882

Sherlock R., «*The Evolution of the Irish tower-house as a Domestic Space*», *Proceedings of the Royal Irish Academy* 111C, p.115-140, 2010

Σιγαλός Ε., «*Housing in Medieval and Post-Medieval Greece*», Archaeopress, Oxford, 2004

Σκούρας Θ.Ι., «*Ακροπόλεις-Κάστρα Πύργοι της Εύβοιας και Αποδελτίωση 82 Μεσαιωνικών Χαρτών*», Prefecture of Euboea, Chalkis, 2003

Thiriet F., «*Vol. 1 of Regestes des deliberations du Senat de Venise concernant la Romanie*», Mouton, Paris-La Haye, 1958

Τριανταφυλλόπουλος Δ.Δ., «*Τοπογραφικά Προβλήματα της Μεσαιωνικής Εύβοιας*», Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών ΙΘ, p.209-258, 1974

Τριανταφυλλόπουλος Δ.Δ., «*Αρχαιολογικά Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Εύβοιας*», Αρχαιολογία 42, p.63-75, 1992

Βιώνης Α.Κ., «*The Archaeology of Ottoman Villages in Central Greece: Ceramics, Housing and Everyday Life in Post-Medieval rural Boeotia*», In Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Relections, edited by A. Erkanal-Oktu, E. Ozgen, S. Gunel, T. A. Okse and H. Tekin, p.784-800, Homer Kitabevi, Istanbul, 2006

ζ. Παράρτημα Σχεδίων

Σχέδια Αποτύπωσης

Σχέδια Ναού

- Κάτοψη Ναού
- Δυτική όψη
- Νότια Όψη
- Βόρεια Όψη
- Ανατολική Όψη

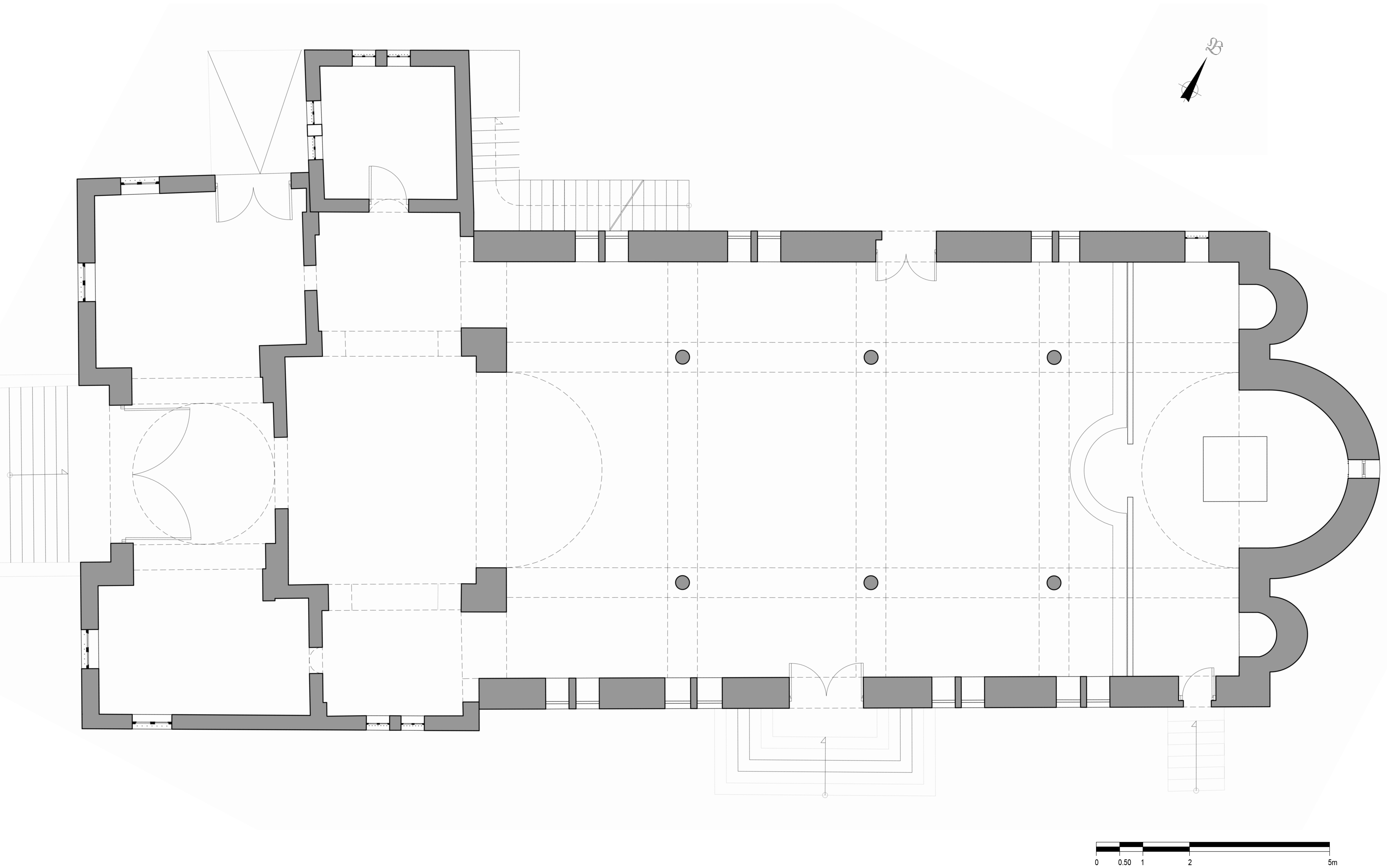
Σχέδια Πύργου

- Κάτοψη στάθμης 1
- Κάτοψη στάθμης 2
- Κάτοψη στάθμης 3
- Νότια Όψη
- Δυτική Όψη
- Βόρεια Όψη
- Ανατολική Όψη
- Τομή Α-Α
- Τομή Β-Β
- Τομή Γ-Γ
- Τομή Δ-Δ
- Τομή Ε-Ε
- Τομή Ζ-Ζ

Σχέδια Πρότασης

- Γενική Κάτοψη
- Κάτοψη στάθμης 1
- Κάτοψη στάθμης 2
- Κάτοψη στάθμης 3
- Νότια Όψη
- Δυτική Όψη
- Βόρεια Όψη
- Ανατολική Όψη
- Τομή Α-Α
- Τομή Β-Β
- Τομή Γ-Γ
- Τομή Δ-Δ
- Τομή Ε-Ε
- Τομή Ζ-Ζ

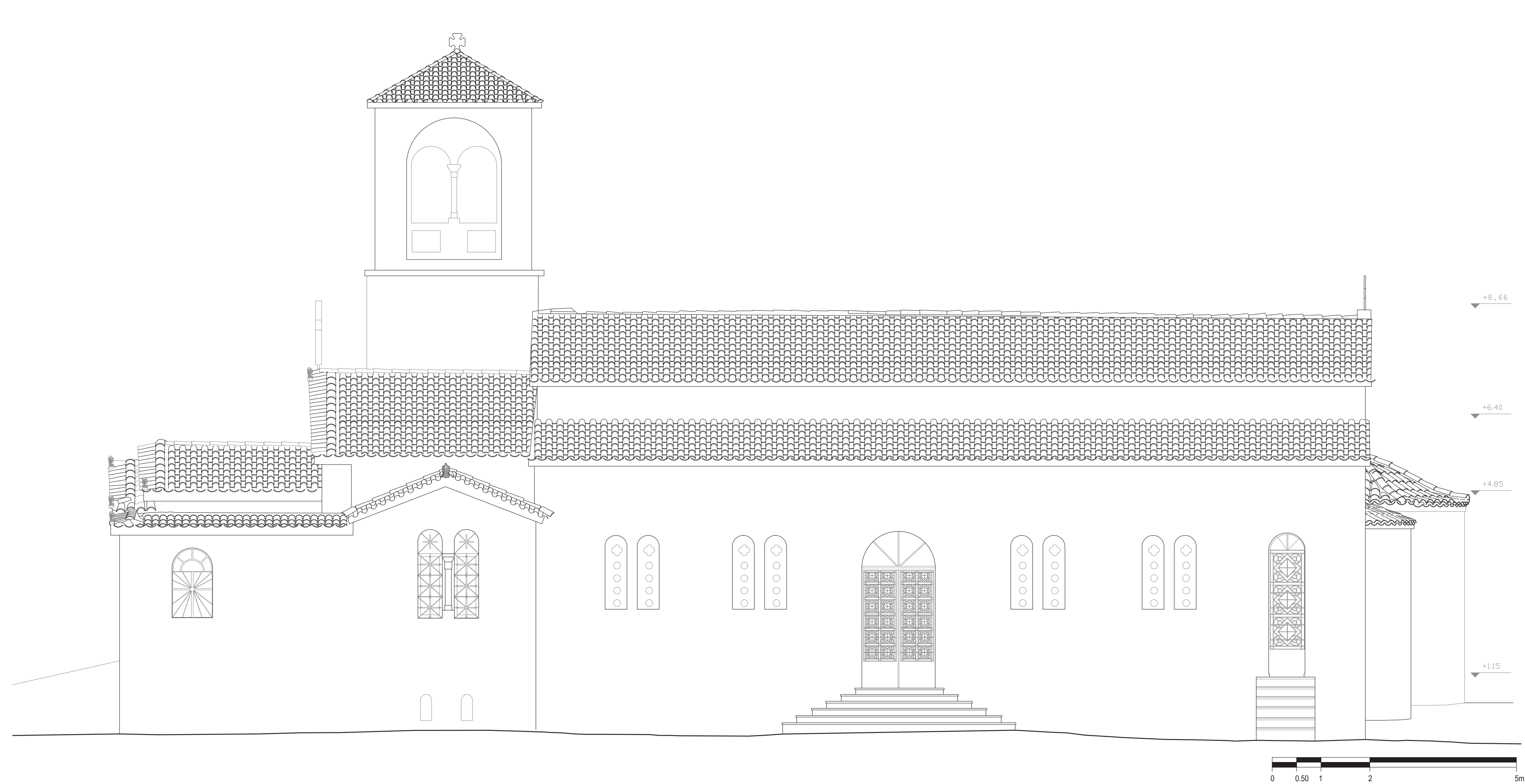
Σχέδια Αποτύπωσης

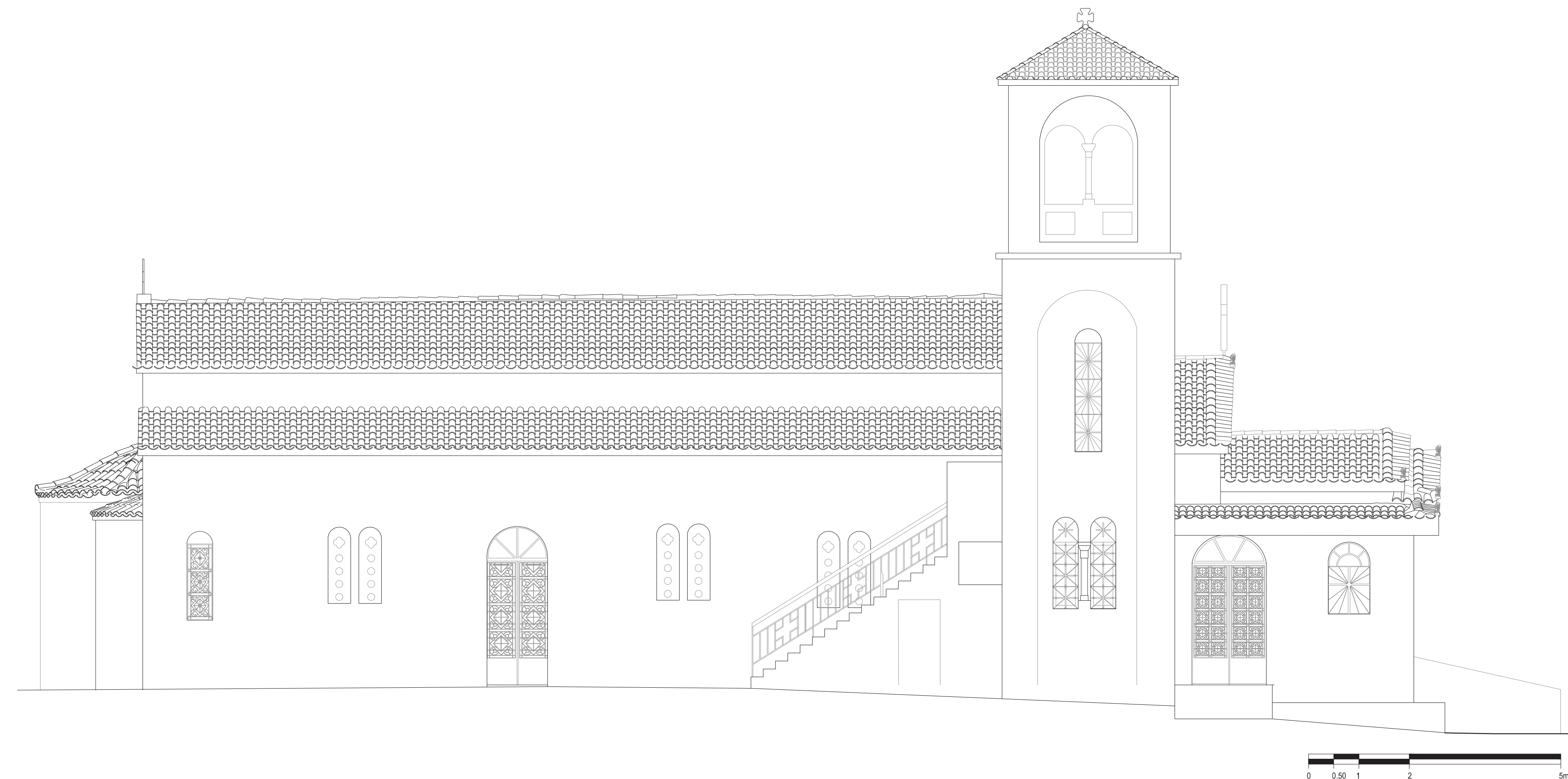
Κάτοψη Ναού

ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

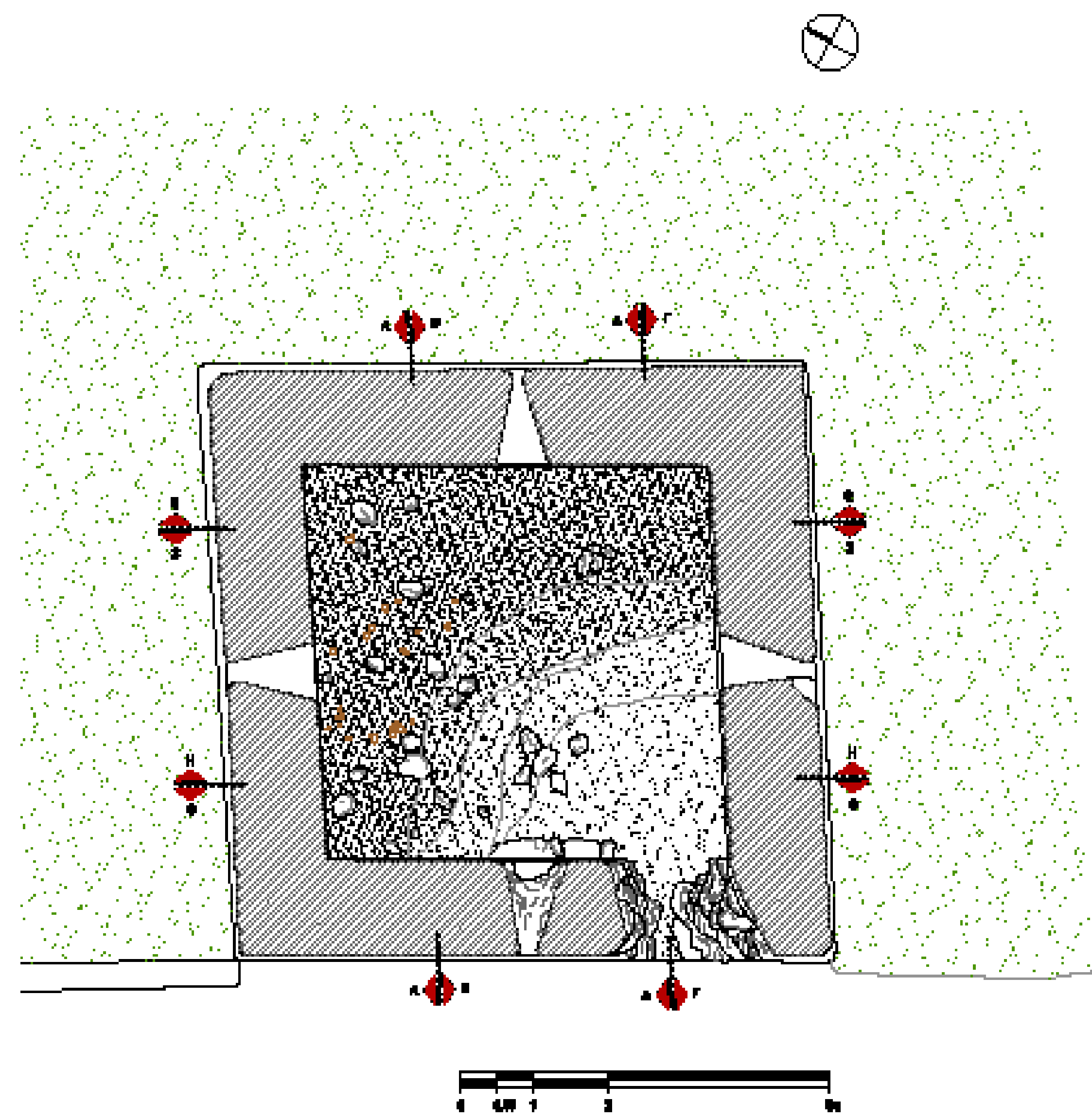
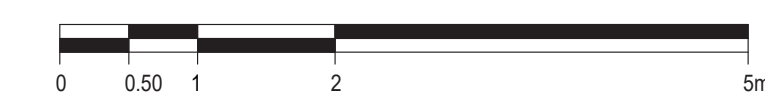
Νότια Όψη Ναού

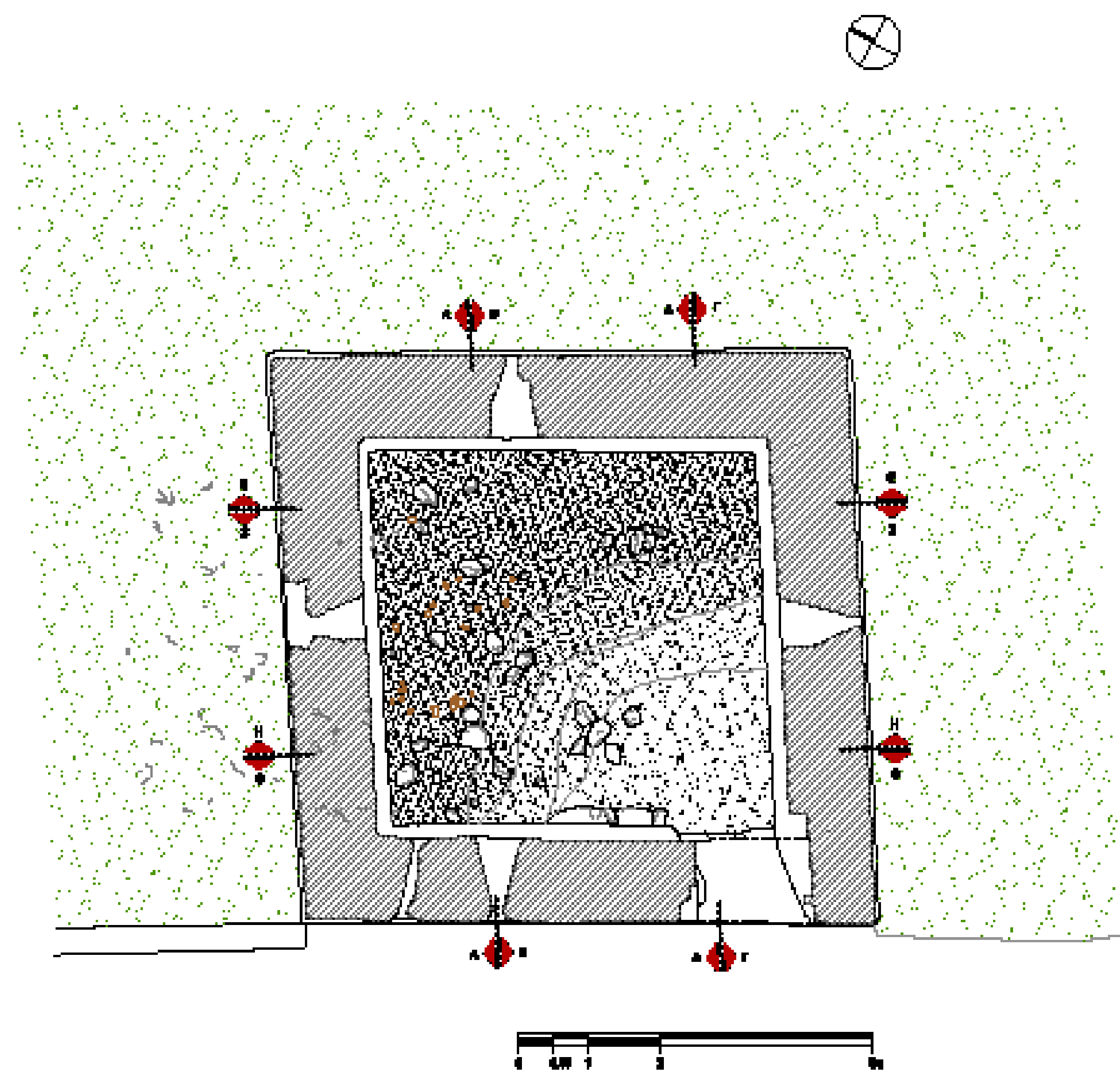
Βόρεια Όψη Ναού

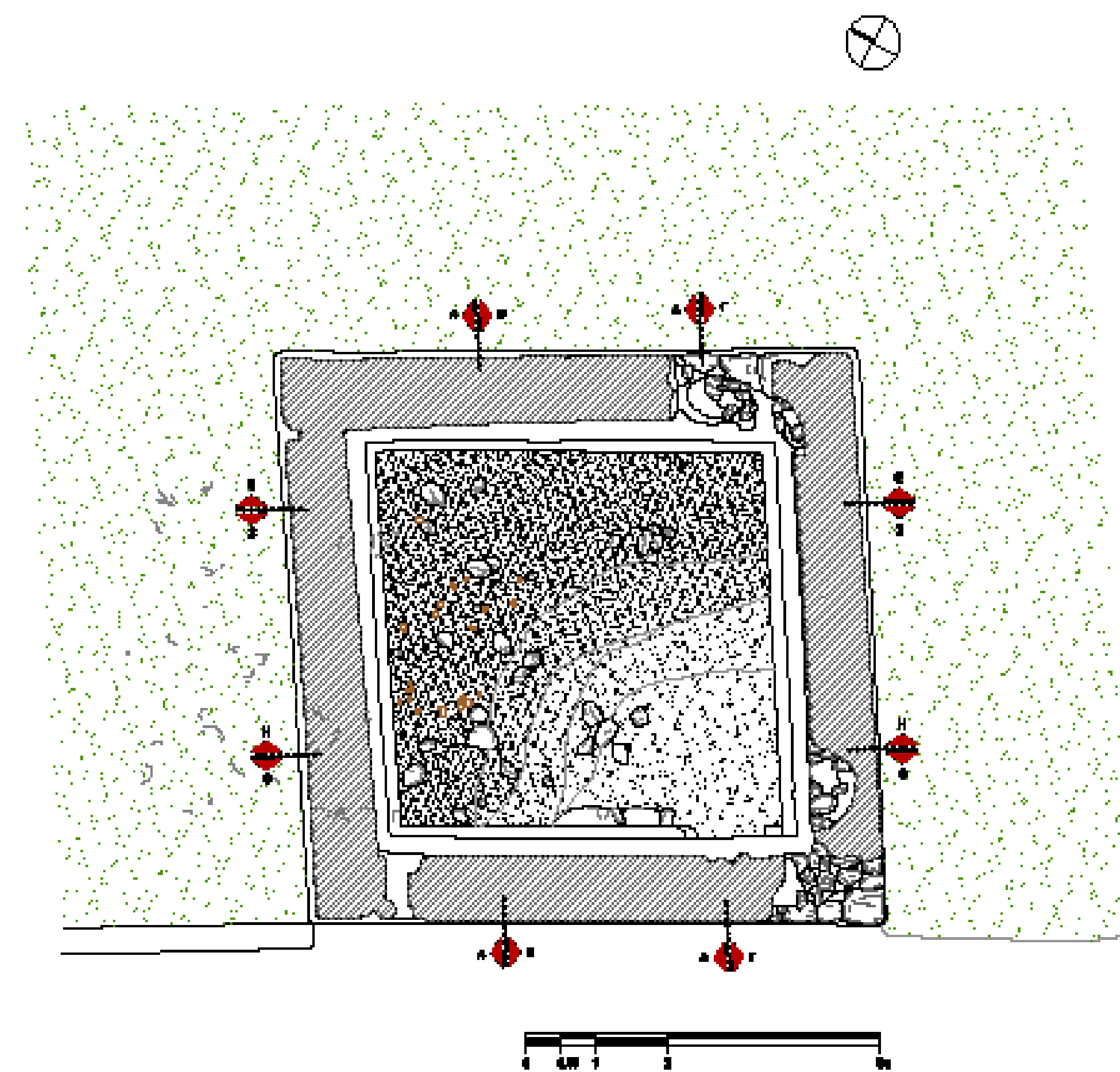
Ανατολική Όψη Ναού

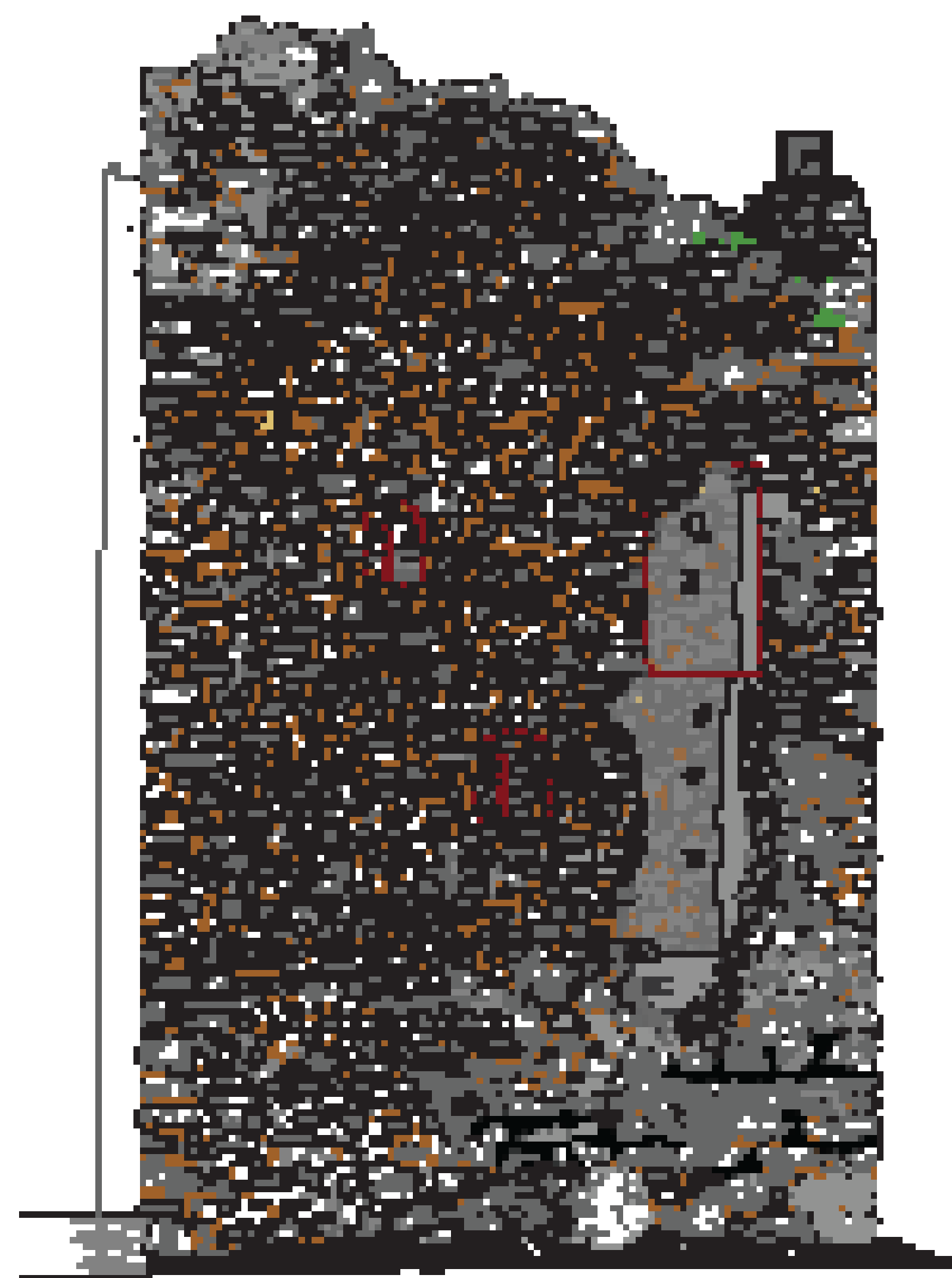
Κάτοψη πύργου Στάθμης 1

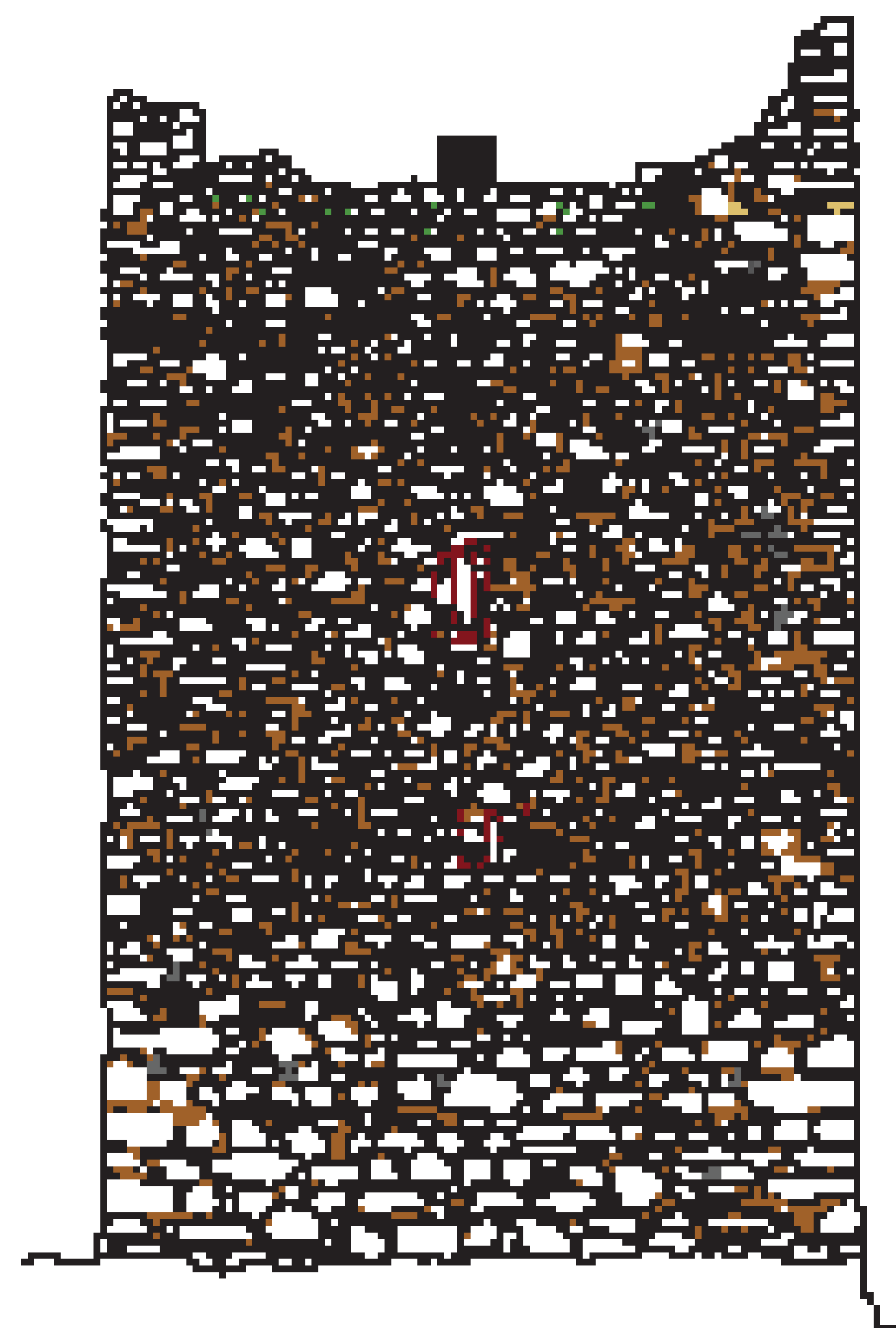
Κάτοψη πύργου Στάθμης 2

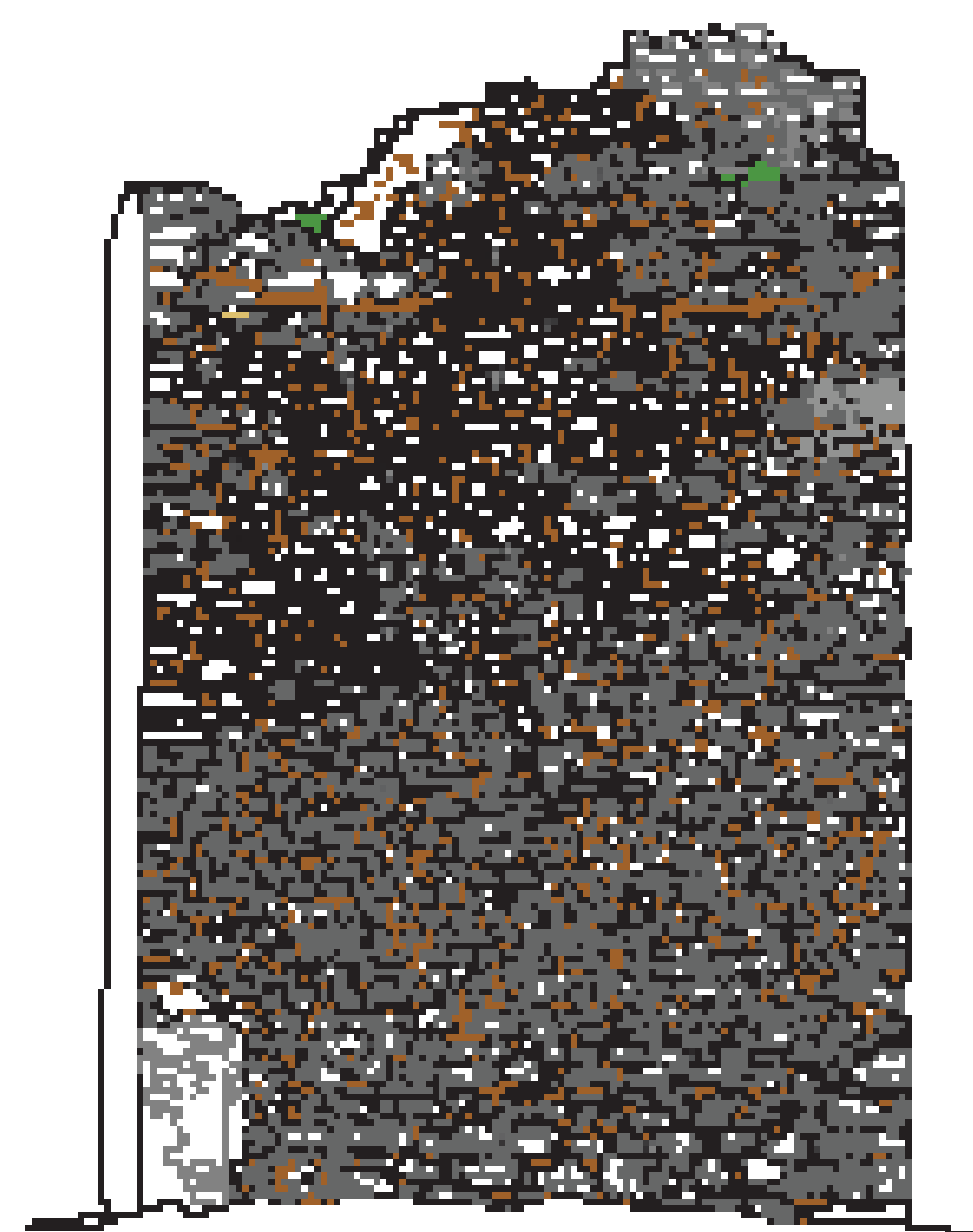
Κάτοψη πύργου Στάθμης 3

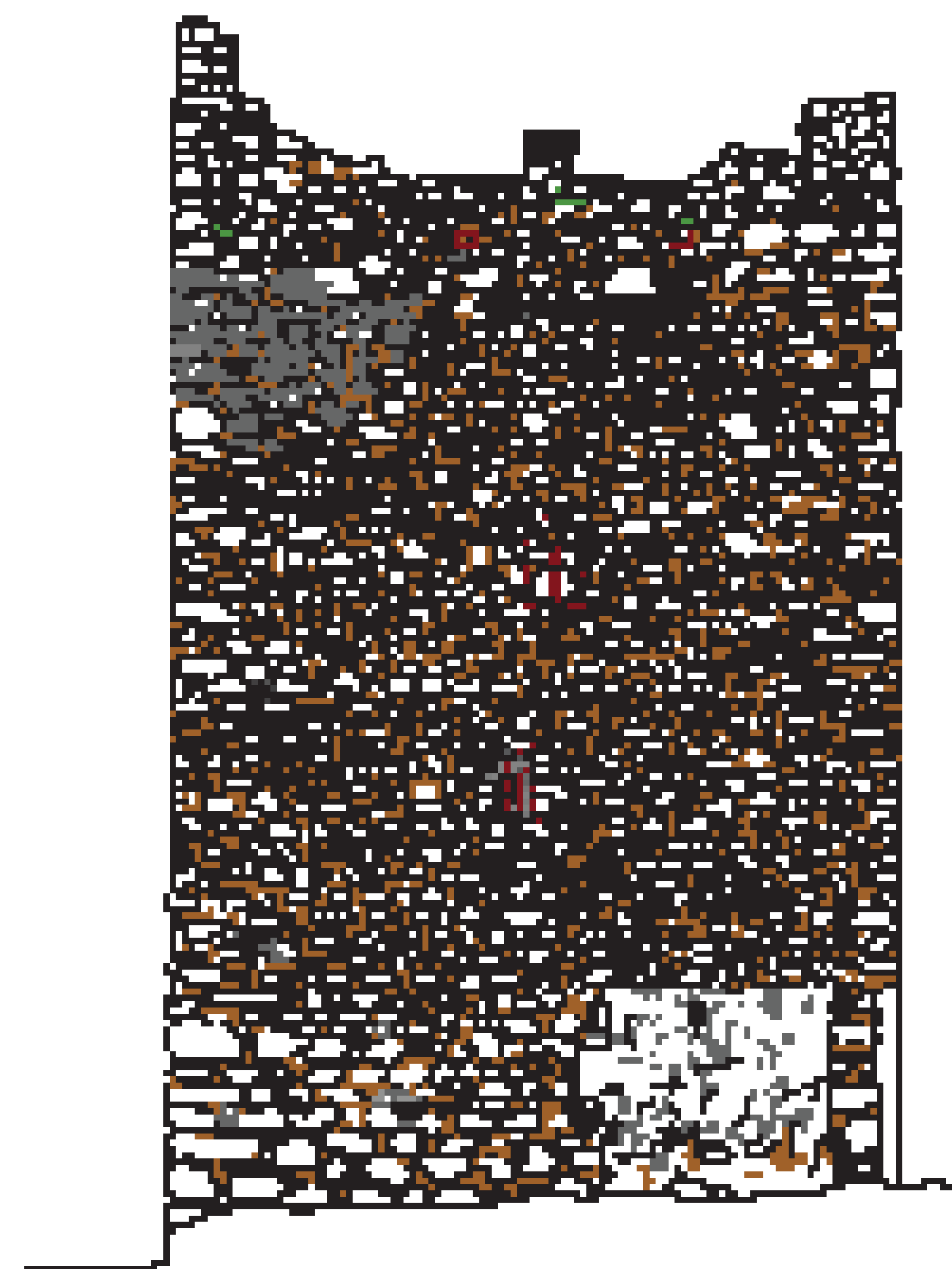
Νότια Όψη

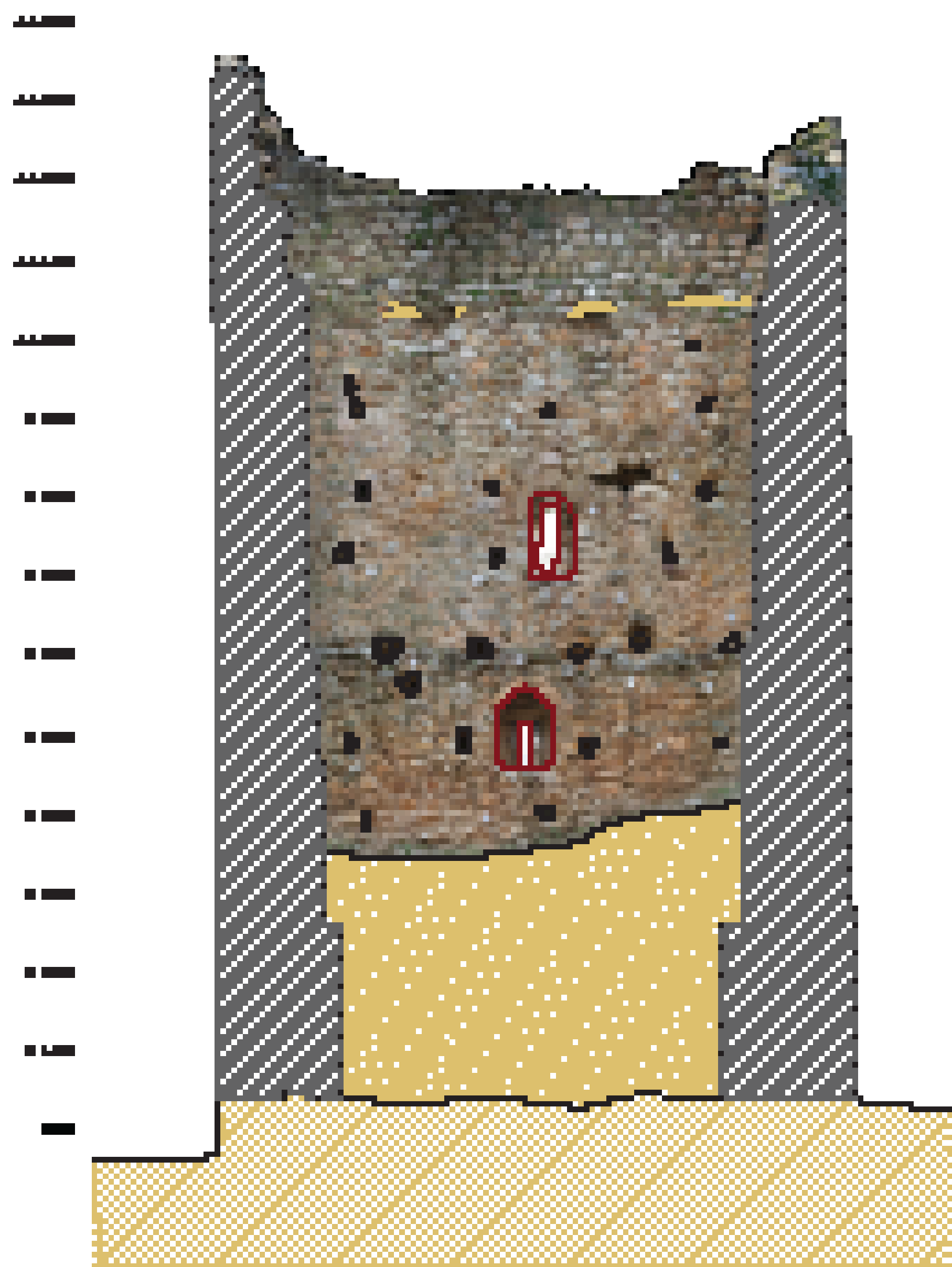
Δυτική Όψη

Βόρεια Όψη

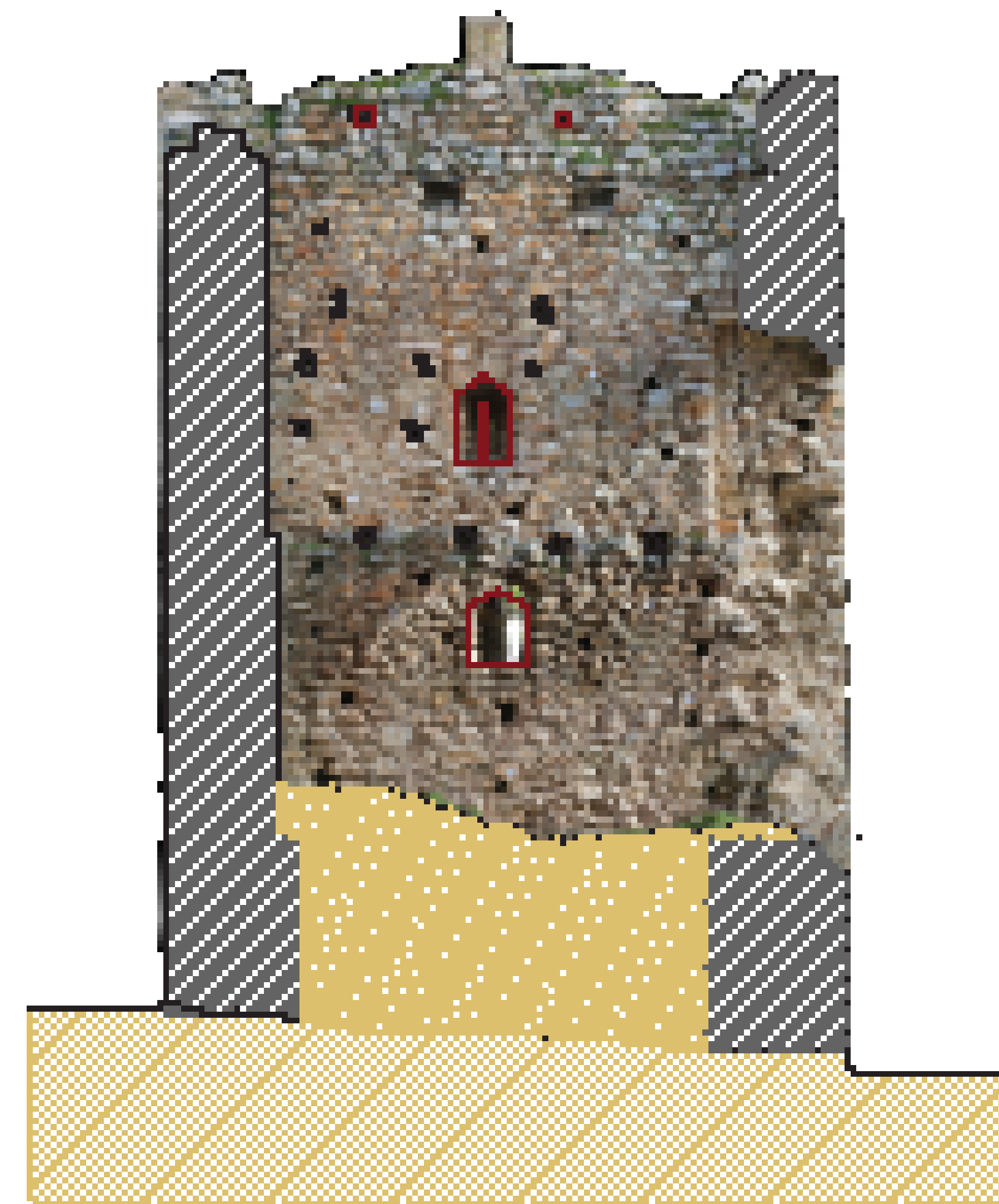
Ανατολική Όψη

Τομή Α-Α

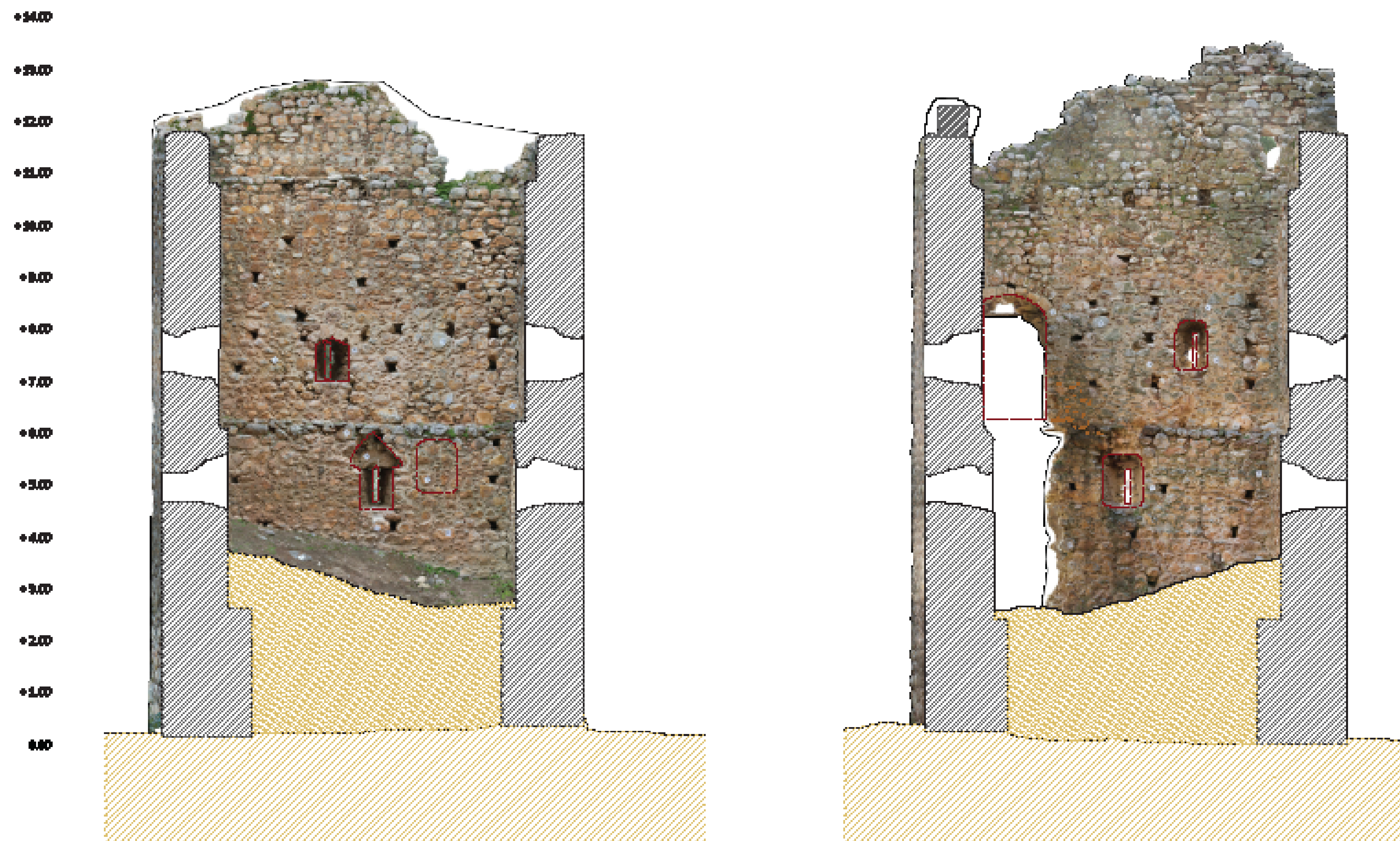
Τομή Β-Β

Τομή Γ-Γ

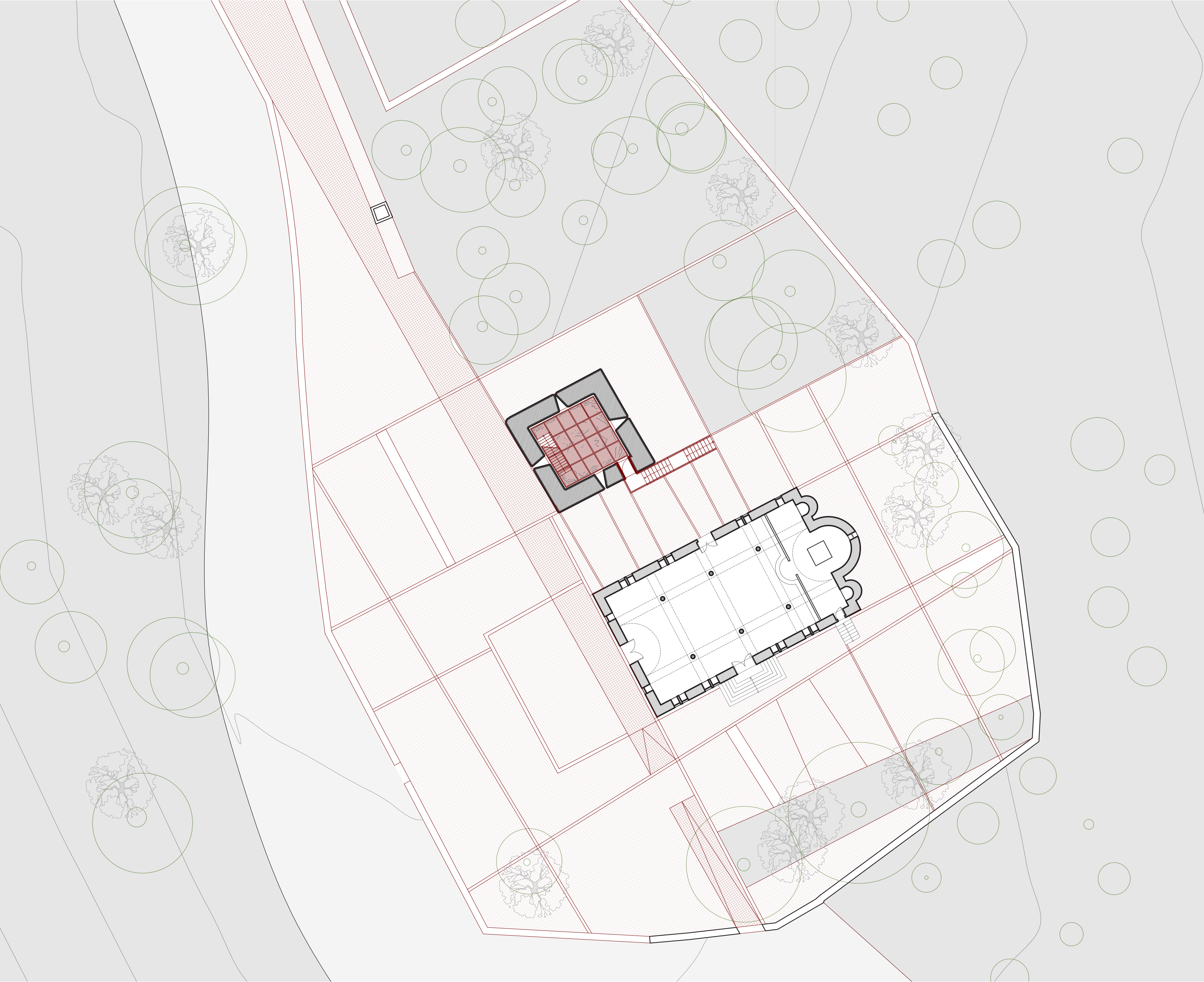
Τομή Δ-Δ

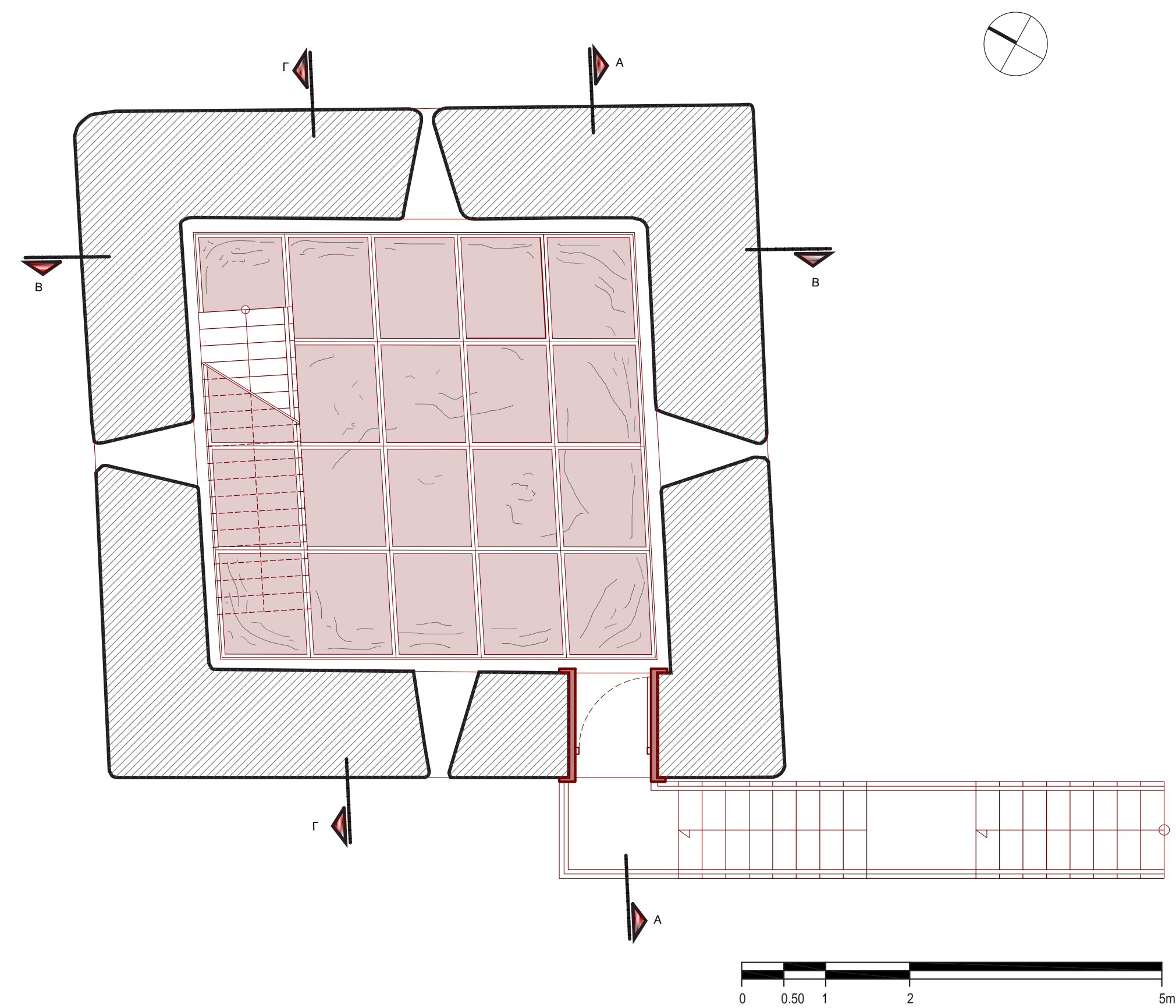

Τομή Ε-Ε

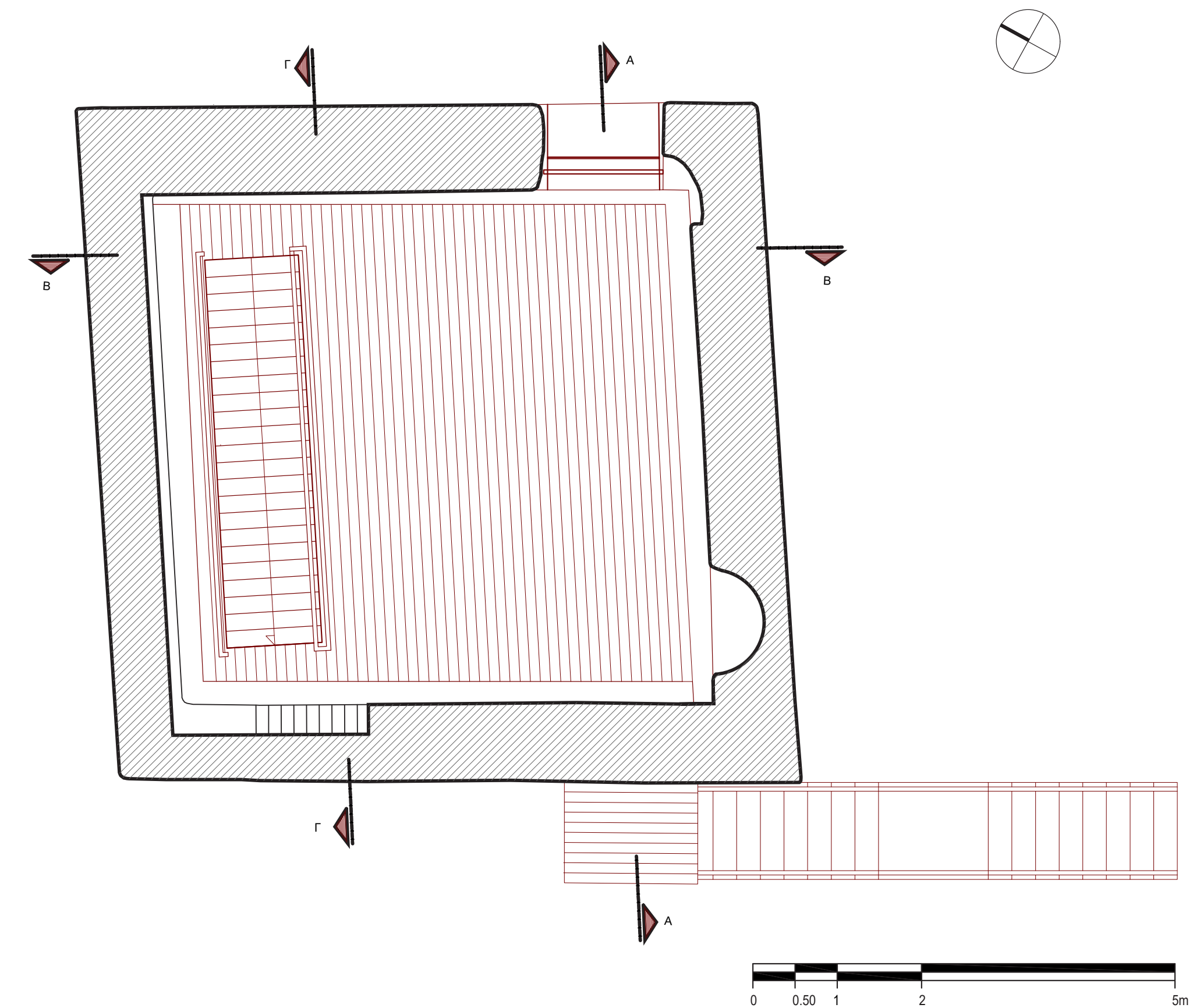
Τομή Ζ-Ζ

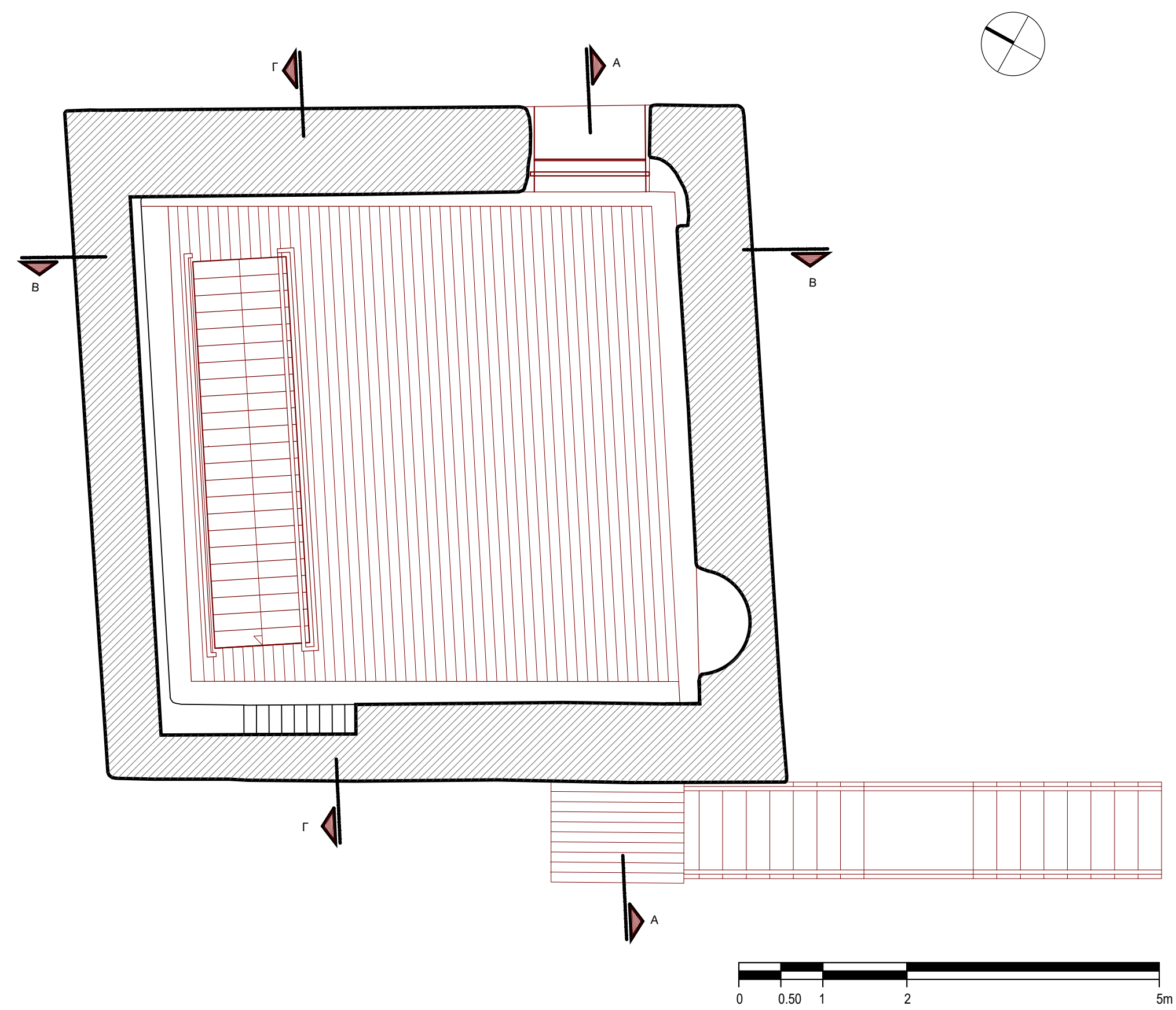

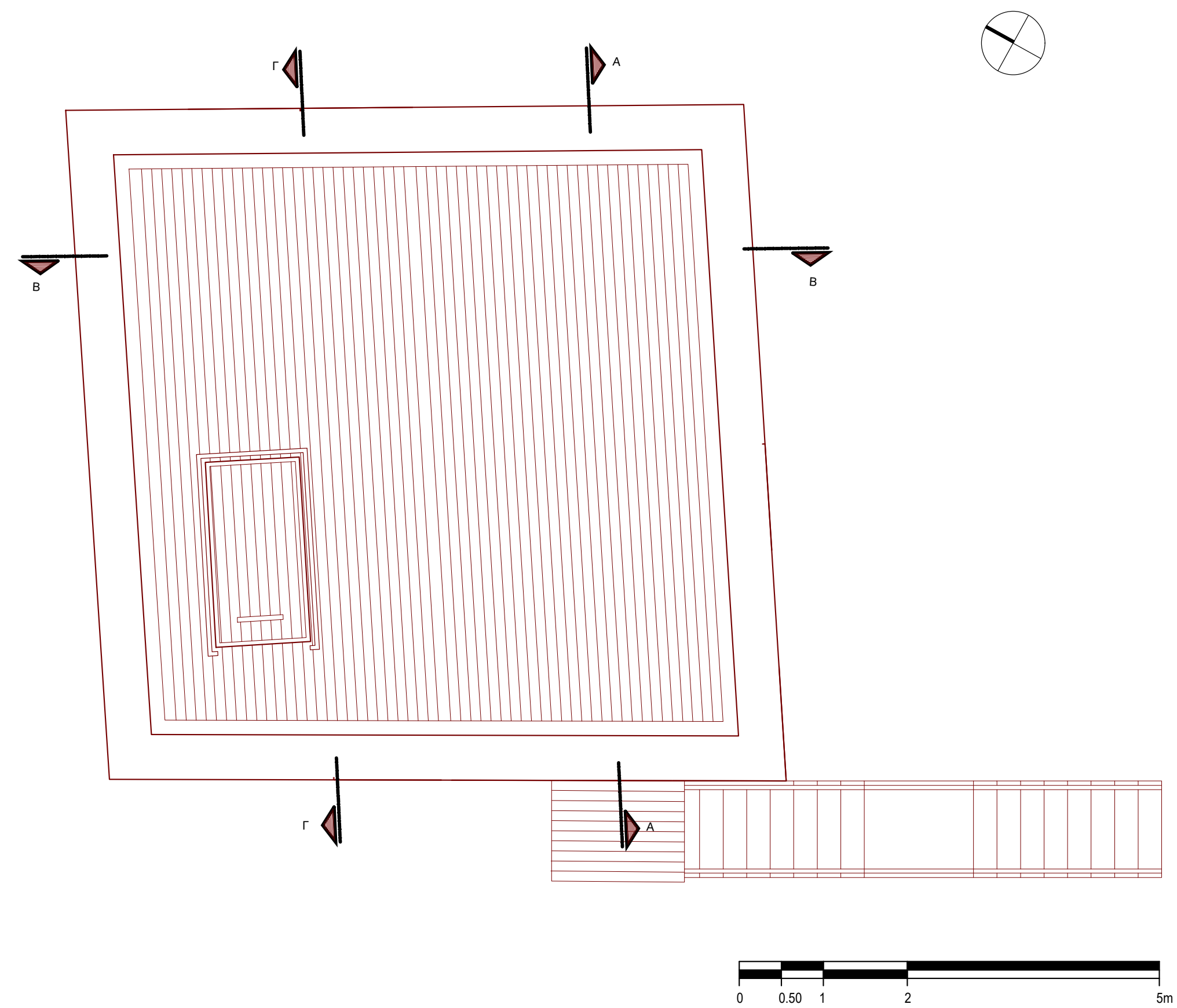
Κάτοψης Στάθμης 1

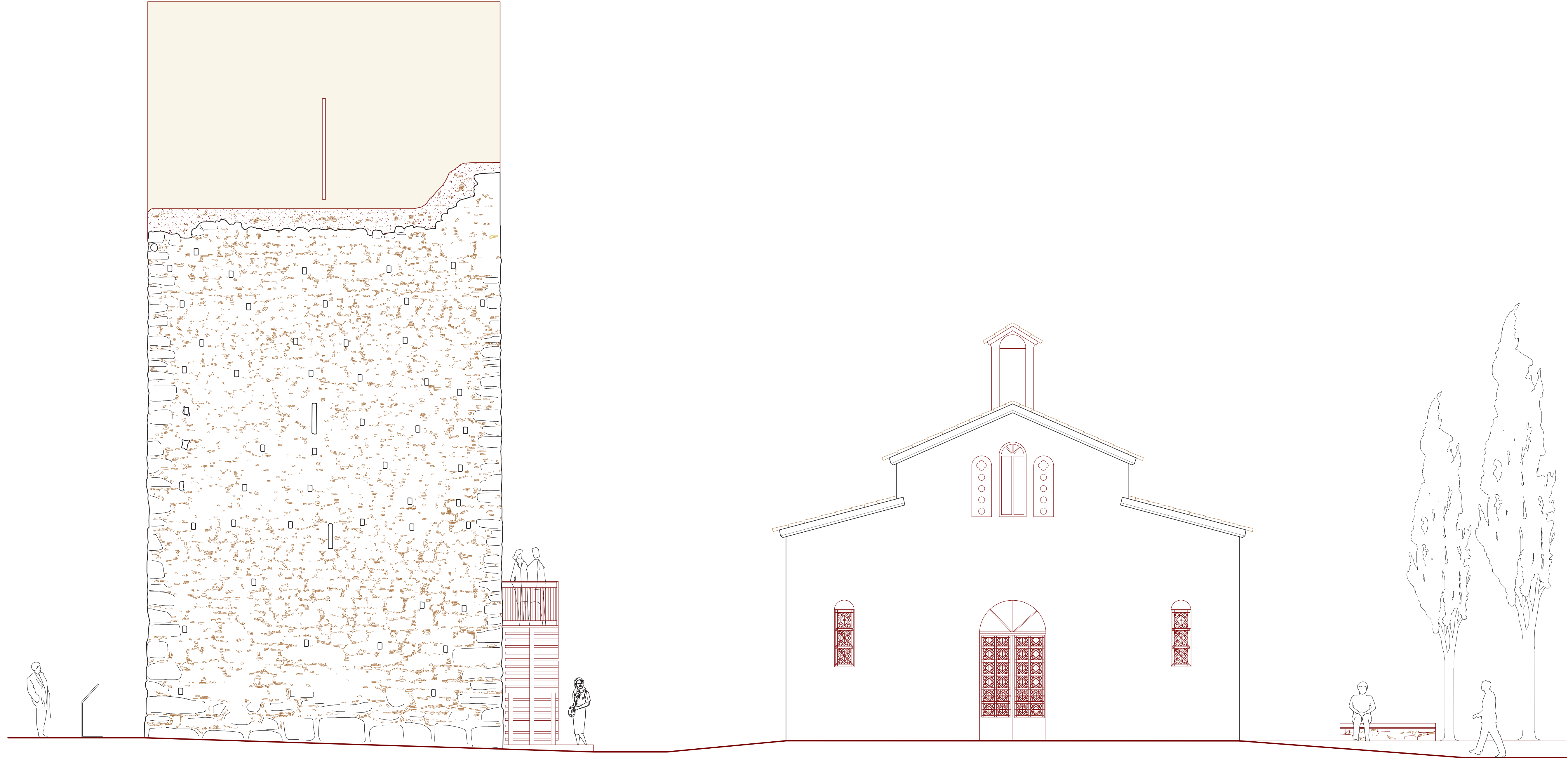
Κάτοψης Στάθμης 2

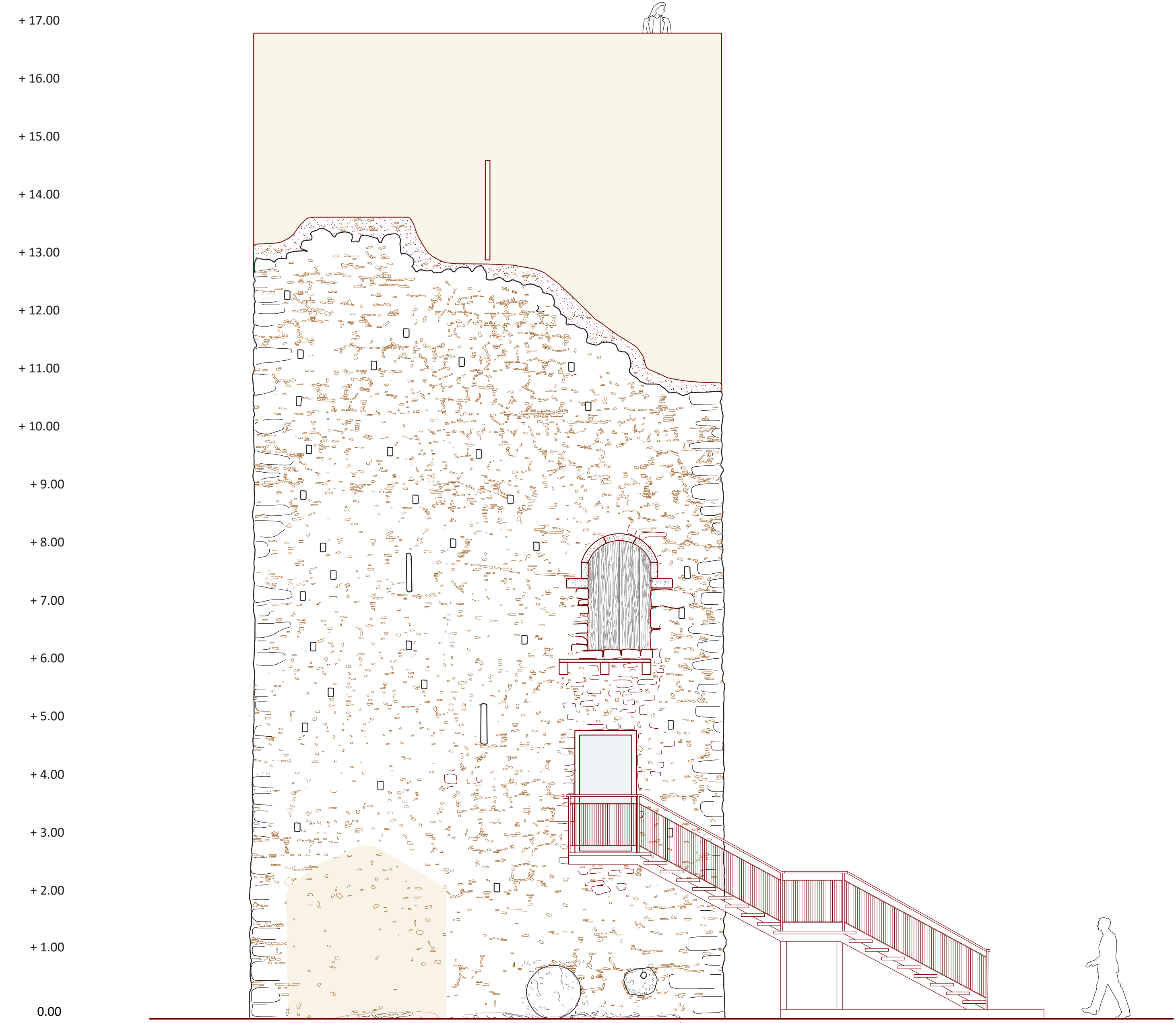
Κάτοψης Στάθμης 3

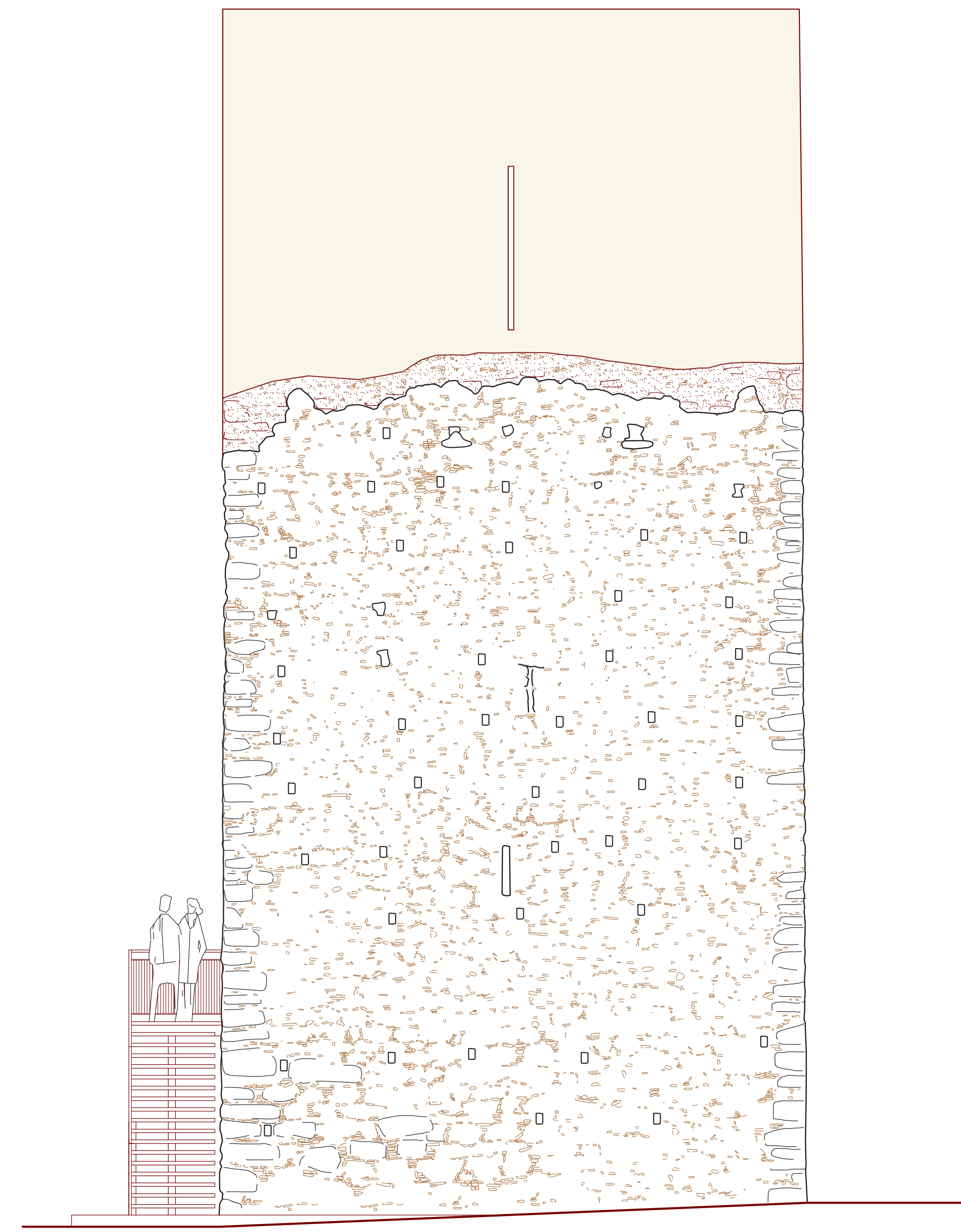
Κάτοψης Στάθμης 4

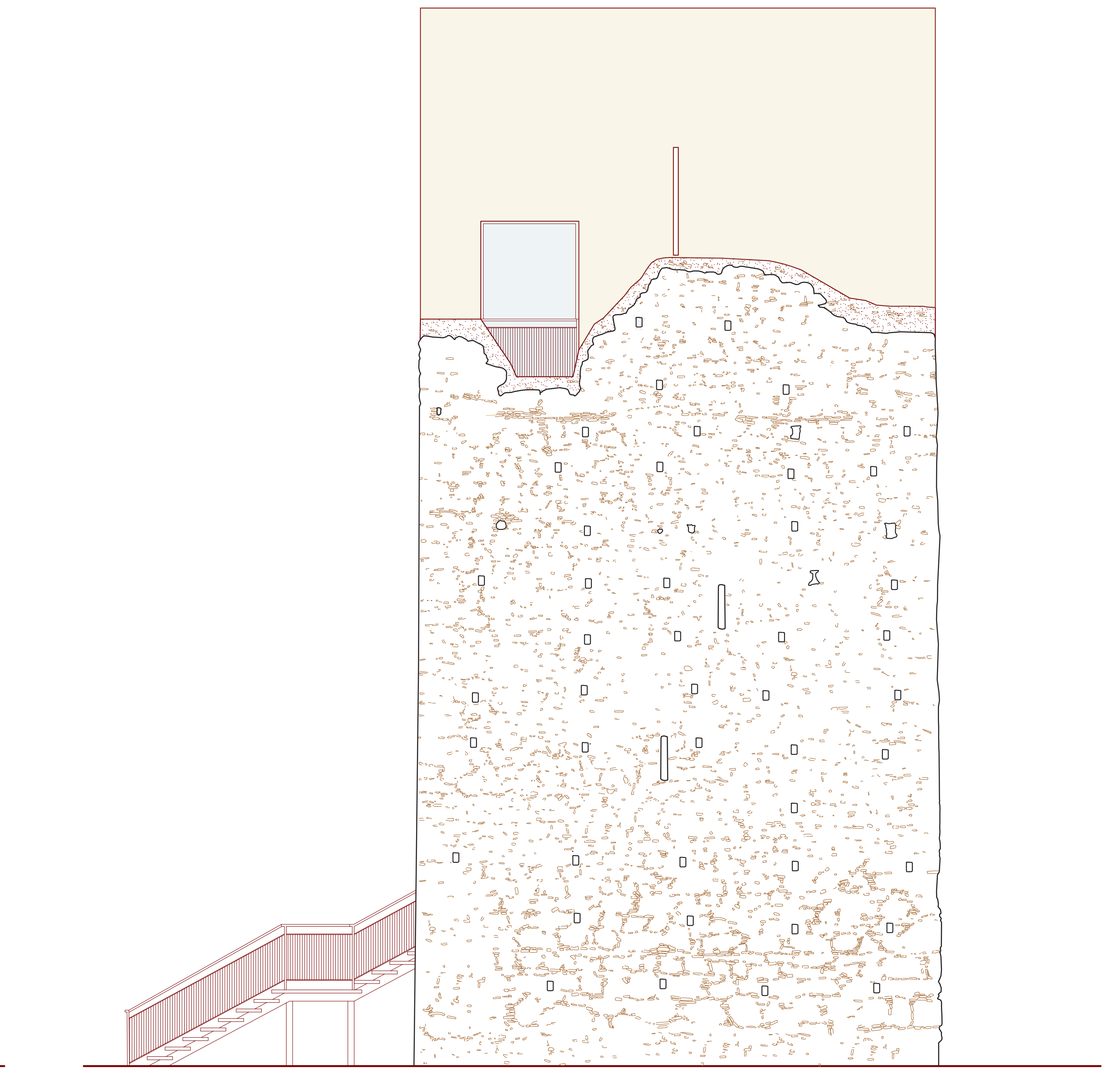
Δυτική Όψη

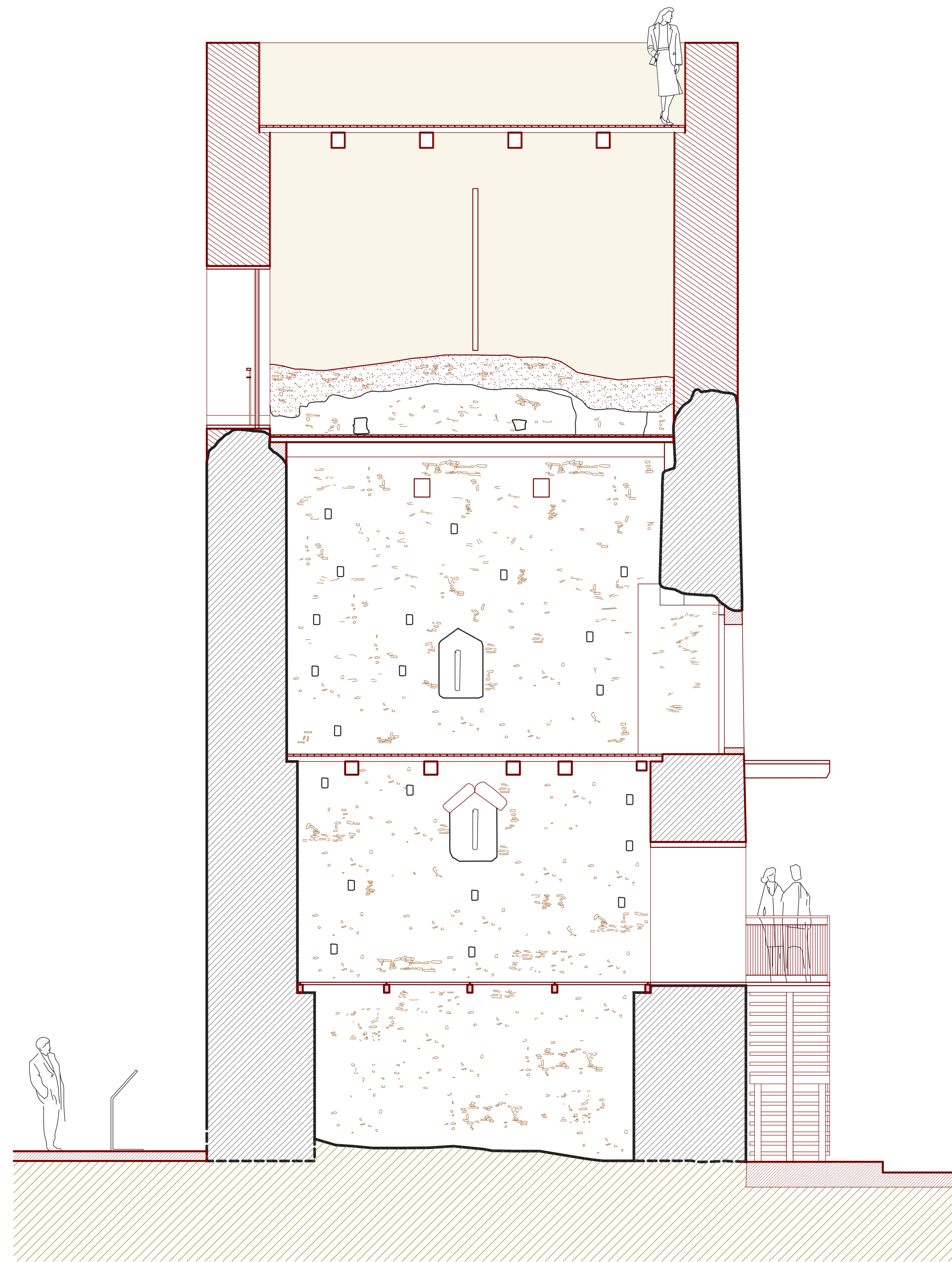
Νότια Όψη

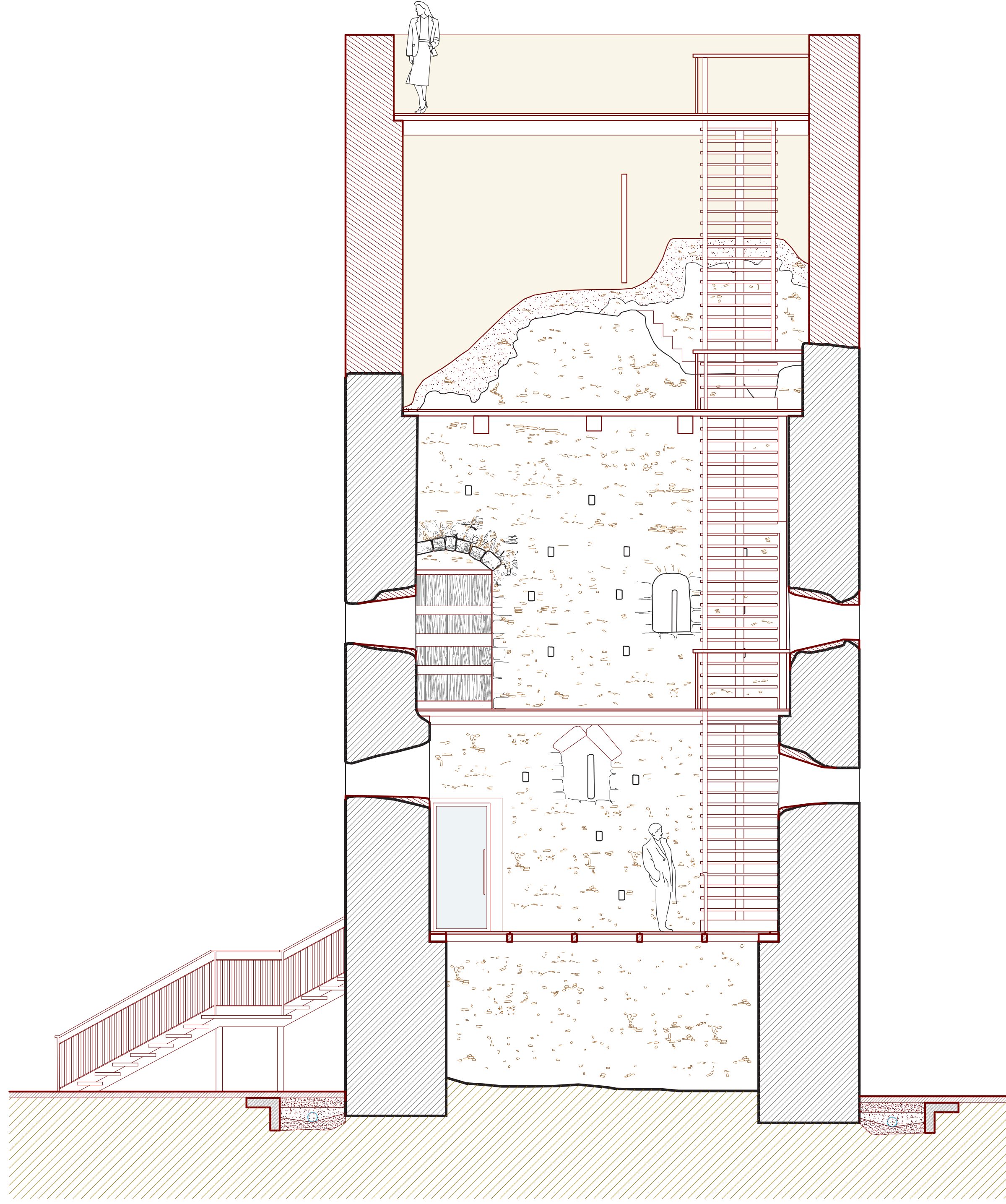
Ανατολική Όψη

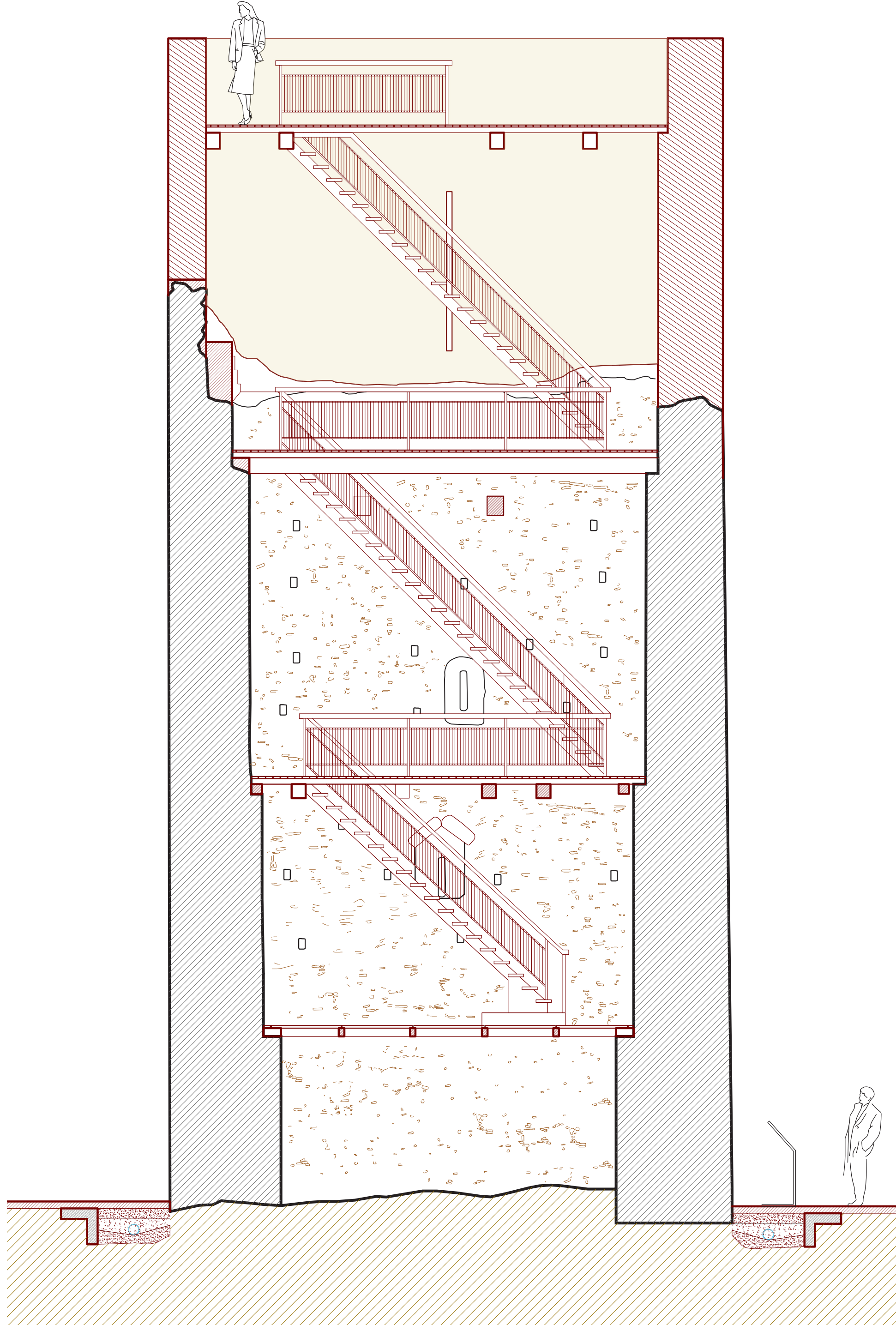
Βόρεια Όψη

Τομή A-A

Τομή B-B

Τομή Γ-Γ